

**TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT**

Riina Reinsalu

**TÖÖVÕTU- JA KÄSUNDUSLEPINGUD
TEKSTILIIGINA**

Magistritöö

Juhendaja Reet Kasik

TARTU 2010

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1. Žanr	5
1.1. Žanri mõiste	5
1.2. Žanr ja register	14
1.3. Žanrianalüüs	17
2. Leping ja lepinguliigid	21
2.1. Lepingu mõiste	21
2.2. Lepingute liigitamine	23
2.3. Töövõtu- ja käsunduslepingud	24
3. Allikmaterjal	27
4. Lepingute üldstruktuur	30
4.1. Analüüsi lähtekohti	30
4.2. Üldstruktuuri analüüs	31
4.2.1. Pealkiri	31
4.2.2. Sõlmimisaeg ja -koht	32
4.2.3. Lepingupooled	33
4.2.4. Lepingu sisu	35
4.2.5. Lõpulause	42
4.2.6. Lepingupoolte andmed ja allkirjad	42
4.3. Lepingute üldstruktuuri põhijooned	43
5. Lepingute lausestruktuur	46
5.1. Analüüsi lähtekohti	46
5.2. Lausestruktuuri analüüs	55
5.2.1. Pealaused	58
5.2.2. Kõrvallaused	67
5.2.3. Kiillaused	72
5.2.4. Infiniittarindid	75
5.2.4.1. Infinitiivitarindid	76
5.2.4.2. Supiinitarindid	84
5.2.4.3. Gerundiivitarindid	87
5.2.5. Partitsiivitarindid	88
5.2.6. Nominalisatsioonid	93
5.2.7. Adverbialisatsioonid	97
5.2.8. Predikaadita tarindid	99
5.3. Lepingute lausestruktuuri põhijooned	103
Kokkuvõte	108
Kirjandus	112
Summary	116

Sissejuhatus

Inimelu on mõjutatud mitmesugustest kokkulepetest. Enamik igapäevaseid kokkuleppeid põhineb viisakussuhtel: õpetaja ja õpilane lepivad kokku järelvastamise ajas, sõbrannad otsustavad üheskoos poodlema minna, ema lubab lapsel maiustada, kui laps on kõigepealt soolase toidu ära söönud jne. Teine osa kokkuleppeid toob aga kaasa õiguslikult siduvad kohustused, mis vormistatakse enamasti kirjalike lepingutena. Kuna õigussuhete valdkond on lai, on kasutusel väga erineva reguleerimisalaga lepinguid. Osaga neist puutume kokku harva (nt pärimislepingud), teine osa aga mõjutab meie igapäevaseid tegemisi suuremal määral. Nende hulka kuuluvad töö tegemist reguleerivad lepingud, mida esindavad peale töölepingute ka töövõtu- ja käsunduslepingud.

Magistritöö raames uurin töövõtu- ja käsunduslepinguid žanri ehk tekstiliigi aspektist. Eesmärk on selgitada välja lepingute žanriomadused tunnusjooned. Kuigi žanri olemus kajastub ka sõnavaras, lepingute puhul eelkõige õigusterminites, jätan sõnavara tasandi siiski vaatluse alt välja ning keskendun lepingute üld- ja lausestruktuurile. Vaatlen, kuidas struktuuri kaudu avaneb lepingu kui žanri olemus. Sõnavara erijoontele viitan vaid möödaminnes: üksnes niivõrd, kuivõrd need ilmnevad lepingute üld- ja lausestruktuuri analüüsist.

Kuna lepingukeel on seotud õiguskeelega, määrab lepingute põhiolemuse õigusraamistik. See seab lepingutele sisu- ja vormipiirangud. Teiste kirjalike õigustekstide analoogia ja lepingutega seotud varasemate kokkupuudete põhjal oletan, et lepingute üldstruktuur on võrdlemisi standardne, kuid mitte jäik. Kuna lepingute struktuur peab kajastama sisust tulenevaid vajadusi, varieerub struktuur lepinguti. Üldteadmised õiguskeelest lubavad arvata, et nagu muud õigusvaldkonna tekstid on ka lepingud lauseehituselt keerulised: soov ja vajadus fikseerida sisu võimalikult täpselt viivad keerukate lausestruktuuride tekkeni. Lisaks võib lepingute mõistmist raskendada ametitekstidele pahatihti iseloomulik kantseliitlik väljenduslaad (nominalisatsioonid, tühisõnad, *poolt*-tarindid jm).

Magistritöö jaguneb tinglikult kaheks: teoreetiliseks ja praktiliseks osaks. Esimesed kaks peatükki on teoreetilise suunitlusega. Esimeses peatükis pakun eri žanriuurijate

käsitlustele tuginedes ülevaadet žanriteooriast ja -analüüsist. Kuna žanri olemust mõistetakse erinevalt ja žanri mõiste pole lõplikult määratletud, on ka esitatava žanriteooria puhul tegemist üksnes žanri piirjoonte visandamisega. Ka meetodeid, mille abil žanreid analüüsitakse, on mitmeid. Sageli on žanrianalüüs ehitatud üles Vijay Kumar Bhatia ja John Swalesi analüüsimeetodile, millest teen teooriaosas ka kokkuvõtte. Ühtlasi moodustavad nende analüüsimeetodite lähtekohad kohandatud kujul lepingute analüüsi raamistiku.

Teises peatükis esitan ülevaate lepingust kui võlaõiguslikust tehingust: toon välja võlaõiguslike lepingute põhiolemuse ja -liigid. Magistritöö allikmaterjalist tulenevalt on huvi keskmes töövõtu- ja käsunduslepingud. Kuna keelelised tunnused omandavad tähenduse üksnes kontekstis, võimaldab analüüsitava ainese konteksti esitamine mõista ja selgitada keelevahendite valiku tagamaid, seeläbi ka teksti eesmärki.

Magistritöö teise, ühtlasi keskse osa moodustab lepingute analüüs. Esmalt (kolmas peatükk) tutvustan magistritöö allikmaterjali, milleks on Otepää Vallavalitsusega sõlmitud 39 töövõtu- ja käsunduslepingut. Seejärel keskendun neljandas peatükis lepingute üldstruktuuri ja viiendas peatükis lausestruktuuri analüüsile. Üldstruktuuri analüüsi peatükis toon lepingu struktuuriomaste tunnustena välja korduvad tekstimustrid ja osutan, kuidas lepingute formaalne-kognitiivne struktuur annab edasi lepingute kommunikatiivset eesmärki. Žanri piire kinnistab lausestruktuuri kvantitatiivne analüüs. Žanrile omaseid tunnusoone aitab fikseerida võrdlus teiste tekstiliikidega.

1. Žanr

1.1. Žanri mõiste

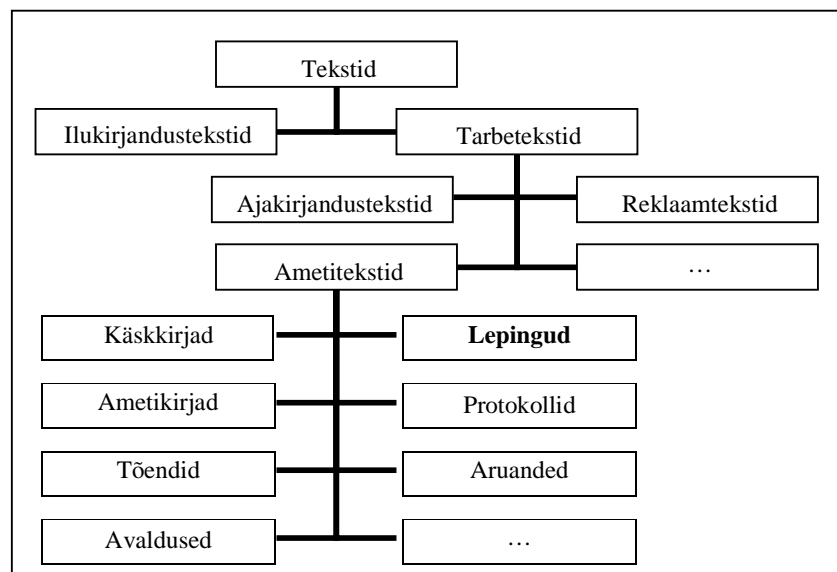
Inimese loomuomaste vajaduste hulka kuulub vajadus nimetada ja liigitada – öelda, mis on mis ja mille poolest see „miski“ erineb teistest või kuulub teistega kokku. Nimetus- ja liigitusaluseid on mitmesuguseid, lähtekoht oleneb eesmärgist. Ka tekste liigitatakse eri alustel, näiteks kanali (nt suulised, kirjalikud tekstid), tekstitüübi (nt kirjeldavad, jutustavad, argumenteerivad tekstid), registri (nt ametlikud, argised tekstid), stiili (nt kõrge, neutraalse, madala stiiliga tekstid), kasutusvaldkonna (nt ilukirjandus-, tarbetekstid), eriala (nt meditsiini-, õigus-, tehnika-, majandustekstid) järgi. Sageli kaasatakse tekstide liigitusse žanri ehk tekstiliigi¹ mõiste, mida kasutatakse väga erinevas tähenduses. Harjumuslikud on traditsioonilised ilukirjandusžanrid (nt romaan, valm, novell, sonett, aforism), kuid räägitakse ka näiteks suulistest ja kirjalikest žanritest või kirjeldavatest ja jutustavatest žanritest. Selline tähenduslik avarus, ühtlasi ka ebamäärasus on tingitud sellest, et žanri mõiste on mitmetahuline ja seda pole keeleteaduses veel lõplikult defineeritud, mistõttu on žanriuurijatel küllaldaselt avastamisruumi (vt nt Shore, Mäntynen 2006).

Eri liigitusaluste kaudu seotakse tekst muude tekstidega, millel on samased või sarnased omadused. Toon näiteks tsiviilõiguslike lepingute kui kirjalike dokumentide võimaliku liigituse kasutusvaldkonna ja eriala järgi. Kasutusvaldkonna järgi tavatsetakse eristada ilukirjandus- ja tarbetekste (vt nt Kerge jt 2007)². Nii ilukirjandus- kui ka tarbetekstide lugejas- ja kuulajaskond on avar, kuid nende tekstide üldjoontes vastandlikud eesmärgid – esteetilise naudingu pakkumine ja faktilise informatsiooni edastamine – tingivad erinevate keelevahendite kasutuse. Kuigi leidub ilukirjandusžanre (nt sonett, haiku), mille puhul tuleb järgida rangeid struktuuriskeeme, on ilukirjanduskeel üsna normilõtv: teksti looja võib jääda konventsionaalsetesse piiridesse, kuid ta

¹ Kasutan siin ja edaspidi termineid *žanr* ja *tekstiliik* täielike sünonüümidena (vt nt Kasik 2007: 49).

² Kolmanda põhiliigina võib eristada ka argitekste (vt nt Kasik 2007: 50), kuid kuna argitekstid on enamasti pragmaatilise eesmärgiga (nt eravestlus, MSN-i suhtlus, tekstsõnumid), võib ka need liigitada tarbetekstide hulka.

võib neid ka lõhkuda või ületada. Seevastu tarbetekstide loojal puudub selline valikuvabadus: ta peab üldjoontes järgima etteantud žanrstruktuuri ja valima sellele vastavad keelevahendid. Kuna tarbetekste on väga mitmesuguseid, kammitsevad normid teksti loojat erineval määral: ajakirjandus- ja reklaamtekstid võimaldavad isikupärast väljenduslaadi, kuid teadus- ja ametitekstide puhul tuleb järgida jäigemaid norme. Näiteks peab informatsiooni täpseks edasiandmiseks olema ametitekst lakooniline ja ühemõtteline, terminikasutuses järjekindel, loogilise ülesehituse ja neutraalse väljenduslaadiga. Sellised nõuded kehtivad ka lepingu kui ametiteksti kohta. Joonisel 1 on kujutatud lepingute paiknemine keelekasutusvaldkonnast lähtuvas žanrisüsteemis.

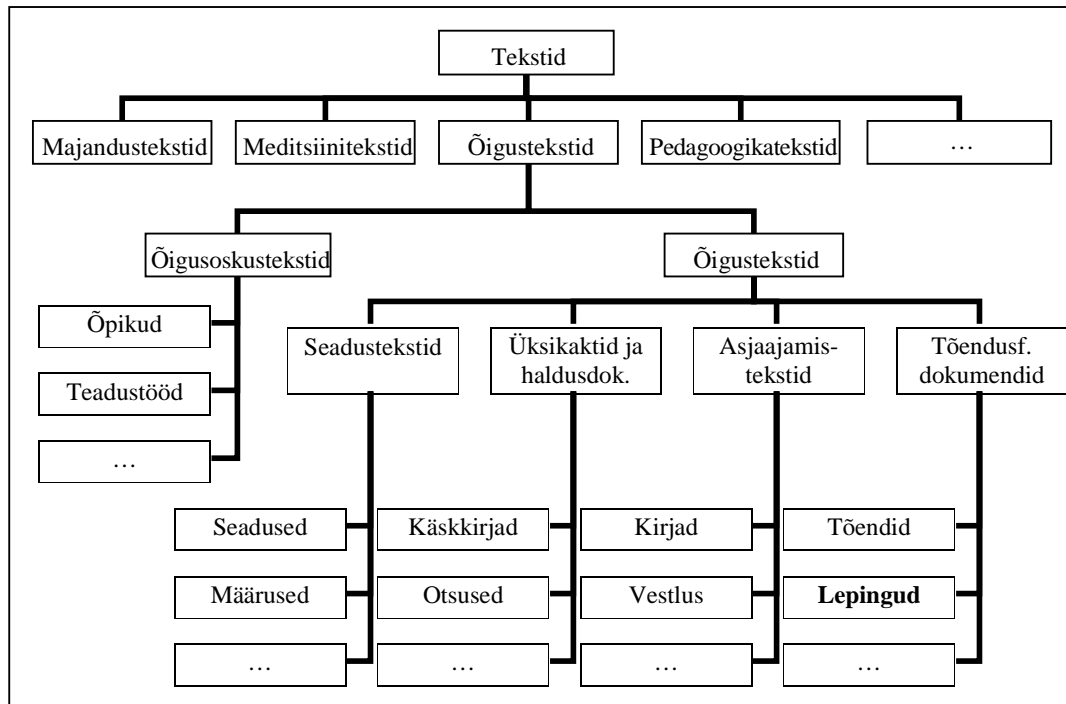

Joonis 1. Lepingute paiknemine kasutusvaldkonnast johtuvas žanrisüsteemis

Tekstide liigitus võib põhineda ka erialal, näiteks võib eristada majandus-, pedagoogika-, matemaatika-, meditsiini- ja õigustekste koos arvukate alaliikidega. Õigustekstid on õiguskeele avaldumise vormiks. Kuna õiguskeel on oma sisult kahetine – ühelt poolt mõistetakse sellena õigusteaduse keelt ning teiselt poolt õigusaktide ja ametlike dokumentide keelt (vt nt Mereste 1996; Kerge 2002;

Ametniku... 2003) –, võib ka tekstid jagada selle alusel kaheks.³ Õigusteaduse tekstid taotlevad täpsust ja ühest mõistetavust ning kasutavad ohtralt õigustermineid, sh võõrsõnalisi ning ladinakeelseid termineid, mistõttu on juriidilise hariduseta inimesel õigusoskustekste raske lugeda ja mõista (Ametniku... 2003: 10). Õigusoskustekstide hulka liigituvad kirjalikest tekstidest näiteks õigusteaduse õpikud ja teadustööd, suulistest tekstidest juristide omavaheline suhtlus. Kui õigusoskustekstid on suunatud kitsale keeleühiskonnale (õigushariduse omandanud spetsialistidele), siis teine osa õigustekstidest on mõeldud laiale ringile. Selle sihtgrupi tuumtekstideks on seadustekstid, mida esindavad õiguse üldaktid (nt seadused, määrused). Erinevalt õigusoskustekstidest ei tohi seadustekstide puhul õigusterminitega liiale minna, sest seadustekstid peavad olema üldmõistetavad, hästi arusaadavad enamikule rahvast – muidu väheneks nende kommunikatiivsus ja seeläbi ka rakendamise tõhusus (Mereste 1996: 14–16). Ülejäänud laiale sihtgrupile mõeldud õigustekstid moodustavad heterogeense rühma. Sinna hulka kuuluvad mitmesugused õiguse üksikaktid ja haldusdokumendid (nt otsused, käskkirjad, korraldused, protokollid, aktid, esildised, teatised), asjaajamistekstid (nt ametlik kirjavahetus, ametnike suhtlus kodanikega), tõendusfunktsiooniga dokumendid (nt tõendid, litsentsid, lepingud). Lepingute üldine funktsioon on tõendada sõlmitud kokkulepet. Õigusraamistik määrab lepingute põhijooned, ühtlasi ka nende esituslaadi. Lepingute võimalik paigutus erialast johtuvas žanrisüsteemis on toodud joonisel 2.

³ Õiguskeele sisuline kaheesus avaldub õigupoolest ka selles, et õiguskeel laias tähenduses on kasutusel õiguslikult reguleeritud suhtlusvaldkonna väljendusvahendina, mis hõlmab peale õiguse keele ka halduse keelt. Kuna õigus- ja haldustekstide vahele saab tõmmata vaid tingliku piirjoone, lähtudes teksti funktsioonist (õigusnorme kehtestav vs. tõendav, dokumenteeriv, informeeriv), vormikindlusest (kindlaks määratud vs. vaba), mõjust (õigusnorme sätestav vs. üksikküsimusi reguleeriv) ja ametlikkusest (ametlik vs. mitteametlik) (Kukk 2002: 5), ning kuna praeguse uurimuse raames puudub otsene tarvidus õigus- ja haldustekste eristada, siis lähtun tekstide iseloomustamisel ja kategoriseerimisel üldisest õigusraamistikust. Seega kasutan terminit *õiguskeel* nii õigus- kui ka halduskeele tähenduses.

Joonis 2. Lepingute paiknemine erialast johtuvas žanrisüsteemis

Nagu ka liigitusaluste erinevusest ilmneb, määratakse teksti žanrikuuluvust erinevate tunnuste põhjal. Enamasti me otsustame žanri üle intuiitiivselt, sest oleme harjunud kasutama keelt ühesugustes olukordades ühel ja samal viisil ning harjumuste ja tavade najal seostame keelekasutusviise kindlate žanritega. Kuigi teksti loojal on vabadus valida keelevahendeid (kuidas midagi öelda), peavad need valikud siiski vastama kindlatele tavadele ning ei tohi ületada vaikumisi kokku lepitud ja omaks võetud žanripiire. Piiride ületamine äratav tähelepanu – sel eesmärgil seda vahel nimme ka tehakse (nt pastišše luues) –, kuid kõrvalekaldumine tavapärasest ei võimalda teksti žanrikuuluvust tuvastada.

Žanrianalüüsi kui meetodi puhul võib intuitsioon olla küll uurimuse hüpoteesi püstitamise lähtekohaks ja pakkuda tõlgendusvõimalusi, kuid žanreid tuvastatakse ja liigitatakse konkreetsel alusel, peamiselt kas puhtkeeleliste (leksikaalsete-grammatiliste), situatiivsete või funktsionaalsete tunnusoonte põhjal. Magistritöö suunitlusest tulenevalt püüan eri autorite käsitlustele tuginedes avada funktsionaalse

žanrikäsitluse kujunemist ja olemust. Toon välja seisukohtade sarnasusi ja erinevusi ning osutan levinuimatele kriteeriumitele, mille põhjal žanre identifitseeritakse.

Keeleteaduses hakati terminit *žanr* kasutama 1980ndatel, kuid suuliste ja kirjalike tekstide liigitamisega on tegeletud juba 1950ndatest alates. Üks esimesi keeleteaduslikke žanrikäsitlusi pärineb John Rupert Firthilt. (Shore, Mäntynen 2006: 16) Firthi teooria keskmes on idee piiratud keelest (*restricted language*). Piiratud keel on põhikeele (kirjeldatava keele) selgelt piiritletud allrühm, mida kasutatakse mingis kindlas situatsioonikontekstis. Situatsioonisidusus (seos osaliste, nende verbaalse ja mitteverbaalse tegevuse, seotud sündmuste ja objektide, keelelise tegevuse eesmärgiga) tingib selle keele eripärase grammatika, sõnavara ja stiili. Piiratud keel võib olla näiteks teaduse, tehnoloogia, spordi, õiguse vm valdkonna keel, kuid ka narratiiv, poliitiline propaganda, üksikautori tekst (nt Swinburne'i luule), dokument (nt Ameerika Ühendriikide iseseisvusdeklaratsioon), raamat, žanr, tõlge. (Firth 1968: 98, 106–112) Sellest loetelust ilmneb, et Firthi nägemus piiratud keelest on hägus ja tal puudub kindel liigitusalus, millest lähtuda. Puudustest hoolimata võib Firthi teooria plusskülgedena tuua välja selle, et ta püüab keelelisi sündmusi kategoriseerida funktsiooni järgi, ei kaasa analüüsi tervet keelt ning võtab arvesse koha, aja ja kultuuriga seotud varieeruvusi keeles (Léon 2007: 22).

Firthi käsitlus on olnud üks peamisi lähtepunkte, mida kasutas Michael Alexander Kirkwood Halliday oma funktsionaalse keeleteooria raames esitatud registrikäsitluse loomisel. Halliday (2004: 27) järgi on register keele funktsionaalne variant, mis sõltub situatsioonitüübist. Halliday eristab avatud ja suletud registreid. Avatud registrit (nt argivestlust) iseloomustab väljendusvahendite rohkus, sh isikupärane ja loomingu-line väljendusviis. Selle vastandiks on suletud register oma piiratud eesmärgi ja ametlike väljendusvahenditega. Suletud registrid (nt bridžimängu, õigusdokumentide, ilmateadete, poplaulude, õnnitluskaartide register) on piiratud keele väljendusvormiks.⁴ (Halliday 2007: 24) (Halliday üksikasjalikumalt registrikäsitlust vt ptk 1.2 „Žanr ja register“.)

⁴ Oma hilisemas uurimuses on Halliday nimetanud piiratud keeleks üksnes registri kõige suletumat varianti, mida esindavad näiteks mitmesugustele mängudele tüüpilised verbaalsed väljendusvahendid (vt Halliday 2007: 209).

Halliday töö edasiarendusena võib vaadelda James Robert Martini žanriteooriat. Martini (1984, viidatud Askehave 1999: 14 järgi) käsitlese kohaselt on žanr astmeline eesmärgipärane tegevus, milles kõnelejad osalevad kultuurilise kogukonna liikmetena. Sellest määratlusest ilmneb kolm žanriomast tunnusjoont: astmelisus, eesmärgipärasus ja kultuuriline seotus. Lahti seletatuna tähendab see seda, et žanrid väljendavad erinevaid keelekasutusviise, mis täidavad kultuuris erinevad eesmäärke, sedasama teevad ka tekstid, milles žanr esineb. Kui kõneleja/kirjutaja püüab keelevahendite abil saavutada mingit eesmärki, siis kultuurilistest tavadest lähtuvalt valib ta selleks kindla strateegia, mis avaldub teksti astmelise struktuuri kaudu. (Eggins, Martin 1997: 236) Inger Askehave heidab Martini käsitlesele ette kognitiivsete aspektide kõrvalejätu: kuigi on ilmne, et tekst peegeldab ka kõneleja/kirjutaja kavatsusi, ei tunnista Martin selliste varjatud, psühholoogiliste strateegiade olemasolu, vaid on kinni üksnes kultuuri-eesmärkides. Lisaks mõistab Martin kultuurilisi eesmäärke universaalsena, mistõttu kipub ta žanri mõiste samastama tekstitüübi mõistega, eristades kirjeldavaid, jutustavaid, instruktiivseid jm žanre. (Askehave 1999: 18–19)

Funktsionaalset žanrikäsitlest pakub ka John Swales. Swales käsitleb žanrina kommunikatiivsete sündmuste rühma, mille liikmetel on ühised kommunikatiivsed eesmärgid. Need eesmärgid on kindlaks määratud algse diskursuse kogukonna ekspertliikmed ja seetõttu peetakse neid žanri olemuslikeks tunnusteks. Kommunikatiivsed eesmärgid kujundavad diskursuse skemaatilist struktuuri ning mõjutavad ja piiravad sisu ja stiiliga seotud valikuid. Peale ühiste kommunikatiivsete eesmärkide on žanrile iseloomulikud ka samased struktuuri- ja stiilimustrid, sarnane sisu ja vastuvõtjaskond. (Swales 1990: 58)

Swalesi žanrikäsitlest kritiseeritakse peamiselt kahest aspektist. Esiteks on žanreid, mida ei saa üksnes kommunikatiivse eesmärgi põhjal tuvastada, sest peale standardse eesmärgi, mida tunnustab kogukond, võib ühel žanril olla veel teisigi, individuaalseid eesmäärke, samuti ei pruugi ekspertliikmed saavutada kommunikatiivse eesmärgi osas üksmeelt (Lassen 2006: 504–505). Kommunikatiivse eesmärgi kui žanri tuuma puudusi tunnustab ka Swales ise, sedastades, et kuigi on tekste (nt retseptid), mille kommunikatiivset eesmärki on võrdlemisi lihtne tuvastada, leidub ka tekste, millel on hulk kommunikatiivseid eesmäärke. Sellise mitmekihilise kommunikatiivsete eesmärkide

kogumiga on näiteks uudised: põhieesmärk on küll hoida lugejad maailmas toimuvaga kursis, kuid uudiste kaudu võidakse mõjutada ka inimeste arvamust, reguleerida nende käitumist (nt hädaolukorras) või näidata tööandjat või rahastajat heas valguses. (Swales 1990: 46–47) Varjatud eesmärkidele on iseloomulik see, et neid ei saa siduda mingi kindla žanriga, nad on tugevalt subjektiivsed ja nende hulk ei ole piiritletud, mistõttu ei pruugi žanriteksti kasutajaskond neid eesmärke aktsepteerida või isegi teada (Askehave 1999: 17–21). Probleemi lahendamiseks on Swales oma hilisemates uurimustes (vt nt Swales 2004) avardanud žanri mõistet, vaadeldes žanrit raamina, mille piires sotsiaalne tegevus areneb. Swalesi žanrikäsitluse teiseks puuduseks peetakse seda, et kõik kogukonnad ei ole nii selgesti piiritletavad, kui Swales seda eeldab. Ka on oht, et mõningaid traditsioonilisi žanre (nt detektiivromaane) ei saa kindla kogukonnaga siduda. (Shore, Mäntynen 2006: 29)

Vijay Kumar Bhatia lähtub oma žanrikäsitluses Swalesi definitsioonist, nimetades žanrit kommunikatiivseks sündmuseks, millel on kindel kommunikatiivne eesmärk või eesmärkide kogum, mille on eesmärgina (eesmärgidena) identifitseerinud selle kogukonna liikmed, kus žanr regulaarselt esineb. Kuigi žanri määratlemisel tuleb arvestada ka teisi faktoreid peale kommunikatiivse eesmärgi, nagu sisu, vorm, vastuvõtjaskond, kanal, peab Bhatia siiski olulisimaks just kommunikatiivsust, sest see annab žanrile kuju ja loob sisemise struktuuri. Kui žanri kommunikatiivsed eesmärgid muutuvad, on see märk uue žanri tekkest, väiksemad muutused aga loovad alažanre. Peale kommunikatiivse eesmärgi iseloomustab žanrit ka struktureeritus ja tavakohastatus. Žanrile antakse kindel vorm ja sisemine struktuur kogukonna sees pikaajalise kogemuse ja/või väljajõppe kaudu. Žanri põhinemine traditsioonil piirab nii sisu kui ka vormiga seotud valikuid. Neid piiranguid kasutavad sageli ära ekspertliikmed, kes püüavad sotsiaalselt tunnustatud eesmärkide raames oma erieesmärke saavutada. (Bhatia 1993: 13–16)

Bhatia žanrikäsitluse peamine puudus, mis ei avaldu küll otseselt tema žanri-määratlusest, kuid tuleb ilmsiks tekste analüüsides, on Askehave arvates asjaolu, et Bhatia käsitleb kommunikatiivset eesmärki liiga üldistatuna. Seetõttu vaatleb ta ühte žanrisse kuuluvana väga erinevaid tekste. Näiteks esindavad Bhatia käsitluse järgi ettevõtete brošüürid, CV-de kaaskirjad, reklaamid, raamatute tutvustused ühte ja sama žanrit, sest nende eesmärk on pakkuda midagi (olenemata sellest, kas see pakutav on

toode, ettevõtte, isik vm). Ainult väga üldisel tasandil võivad teatud tekstid jagada sellist kommunikatiivset eesmärki, kuid žanrite täpsem eritlemine nõuab kitsamat kommunikatiivse eesmärgi käsitlemist. (Askehave 1999: 16–22)

Swalesi ja Bhatia žanrikäsitlusega haakuvad kriitilise diskursuseanalüüsi viljelejate käsitlused, eelkõige Norman Fairclough' oma. Kui Swales ja Bhatia määratlevad ja kategoriseerivad žanre nende kommunikatiivsest eesmärgist lähtuvalt, siis Fairclough peab žanri olemuslikuks tunnusjooneks sotsiaalset tegevust: žanrid esindavad tegevusviise. Abstraktsuseastme (seos sotsiaalsete praktikate võrgustikega) alusel võib eristada kolme liiki žanreid: eelžanreid (*pre-genres*), eemaldunud žanreid (*disembedded genres*) ja situatiivsed žanreid (*situated genres*). Kõrgeimal abstraktsusetasandil paiknevad eelžanrid – tegemist on sotsiaalsete praktikate võrgustike ülese kategooriaga. Sii kuuluvad narratiiv, argument, kirjeldus, kuid ka vestlus. (Fairclough 2003: 26, 68) Eelžanreid eristab ka Swales. Tema käsitluse kohaselt on vähemalt kaks verbaalse tegevuse avaldumise vormi, mida tuleks vaadelda väljaspool žanreid paiknevana: need on n-ö tavaline vestlus ja narratiiv. Need on verbaalse tegevuse olemuslikud vormid, mistõttu ei saa neid žanriteks pidada. (Swales 1990: 58–61) Enamasti seostatakse narratiivi, argumenti ja kirjeldust mitte žanrite, vaid tekstitüüpidega. Fairclough' teise, ühtlasi vähem abstraktse žanritasandi moodustavad eemaldunud žanrid. Sellist nimetust kannavad žanrid, mis on justkui eemaldunud sellest sotsiaalsete praktikate võrgustikust, kus nad on kujunenud, ja muutunud n-ö sotsiaalse tehnoloogia osaks. Eemaldunud žanrite hulka kuulub näiteks intervjuu. Kolmanda žanritasandi moodustavad situatiivsed žanrid, mis on iseloomulikud teatud praktikate võrgustikule (nt tööintervjuu, etnograafiline intervjuu). (Fairclough 2003: 68–69)

Žanritasandite eristamine võimaldab paigutada žanrisüsteemi ka selliseid tekste, mida ühese kommunikatiivse eesmägi puudumise tõttu ei saa žanri väljendusvormiks pidada. Sellisteks tekstideks on Lasseni sõnul näiteks pressiteated. Neid identifitseeritakse žanritena üksnes korduvate tekstimustrite põhjal, mis moodustavad teksti vormilise külje, kuid selle kaudu ei avane teksti sisu ja seega ka selle retooriline (kommunikatiivne) eesmärk (*rhetorical objective*). Nii tekstist kui ka kontekstist lähtuvate retooriliste eesmärkide analüüs näitab, et pressiteated on kirjutatud selgelt väga erineval eesmärgil (nt reklaamimine, seisukoha väljendamine, hinnangu andmine),

mistõttu võib pressiteadet vaadelda žanrina vaid väga abstraktsel tasandil, Fairclough' mõistes eemaldunud žanrina. (Lassen 2006: 510–511, 524–527)

Eeltoodust ilmneb, et žanr liigituskategoriana on funktsionaalses keeleteaduses tugevasti juurdunud, kuid žanrianalüüsi teoreetikud mõistavad žanri olemust erinevalt. Üldjoontes ollakse üksmeelel selles, et žanr on abstraktne kategooria, mistõttu ei saa teksti žanriga samastada. Ennatlik on väita, et tekst kuulub mingisse žanri, kui ei ole teksti lähemalt analüüsitud. On küll žanre, mis oma ritualiseerituse ja geneerilise ülesehituse tõttu on hõlpsamini tuvastatavad, kuid ka nende puhul on oht langeda nimetuse lõksu: isegi kui žanri nimetus on kinnistunud, tuleb olla ettevaatlik, kuna nimetus ei pruugi tegelikkuse, st sisuga kokku langeda (Fairclough 2003: 66–67) Seda, mis on intuitiivselt ilmselge, ei tohi siiski võtta iseenesestmõistetavana.

Funktsionaalse žanriteooria viljelejad on üksmeelel ka selles, et žanr põhineb eesmärgipärasel tegevusel. Samas mõistetakse ja nimetatakse seda eesmärki erinevalt. Ka kultuuriti võib žanril olla eri eesmärgid. Kultuurierinevused tulevad kõige selgemalt esile siis, kui uurida üht ja sama žanrit eri kultuurikontekstis. Näiteks on Zhu Yunxia analüüsinud võrdlevalt Hiina ja USA müügikirju. Kuigi Hiinas on võetud üle lääne turundusstrateegiad, rõhutavad müügikirjad erinevaid väärtusi. Analüüsitud USA müügikirjad on enamjaolt orienteeritud lühiajaliste suhete loomisele ning toote või teenuse müümiseks kasutatakse sageli survemeetodit, seevastu Hiinas püütakse müügikirjade abil luua pikaajalisi suhteid, väljendamata selleks survet. Surve vältimine on märk harmooniast ja austusest. Lisaks välditakse hiinakeelsetes müügikirjades osutust madalatele hindadele, sest madal hind seostub tihti halva kvaliteediga, mistõttu rõhutatakse erihindu. Kultuurierinevused tulevad esile ka kirjade formaalsuses: Hiina müügikirjad on kirjutatud ametlikus registris, kuid USA müügikirjadele on iseloomulik familiaarsem väljenduslaad, sh *sina*-vormi kasutamine. Kuna Hiina on kollektiivse kultuuriga riik, on seal tähtis võim ja staatus. Keeleline distants väljendab lugeja austamist. (Zhu 2000: 52–61)

Leidub käsitlusi, milles esitatud žanri mõiste on lähedane tekstitüübi mõistele. Sellisesse liigitusse peab suhtuma teatud mööndustega, sest tekstitüübil ja žanril on erinev tähendussisu: tekstitüüp on universaalne kategooria, mis ei sõltu kultuurist ega

situatsioonist, vaid väljendab universaalseid keelelisi põhitegevusi⁵, žanr seevastu on kultuurisidus keelekasutusviis, mida iseloomustab aja jooksul välja kujunenud tervikstruktuur ja keelevahendid (Kasik 2007: 41, 49–51). Tekstitüüpide universaalsust tõendab see, et üht ja sama tekstitüüpi rakendatakse eri žanrites (nt on kirjand, arvustus, teadusartikkel oma laadilt argumenteerivad). Teisest aspektist vaadatuna võib aga öelda, et see, mis tekstitüüpi rakendatakse, sõltub žanri olemusest. Näiteks peab retseptides olema selgelt välja toodud, mis toiduaineid mis järjekorras ja kuidas tuleb roale lisada, mistõttu sobib sellise teabe edastamiseks kõige paremini instruktiivne tekstitüüp.

Žanri olemuse täpsemaks avamiseks on vaja käsitleda ka žanri ja registri seost. Kuna Halliday registrikäsitlust võib pidada žanriteooria üheks verstepostiks, toon järgmises alapeatükis välja Halliday registrikäsitluse põhiolemuse ning osutan, mil viisil suhestub žanr registriga.

1.2. Žanr ja register

Keel kui ühiskondlik süsteem pole staatiline, vaid varieeruv. Kasutajakeskset keelevarianti nimetatakse dialektiks. Dialekt väljendab nii lokaalseid kui ka sotsiaalseid keeleharjumusi. Dialektile vastandub register kui kasutusest sõltuv keelevariant – sotsiaalsele kontekstile iseloomulike tähenduste ning neid tähendusi kandvate sõnade ja struktuuride konfiguratsioon. (Halliday 2007: 207–208)

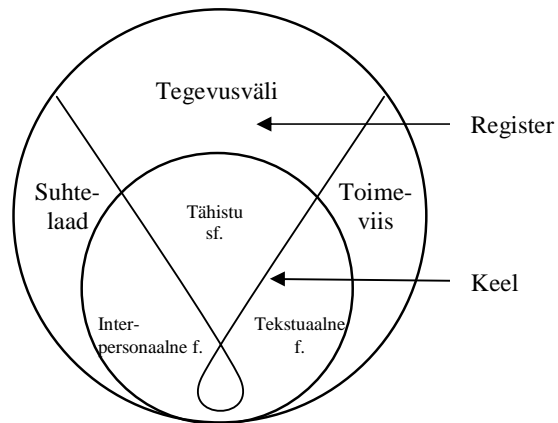
Sotsiaalne kontekst⁶ registri determinandina on kolmetasandiline, koosnedes tegevusväljast (*field*), suhtelaadist (*tenor*) ja toimeviisist (*mode*). Tegevusväli kajastab sotsiaalse tegevuse olemust, osutades sellele, mis on parasjagu toimumas. Kitsas tähenduses võib tegevusväljana vaadelda teemat, näiteks jalgpalli – olenemata sellest, kas me mängime seda parasjagu väljakul või vestleme sellest laua taga, kasutame keelt viisil, mis peegeldab jalgpalli konteksti. Samas ei pruugi tegevusväli ja suhtlustema

⁵ Kuna keelelisi põhitegevusi mõistetakse erinevalt, ei saa rääkida ka kindlast tekstitüüpide hulgast. Tavaliselt eristatakse deskriptiivset, narratiivset ja argumenteerivat tekstitüüpi (vt nt Kasik 2007: 41), kuid näiteks Egon Werlich (1976) lisab eeltoodud kolmele tekstitüübi kategooriale ka ekspositorse ja instruktiivse tekstitüübi, Robert-Alain Beaugrande ja Wolfgang Dressler (1981) teadusliku, didaktilise, kirjandusliku ja poeetilise tekstitüübi.

⁶ Halliday kasutab sotsiaalse konteksti tähistamiseks ka nimetusi *situatsioonitüüp* ja *situatsioonikontekst* (vt nt Halliday 2007: 180).

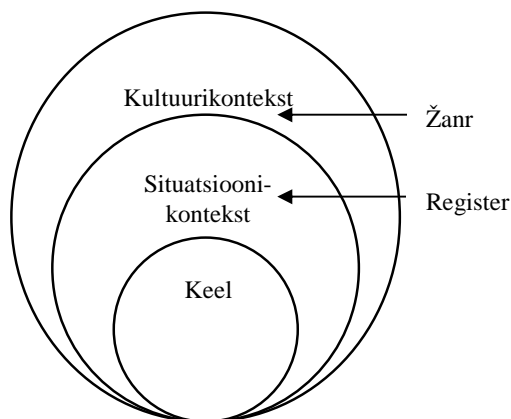
alati kattuda. Näiteks kui vestlust alustatakse ilma teemal, ei moodusta tegevusvälja mitte meteoroloogia, vaid see tegevus, milleni püütakse *small talk*'i kaudu jõuda. Suhtelaad kategooriana viitab osalistele ja nende rollisuhetele. Rollisuhetest (nt õpetaja/õpilane, lapsevanem/laps, arst/patsient) oleneb väljendusvahendite ametlikkus. Toimeviis osutab, mis eesmärgil keelt kasutatakse, mis on keele roll situatsiooni-kontekstis. Näiteks on jalgpalli mängides keel mängu osa, me kasutame seda pragmaatilisel eesmärgil, kuid jalgpallist vesteldes on keele rollide hulk mitmekesisem (nt informeeriv, õpetav, argumenteeriv). Toimeviis seostub ka meediumi (kirjalik või suuline) valikuga. Meediumi puhul tuleb võtta arvesse ka seda, et sama eesmärgi täitmiseks kasutatakse olenevalt meediumist erinevaid keelevahendeid, näiteks erineb kirjalik reklaam oma keelelise väljenduslaadi poolest müügivestlusest. (Halliday 2007: 110–112)

Kontekstimudel on kooskõlas keele tähendusstruktuuriga. Halliday eristab keele kolme metafunktsioonitasandit: tähistusfunktsiooni (*ideational function*), interpersonaalset funktsiooni (*interpersonal function*) ja tekstuaalset funktsiooni (*textual function*). Tähistusfunktsiooni eesmärk on kujutada maailma, seletada inimkogemusi, sh neid nimetada ja kategoriseerida. Interpersonaalse funktsiooniga konstrueeritakse suhtlusosaliste nii sotsiaalseid kui ka isiklike suhteid. Kui tähistusfunktsiooni puhul võib vaadelda keelt kui maailma peegeldust, siis interpersonaalse funktsiooni puhul on keel tegevuse väljendamise vahend: väitmise, teavitamise, küsimise, hinnangu andmise või arvamuse avaldamise kaudu suhestavad inimesed end üksteisega. Tähistusfunktsiooni ja interpersonaalse funktsiooni seob ühte tekstuaalne funktsioon, moodustades tekstist mõtteka terviku. (Halliday 2004: 29–30) Tähistusfunktsioon on otseses seoses tegevusväljaga, interpersonaalne funktsioon suhtelaadiga ja tekstuaalne funktsioon toimeviisiga, saades neilt kui sotsiaalse konteksti elementidelt mõjutusi (Halliday 2007: 193). Sotsiaalse konteksti (registri) ja keele tähendusstruktuuri seos on kujutatud joonisel 3.

Joonis 3. Keele ja registri seos (Eggins, Martin 1997 järgi)

Register ja žanr suhestuvad konteksti tasandil: register on seotud situatsiooni-konteksti ja žanr kultuurikontekstiga (vt nt Eggins, Martin 1997; Whittaker, Rojo 1999; Toledo 2005). Täpsemalt öeldes: situatsiooni omadused mõjutavad võimalikke keelelisi valikuid, mis avalduvad registrina, kuid viis, kuidas tekst on oma eesmärgi täitmiseks semantiliselt struktureeritud, kuulub abstraktsemale valikute tasandile: kultuurikonteksti kuuluvate žanrite tasandile (Whittaker, Rojo 1999: 154). Seega võib kontekstimodelit vaadelda kahetasandilisena: žanris kui teise tasandi kontekstis sisaldub register kui esimese tasandi kontekst (joonis 4).

Joonis 4. Kontekstimodel

Kontekstitasandite hõlmavussuhte tõttu on ka mõisted omavahel põimunud. Näiteks defineerib Kerge (2003: 18) žanrit registri mõiste kaudu, nimetades žanriks registriliselt määratletud tekstiliiki, register seevastu on semantiline ruum ja olukeel, keelendite olukorriti hõlmatuse ja kasutusväärtuse mõõde. Kuigi nii žanril kui ka registril on eriomased tunnusjooned – žanri puhul kompositsioon ja kultuurisidusad tunnused, registri puhul situatsioonikontekstist mõjutatud keelelised valikud –, on need tekstis sageli põimunud, mistõttu analüüsi põhjalikkuse huvides käsitletakse neid kahte kontekstitasandit üheskoos.

1.3. Žanrianalüüs

Viise, kuidas žanrit analüüsida, on mitmeid. Teoreetilisi aluseid koos praktiliste näpunäidetega pakuvad selleks mitmed eelmises peatükis käsitletud žanriuurijad. Alljärgnevalt teen kokkuvõtte Bhatia ja Swalesi žanrianalüüsi põhiolemusest ning osutan magistritöö lähtekohtadele.

Bhatia rõhutab, et mingit žanrit analüüsima asudes tuleb žanritekst, st žanrile iseloomulik tekst esmalt asetada situatsioonikonteksti. Analüüsija tuvastab situatsioonikonteksti intuitiivselt, lähtudes oma varasemast kogemusest, tekstisisestest vihjetest ja maailma puudutavatest entsüklopeedilistest teadmistest. Mängu tulevad ka kirjutaja taustateadmised distsipliinist ja sellega seotud tavadest. Abi võib otsida ka kogukonna kohta käivast kirjandusest. Samas üksnes situatsioonikonteksti intuitiivselt tuvastamisest adekvaatseks analüüsiks ei piisa, vaid see nõuab üksikasjalikumat analüüsi. Selleks tuleb toimida järgmiselt:

- 1) teha kindlaks teksti kirjutaja, lugejaskond, nende suhted ja eesmärgid;
- 2) tuvastada diskursusega seotud kogukonna ajalooline, sotsiokultuuriline, filosoofiline ja/või ametialane asend;
- 3) identifitseerida žanriteksti ümbritsevate tekstide ja keeleliste traditsioonide võrgustik;
- 4) identifitseerida temaatiline reaalsus, mida tekst püüab kujutada, muuta või kasutada, ning teksti ja reaalsuse suhe. (Bhatia 1993: 22–23)

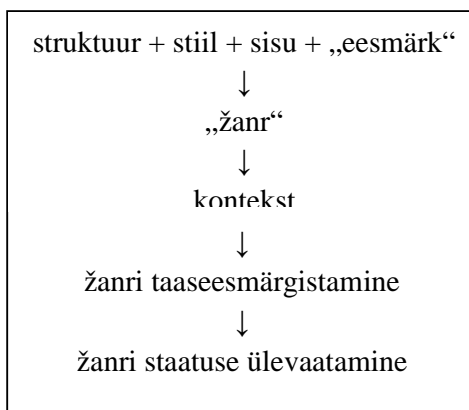
Peale situatsioonikonteksti vajab uurimist ka institutsionaalne kontekst, milleks on Bhatia käsitluse kohaselt kontekst, kus žanr esineb, ning sealsed keelelised, sotsiaalsed,

kultuurilised, akadeemilised ja ametialased reeglid ja tavad. Need reeglid ja tavad on sageli mõistetavad üksnes siseringile ning selle liikmed järgivad neid alateadlikult. Institutsionaalse konteksti kohta saab vajalikku informatsiooni asjatundjast informandilt – uuritava valdkonna praktiseerivalt liikmelt, kes järgib kogukonnasiseseid reegleid rutiinselt. Informandi kasutamine võimaldab kontrollida ka uurimistulemuste kehtivust: spetsialisti reaktsioon kinnitab tulemusi, annab analüüsija mõtteviisile tõetruudust juurde ja lisab analüüsi psühholoogilist reaalsust. (Bhatia 1993: 24, 34)

Niisiis nõuab mingi žanri uurimine kõigepealt keelevälise konteksti tuvastamist, seejärel võib pöörduda keeleliste tunnusoonte analüüsi juurde. Bhatia eristab kolme keeleanalüüsi tasandit: leksikaalsete-grammatiliste tunnuste, tekstimustrite/tekstualisatsiooni ja struktuuri analüüsi. Leksikaalsete-grammatiliste tunnuste analüüs põhineb üldjuhul keelevariandile iseloomulike tunnuste kvantitatiivsel uurimisel. Eri žanrite keeleüksuste sageduse analüüs on kasulik seetõttu, et see pakub vajalikku empiirilist tõendusmaterjali, mis kinnitab või lükkab ümber mõned intuiitiivsed või muljetel põhinevad seisukohad teksti tekstualisatsiooni ja kommunikatiivsete eesmärkide kohta. Samas võib leksikaalsete-grammatiliste tunnuste statistiline analüüs jääda pealiskaudseks, sest pindmiste tunnusoonte uurimine ei ütle midagi selle kohta, miks žanril on just nimelt seesugune kuju. Keelenähtuste olemust võimaldab põhjalikumalt selgitada tekstimustrite analüüs: selle kaudu saab otsida vastuseid küsimusele, miks kirjutatakse viisil, nagu seda tehakse. Žanri struktuuri analüüsi kaudu tuuakse aga esile teksti keelelise organiseerituse aluseks olevad kognitiivsed aspektid, paljastades teksti looja kommunikatiivsed kavatsused. Kognitiivne struktureerimine on žanri omadus, mis sõltub žanri kommunikatiivsetest eesmärkidest, ja seetõttu erinebki struktuur žanriti. (Bhatia 1993: 24–32)

Ka Swales pakub analüüsimeetodina välja sisu, vormi ja konteksti sünteesi. Küsimus on ainult selles, mida lähtekohaks valida. Üks võimalikke lähtekohti on kommunikatiivne eesmärk, sest see on žanri kõige olemuslikum tunnusoone: kommunikatiivne eesmärk annab žanrile vormi ja on selle sisemise struktuuri aluseks. Oma hilisemates uurimustes on Swales (vt nt Askehave, Swales 2001, Swales 2004) asunud aga seisukohale, et kommunikatiivne eesmärk žanrianalüüsi lähtekohana ei ole usaldusväärne, sest teksti analüüsima asudes ei ole selge, mis kommunikatiivset eesmärki mingi tekst

täidab. Kommunikatiivne eesmärk võib olla mitmekihiline ja varieeruv, ka tekstid ise on kommunikatiivse eesmärgi poolest muutunud keerukamaks. Näiteks on uurimused näidanud, et kui varem oli ettevõtete brošüüride ilmne eesmärk tutvustada tooteid, siis aja jooksul on lisandunud sinna mitmeid muid aspekte, näiteks soov reklaamida ettevõtet, näidata teda kui arvestatavat ja usaldusväärset kaubanduspartnerit, informeerida töötajaid ettevõtte põhiväärtustest ja tugevdada meeskonnavaimu. Alternatiivne lähtekoht võiks olla vorm, kuid ka vormi analüüs ei pruugi anda loodetud tulemust, sest leidub tekste, mil on küll sama vorm, kuid erinev sisu (kommunikatiivne eesmärk). (Askehave, Swales 2001: 195–204) Selline välistel tunnustel põhinev analüüs takistaks ka alažanrite eristamist, sest teatud tasandil tuvastatakse alažanreid mitte vormiliste, vaid sisuliste tunnuste alusel (nt töövõtu-, käsundus-, üüri-, veolepingud võlaõiguslike lepingute alaliikidena). Liiatigi on tekste, mille puhul on teadlikult tekitatud sisu ja vormi ebakõla, näiteks võib armastuskiri olla vormistatud lepinguna või ostunimekirjale mnemotehnilisel eesmärgil antud luuletuse vorm. Lahendusena pakub Swales koos Askehavega (2001: 207) välja järgmise analüüsiviisi:

Joonis 5. Žanrianalüüsi skeem (Askehave, Swales 2001 järgi)

Sellise analüüsimeetodi puhul on loobutud kommunikatiivsest eesmärgist kui vahetust viisist identifitseerida žanrit. Lähtekohaks on tekst, täpsemalt struktuuri- ja stiiljooned ühendatuna sisuga. Keelelised tunnused võimaldavad tuvastada teksti eesmärki ja selle kaudu ka žanrit, kuid alles pärast konteksti analüüsi saab teksti

eesmärgi ja žanri kohta teha lõplikke järeldusi. Kommunikatiivsel eesmärgil on analüüsis privilegeeritud staatus, olgugi et mitte analüüsi lähtekohana. (Askehave, Swales 2001: 2007)

Kuna Bhatia ja Swalesi žanrikäsitlused on lähedased, on ka analüüsimeetoditel ulatuslik kokkupuutepunkt. Lähtekohaks on veendumus, et žanri põhiolemuse määrab selle kommunikatiivne eesmärk, milleni on võimalik jõuda teksti struktuuri uurides. Teksti vormilise struktuuri analüüs paljastab teksti kognitiivse struktuuri. Kognitiivne struktuur on astmeline, koosnedes kindlal viisil järjestatud strateegiatest, mis kombineerituna väljendavad teksti üldist kommunikatiivset eesmärki ja seega ka teksti looja kavatsusi. Strateegiaid aitab tuvastada grammatiliste, leksikaalsete ja süntaktiliste tunnuste analüüs. Selleks et mõista teksti kommunikatiivset eesmärki ja põhjendada keelevahendite valikut, on vaja tunda konteksti, kus teksti kasutatakse. Kultuuri- ja situatsioonikontekst annavad tekstile tähenduse ja eesmärgi.

Kuna kontekst hõlmab ka analüüsitava tekstiga mingil alusel seonduvaid tekste, väljendab vajadus uurida konteksti ühtlasi ka vajadust suhestada analüüsitav tekst muude tekstidega. Võrdlusmoment on iseäranis kasulik keeletunnuste eritlemisel, sest see võimaldab võrdluses teiste tekstidega tuua välja žanritekstide omaseid tunnusojooni. Žanri piire aitab kinnistada ka võrdlus muude valdkonna tekstidega.

Lepinguid žanri aspektist analüüsides juhindun üldjoontes Bhatia ja Swalesi analüüsimeetodi põhimõtetest, kuid olen neid magistritöö eesmärgile ja ülesehitusele sobivamaks kohandanud. Seetõttu ei järgi ma päris täpselt analüüsitasandeid selles järjekorras ja ulatuses, mida on pakkunud välja Bhatia või Swales. Töövõtu- ja käsunduslepingute konteksti esitan peaaesjalikult peatükis „Leping ja lepinguliigid“, kuid osutusi kontekstile sisaldavad ka teised peatükid. Üldstruktuuri analüüsi käigus toon välja korduvad vormielemendid ja nende paigutusmustrid, kuid nende kaudu ka teksti kognitiivse struktuuri ja kommunikatiivsed eesmärgid. Magistritöö viimane peatükk sisaldab leksikaalsete-grammatiliste tunnuste analüüsi, mille puhul olen keskendunud peamiselt lausestruktuurile, kuid leksikaalseid ja grammatilisi tunnusojooni käsitlen lausestruktuuriga seoses.

2. Leping ja lepinguliigid

2.1. Lepingu mõiste

Ühiskondliku toimimise üks põhitalasid on sotsiaalsed suhted. Need suhted võivad esineda muu hulgas ka mitmesuguste kokkulepete kujul. Näiteks võivad abikaasad leppida kokku selles, kes toob õhtul lapse lasteaiast ära, ülemus võib teha alluvale ettepaneku minna üheskoos õhtustama, naaber võib kokkuleppe korras laenata oma naabrilt muruniidukit. Sellised sõprusel, kollegiaalsusel vm põhinevad kokkulepped (resp. lepingud) väljendavad viisakussuhteid ja need ei too kaasa õiguslikke tagajärgi (Kull jt 2004: 29). Õigusliku siduvuse aspektist vastanduvad viisakussuhetele aga õigus-suhted. Õigussuhete puhul väljendavad osalised otsesõnu oma tahet olla õiguslikult seotud, mistõttu on õigussuhetest tulenevad kohustused pooltele siduvad ja nende täitmist saab nõuda kohtu vm instantsi kaudu (Kull jt 2004: 29). Samas ei pruugi praktikas olla alati lihtne tuvastada, millal on tegemist sotsiaalse käitumise avaldumise ja millal õigusliku seose loomisega. Arvesse tuleb võtta erinevaid asjaolusid, näiteks poolte käitumist, varasemaid suhteid, õigustatud ootusi, tavasid. (Varul jt 2006: 38–39)

Õigussuhte põhiallikaks on lepingud. Laias tähenduses mõistetakse lepingute all igasugust kokkulepet, mis on saavutatud kahe või enama isiku tahteavalduse kaudu ja mis on õigussuhte loomise, muutmise või lõpetamise aluseks (Varul jt 2006: 38). Sellisest määratlusest ilmneb lepingute põhiolemus. Esiteks, leping on kokkulepe. Samas ei käsitleta lepinguna mitte igasugust kokkulepet, vaid ainult sellist, mis vastab õiguskorras kehtivatele nõuetele (Kull 1999: 24). Teiseks, lepingut ei saa sõlmida ühepoolselt, vaid leping peab väljendama vähemalt kahe isiku tahteavaldust. Kolmandaks, lepingu kohustuslikud elemendid on tahe ja tahteavaldus. Lepingut sõlmides väljendavad pooled oma tahet luua õiguslikult siduv suhe ning omandada teatud õigused ja kohustused (Kull 1999: 28). Tahte ja tahteavaldusele lisandub Eesti õiguses kohustusliku elemendina ka lepingu motiiv, mis väljendab teo tegemise põhjust, eesmärki või kaalutlust (Varul jt 2006: 38).

Kitsas tähenduses käsitatakse lepinguna ainult tsiviilõiguslikku lepingut (Varul jt 2006: 38). Magistritöö allikmaterjalist tulenevalt keskendun järgnevalt üksnes tsiviilõiguslikele lepingutele, täpsemalt võlaõiguslike lepingute hulka kuuluvatele teenuse osutamise lepingutele ning jätan muud lepinguliigid (nt avalik-õiguslikud lepingud, rahvusvahelised lepingud) kõrvale.

Võlaõiguslikud lepingud põhinevad võlasuhtel. Võlaõigusseaduse § 2 lõike 1 järgi kohustab võlasuhe kohustatud isikut ehk võlgnikku tegema õigustatud isiku ehk võlausaldaja kasuks teatud teo või jätma selle tegemata ning annab võlausaldajale õiguse nõuda võlgnikult kohustuste täitmist. Sellest määratlusest ilmneb võlaõiguslike lepingute kaks tähtsat aspekti: kohustus ja nõue. Kohustus võib väljenduda nii positiivse (millegi tegemine) kui ka negatiivse sooritusega (millegi tegemata jätmine) (Kull jt 2004: 23). Töövõtu- ja käsunduslepingute puhul on põhikohustused orienteeritud positiivsele sooritusele: osutada teenust ja maksta tasu. Negatiivne sooritus (nt kohustus mitte avaldada konfidentsiaalset infot või mitte rikkuda hea usu ja mõistlikkuse põhimõtet) on nende lepingute üldist eesmärki silmas pidades n-õ teisene sooritus. Oma tüübilt kahetised on ka lepingust tulenevad nõuded: need jagunevad lepingu täitmise nõueteks ja lepingu rikkumisest tulenevateks nõueteks (Kull jt 2004: 24–25). Lepingu täitmise nõude rikkumine on sageli lepingu rikkumisest tuleneva nõude aluseks (nt kui töövõtja ei jõua tööd õigeaks ajaks valmis, peab ta selle eest maksma viivist).

Kohustus ja nõue ei pruugi alati olla üheses vastavuses, sest kohustusi ja nõudeid on sageli rohkem kui üks ja mõlemal lepingupoolel on sel juhul nii võlgniku kui ka võlausaldaja roll (Kull jt 2004: 23). Näiteks toob töövõtu- või käsundusleping mõlema lepingupoole jaoks kaasa kindlad põhiõigused ja -kohustused: töövõtja on kohustatud osutama teenust ja tal on õigus saada selle eest tasu, tellija on kohustatud töövõtja teenuse eest maksma ja tal on õigus saada vastutasuks nõuetekohaselt osutatud teenus. Nii on lepingupoolel teineteise suhtes ühtaegu nii võlgnikud kui ka võlausaldajad.

Võlaõiguslike lepingute puhul kehtib vormivaliku ja sisu määramise vabadus. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse § 77 lõike 1 järgi võib tehing olla mis tahes vormis, kui seadus ei nõua teisiti. Lubatud on suuline, kirjalik, kirjalikku taasesitamist võimaldav ja elektrooniline vorm (Varul jt 2006: 49). Siiski on soovitatav vältida suulist vormi, sest suulise lepingu olemasolu või sisu võib olla vaidluste korral raske tõendada.

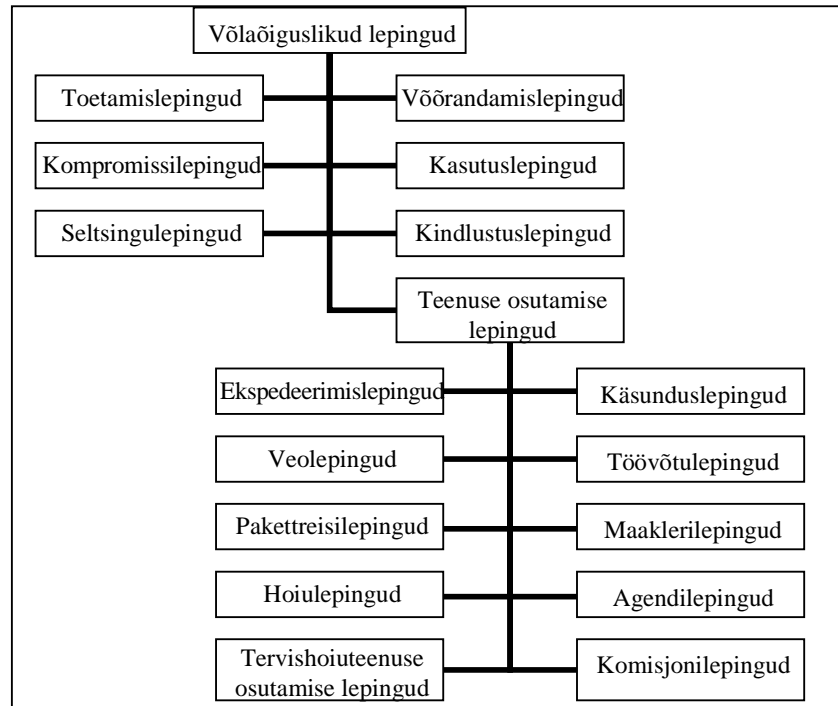
2.2. Lepingute liigitamine

Lepinguid võib liigitada eri alustel, milleks on näiteks:

- 1) sõlmimise eesmärk: nt käsundus-, töövõtu-, maakleri-, agendilepingud (Varul jt 2006: 14);
- 2) kohustuste jagunemine lepingupoolte vahel: ühe- ja mitmekülgsed lepingud. Ühekülgsed lepingud on lepingud, mis tekitavad kohustusi ainult ühe osalise jaoks (nt kinkelepingud). Mitmekülgsed lepingud jagunevad mittetäielikult kahekülgsedeks ja vastastikusteks lepinguteks: mittetäielikult kahekülgsed on näiteks tasuta laenu lepingud, millega omandavad küll mõlemad lepingupooled kohustusi, kuid need ei ole omavahel olemuslikult seotud; vastastikused lepingud on kõik tasulised lepingud (sh töövõtu- ja käsunduslepingud) ja need kohustavad lepingupooli vastastikku (Kull jt 2004: 33–35);
- 3) kestus: kestuslepingud (nt üüri-, kindlustuslepingud), millega seatud kohustusi täidetakse püsivalt või korduvalt, ja ühekordsed lepingud (nt vahetuslepingud), milles nimetatud tegevus esineb kas ühekordse toiminguga või lühiajalise tegevuse kujul. Käsunduslepingud on enamasti kestuslepingud, töövõtulepingud lühiajalised lepingud (Kull jt 2004: 32–33);
- 4) tasu: tasulised ja tasuta lepingud. Tasuliste lepingutega vahetatakse varalisi väärtusi (nt töövõtu-, rendilepingud), tasuta lepingute puhul aga kohustub üks pool mingi soorituse tegemiseks ilma vastusooritusega (nt kinke-, hoiulepingud) (Varul jt 2006: 13);
- 5) vorm: suulised, kirjalikud, kirjalikku taasesitamist võimaldavad ja elektroonilised lepingud (Varul jt 2006: 49).

Võlaõigusseaduses tuuakse võlaõiguslikud lepingud välja lepingu eesmärgist lähtuvalt. Võlaõiguslikel lepingutel on seitse alaliiki: võõrandamis-, kasutus-, kindlustus-, toetamis-, kompromissi-, seltsingu- ja teenuse osutamise lepingud. Kõigil neil (v.a kompromissilepingutel) on omakorda üks või mitu eesmärgist johtuvat alaliiki. Joonisel 6 on näidatud võlaõiguslike lepingute jagunemine liigiti (rõhuasetusega teenuse osutamise lepingutel). Praktikas ei ole aga alati võimalik liigitada lepinguid võlaõigusseaduse eeskujul, sest lepingupooltel on vabadus määrata lepingu sisu ja seega ei pea lepingud mahtuma seaduses sätestatud lepinguliikide raamidesse (Kull jt 2004: 57).

Mitme lepinguliigi tunnuste kombineerimine annab tulemuseks segatüüpi lepingud. Nende puhul tuleb kohaldada kõigi asjakohaste lepinguliikide kohta seaduses sätestatud, v.a need sätted, mida ei saa korruga kohaldada või mille kohaldamine oleks vastuolus lepingu olemuse või eesmärgiga. (Varul jt 2006: 5–6).

Joonis 6. Võlaõiguslike lepingute liigid

2.3. Töövõtu- ja käsunduslepingud

Kuna magistr töö analüüsiosa allikmaterjaliks on töövõtu- ja käsunduslepingud, siis alljärgnevalt toon võrdlevalt välja nendele lepinguliikidele omased tunnusjooned. Lisaks osutan töövõtu- ja käsunduslepingu ning töölepingu erinevustele. Töölepingu eristamine teistest töö tegemise lepingutest on magistr töö materjali valiku lähtekohaks.

Nii töövõtu- kui ka käsunduslepingud on võlaõiguslikud lepingud, mis esindavad teenuse osutamise lepingute alaliike. Kuna tegemist on võlaõiguslike lepingutega, ühendab lepingupooli võlasuhe (vt pkt 2.1), mis avaldub ühe lepingupoole (töövõtja/

käsundisaaja) kohustuses osutada teenust ja teise lepingupoole (tellija/käsundiandja) kohustuses maksta teenuse eest tasu. Seega kohustavad mõlemat liiki lepingud pooli kokkulepitud viisil vastastikku toimima. Lepinguliikide erinevused avalduvad aga kohustuste täitmise üksikasjades. Võlaõigusseaduse (§-id 619–657) järgi on töövõtu- ja käsunduslepingul järgmised põhierinevused:

- 1) töövõtulepinguga võetud kohustusi ei pea töövõtja täitma isiklikult; käsunduslepingu puhul eeldatakse, et käsundisaaja täidab kohustused isiklikult, kuid ta võib kasutada selleks ka kolmanda isiku abi;
- 2) tellija ülesanne on võtta töö vastu ja kontrollida selle vastavust kokkulepitud tingimustele; käsundiandja ülesanne on anda juhiseid;
- 3) töövõtja osutab teenust oma prima äranägemise järgi, tagamaks nõuetele vastav tulemus; käsundisaaja peab käsundit täites järgima käsundiandja juhiseid, kui käsundit ei täideta üksnes erialastele teadmistele või võimetele tuginedes;
- 4) kui töö ei vasta lepingutingimustele, vastutab selle eest töövõtja, v.a juhul, kui mittevastavus tuleneb tellija juhistest, tellija hangitud materjalide puudustest või kolmanda isiku eeltöödest; käsunduslepingu puhul hüvitab käsundiandja üldjuhul kõik mõistlikud kulud ja tekkinud kahju.

Töövõtu- ja käsunduslepingute kõrval reguleerivad töösuhteid ka töölepingud. Erinevalt töövõtu- ja käsunduslepingutest ei põhine töölepingud mitte võlaõigusseadusel, vaid otseselt töölepingu seadusel. Samas on töölepingu seadus osa eraõigusest ja selle kaudu ka võlaõigusest: võlaõigusseaduse üldosa laieneb kõikidele lepingutele, sh töölepingule. Lisaks seob töölepingu seadus käsunduslepingule viidates⁷ töölepingu ka võlaõigusseaduse eriosaga. Kuigi lähtealus on ühine, saab töölepingut eristada töövõtu- ja käsunduslepingust peamiselt kolme tunnuse alusel:

- 1) töötaja on oma tegemistes tööandjale selgelt allutatud: tööandjal on õigus dikteerida, kuidas, millal ja kus töötaja peab tööd tegema, ning töötaja kohustub järgima tööandja nõudeid ja kehtestatud reeglistikku;
- 2) töösuhted on kestvad, lepingupoolel seovad end pikaks ajaks;

⁷ Töölepingule kohaldatakse võlaõigusseaduses käsunduslepingu kohta sätestatud, kui käesolevas seaduses ei ole sätestatud teisiti. (TLS § 1 lg 3)

3) tasu makstakse kord kuus kindlal kokkuleppelisel ajal olenemata sellest, kas töö on pooleli või valmis. (Raidve, Rask 2010: 13–20)

Kuna nii töövõtu-, käsundus- kui ka töölepingu eesmärk on reguleerida töökohustuste täitmist, on neil kattuvaid tunnuseid. Liigilist selgust ähmastab lepingupoolte õigus otsustada lepingu sisu üle – kohustuslik pole juhinduda seaduses sätestatud lepinguliikidest ja eri liikide elemente võib vajaduse korral kombineerida. Näiteks võib ka töövõtusuhe olla pikaajaline ja töövõtuleping talitleda seega kestuslepinguna. Samuti võib nii töövõtu- kui ka käsunduslepingus näiteks hooldustööde puhul olla töö tegemise aeg, koht ja tingimused täpselt välja toodud.

3. Allikmaterjal

Magistritöö allikmaterjaliks on lepingud, mis pärinevad Otepää valla kodulehe avalikust dokumendiregistrist (<http://avalik.amphora.ee/otepaa/documents.aspx?org=66&unit=-1&fid=272>; <http://avalik.amphora.ee/otepaa/documents.aspx?org=66&unit=-1&fid=271>; 25.01.2009). Kuigi sealne andmebaas sisaldab jaotisi „Töövõtulepingud juriidilise isikuga“ ja „Töövõtulepingud füüsilise isikuga“, on need pealkirjad eksitavad, sest nendes jaotistes on peale töövõtulepingute esitatud ka teisi teenuse osutamise lepinguid (käsunduslepingud), nende muudatusi ja lisasid ning nende pikendamisel sõlmitud lepinguid. Lisaks sisaldavad need jaotised töölepinguid, mille puhul pole erinevalt töövõtu- ja käsunduslepingutest enam tegu otseselt võlaõiguslike, vaid tööõiguslike lepingutega (töölepingute kohta vt ptk 2.3). Ka on eksitavad teenuste osutamise lepingute pealkirjad: lepinguid on nimetatud erinevalt – nt objekti järgi *projekteerimisleping*, *kogusummalise maksumuse ehitusleping* või *õigusteenuse leping* –, mistõttu ilmneb lepinguliik alles lepingu sisu uurimisel.

Kuna analüüsitava lepingute hulgas on lepinguid, mille pealkiri ei vasta võlaõigusseaduses nimetatud lepinguliikide omale ja mille osaliste nimetamisel pole järgitud seaduses esitatud kokkuleppelisi nimetusi (tellija/töövõtja, käsundiandja/käsundisaaja), ei selgu lepinguliik pindmiste tunnuste uurimisel. Lepingute liigitamine sisu järgi nõuab aga eriteadmisi. Näiteks leidub nimetust *töövõtuleping* kandvaid lepinguid, kus pole mainitud töö üleandmise ja vastuvõtmise kohustust või kus töövõtja peab tööd tegema tellija juhtnööride järgi, mistõttu on nendel lepingutel ühisjooni käsunduslepingutega. Sellest tulenevalt ei tee ma katset tuvastada, kas lepingute pealkirjad on juriidiliselt sisuga kooskõlas ja mis lepinguliik varjab end näiteks nimetuse *leping* taga. Lepinguliikide täpne eristamine pole analüüsi seisukohalt tähtis.

Magistritöö allikmaterjaliks olen valinud juriidilise isikuga 2008. aastal ja füüsilise isikuga 2006., 2007. ja 2008. aastal sõlmitud teenuse osutamise lepingud, välja olen jätanud andmebaasis sisalduvad nende lepingute muudatused ja lisad ning lepingute pikendamisel sõlmitud lepingud, sest need on oma sisult ja vormilt teist laadi. Samuti ei hõlma analüüs andmebaasis olnud töölepinguid, sest need esindavad teist lepinguliiki.

Analüüsitavaid lepinguid on kokku 39, neist 31 on sõlmitud juriidilise ja 8 füüsilise isikuga. Lepingute esmase analüüsi käigus ilmnis, et oma laadilt on juriidilise ja füüsilise isikuga sõlmitud lepingud samased, mistõttu edasise analüüsi puhul ei erista ma lepinguid lepingupoole õigusliku staatuse järgi. Küll aga arvestan juriidilise ja füüsilise isiku erinevusi lepingupoole nimetamist käsitledes.

Analüüsitavad lepingud on eri pikkusega: lühim üheleheküljeline ja pikim seitsmeleheküljeline. Keskmine pikkus on 2,7 lehekülge. 17 lepingut on varustatud ka lisade vm dokumentidega, kuid neid analüüs ei puuduta, sest need esindavad teisi tekstiliike, peamiselt nimekirju (tööde, nende mahtude ja maksumuste kohta) ja hinnapakkumisi.

Kuna tegemist on ühe ametiasutuse lepingutega, mis enamjaolt pärinevad võrdlemisi lühikesest ajavahemikust, siis oli oht, et lepingute koostajaks võib olla üks ja sama isik, olenevalt vallavalitsuse töökorraldusest. Lepingute erineva struktuuri, sõnastuse, vormistuse ja rekvisiitide (nt ettevõtete logode) põhjal võib siiski väita, et lepingud on koostanud eri isikud, mistõttu ei kujunenud praegune uurimus idiolekti uurimiseks, vaid võimaldab analüüsida lepingu kui tekstiliigi tunnuseid laiemalt. On küll lepinguid, mis sõnastuse poolest osaliselt kattuvad, kinnitades kas siis koostaja samasust või andes tunnistust kokkulepitud standardite ja vormide kasutamisest, kuid selliseid lepinguid pole palju ja nende olemasolu ei takista žanritunnuste analüüsi.

Uurimistulemused olen esitanud koos näitelausetega, samade näitelause kasutamist olen eri kohtades püüdnud võimaluse korral vältida. Kõik näitelused olen nummerdanud – numbrid paiknevad näitelause ees sulgudes. Viidatavad kohad olen jooninud alla (kus vaja), muud esiletõstevahendid (esisuurtäht, läbiv suurtäht, poolpaks kiri) pärinevad analüüsitud materjalist. Vajaduse korral olen näitelause lühendanud, väljajätu märgib nurksulgude sees olev katkestusjoon. Kus näidete esitamine lausena pole osutunud tarvilikuks, olen piirdunud üksiksõnade, sõnaühendite vms välja toomisega.

Näitematerjali (v.a üksiksõnad ja sõnaühendid) olen varustanud ka allikaviitega, mis sisaldab lepingu sõlmimise kuupäeva, samal kuupäeval sõlmitud lepingute puhul ka lepingupoole nime (üks pool on kõikides lepingutes Otepää Vallavalitsus, mistõttu olen lepingute tähistamisel lähtunud just teise lepingupoole nimest). Erandiks on kaks

lepingut, mille Otepää Vallavalitsus on sõlminud samal kuupäeval sama juriidilise isikuga: nende tähistamisel ei saa piirduda üksnes lepingupoole nimega, mistõttu olen lisanud ka objekti nimetuse. Seega on need lepingud tähistatud järgmiselt: 11.03.2008_BIA_katlamaja ja 11.03.2008_BIA_teemapark. Igale tekstinäitele olen võimaluse korral lisanud ka lepingupunkti numbri.

4. Lepingute üldstruktuur

4.1. Analüüsi lähtekohti

Žanrianalüüsi teoreetikud ja praktikud rõhutavad, et žanri identifitseerimiseks on vaja uurida teksti kommunikatiivset eesmärki (vt nt Swales 1990, Bhatia 1993). Sageli esineb kommunikatiivne eesmärk varjatud kujul, sõna otseses mõttes ridade vahele peidetuna, kuid leidub ka tekste, mille kommunikatiivset eesmärki, ühtlasi žanrikuuluvust saab kas pealkirja või üldstruktuuri alusel intuiitiivselt hõlpsalt tuvastada. Vaatluselused teenuse osutamise lepingud kuuluvadki selliste eksplitsiitse kommunikatiivse eesmärgiga žanrite hulka. Varjatud strateegiad pole lepingu olemusega kooskõlas. Võib küll olla, et kokkulepitud tingimused osutuvad lõppkokkuvõttes ühele või teisele lepingupoolele soodsamaks (näiteks kui selgub, et tellija oleks saanud sama teenuse mujalt odavamalt, või kui töövõtja ei ole hinnanud teenuse osutamisega seotud kulusid õigesti ja leping ei reguleeri üleulusid), kuid lepingute geneeriline struktuur eeldatavasti varjatud tähendusi ei sisalda. Seetõttu osutan lepingute kommunikatiivsele eesmärgile lepingu üldstruktuuri analüüsid. Järgmises peatükis esitatakse lepingute lausestruktuuri analüüs aitab žanri piire kinnistada.

Võlaõigusseaduse (§ 8 lg 1) mõistes on leping tehing, millega lepingupoole kohustuvad midagi tegema või tegemata jätma. Tsiviilseadustiku üldosa seadus (§ 77 lg 1) kehtestab tehingute üldised vorminõuded: tehingute puhul kehtib vormivabaduse põhimõte, st et tehingu võib teha mis tahes vormis, kui seadus ei sätesta kohustuslikku vormi. Võlaõigusseaduse § 11 lõige 1 täiendab seda, lubades lepingu sõlmida suuliselt, kirjalikult või mis tahes muus vormis. Seega on nii töövõtu- kui ka käsunduslepingud vormivabad – vorm sõltub lepingupoole kokkuleppes. Samuti ei tee seadus kirjalikus vormis sõlmitavate lepingute kohta otseseid ettekirjutusi, tähtis on ainult see, et poole tahe ja lepingutingimused oleksid väljendatud selgelt ja ühemõtteliselt (Truija 2002: 24).

Järgmises alapeatükis vaatlen Otepää Vallavalitsuse teenuse osutamise lepingute üldstruktuuri. Analüüsin, mis osadest lepingud koosnevad, ja toon välja, kuidas lepingute üldstruktuur annab edasi lepingute kommunikatiivset eesmärki. Kuna lepingud on

erineva pikkusega, seega ka detailsusega, toon esile põhilised struktuurijooned, erandlikele tunnustele viitan vaid möödaminnes.

4.2. Üldstruktuuri analüüs

4.2.1. Pealkiri

Pealkirjal on indikatiivne funktsioon: osutada lepingu liigile ja seeläbi ka õigussuhte olemusele. Kuna võlaõigusseadus ei kohusta lepingupooli järgima seaduses sätestatud lepinguliike ei vormilt ega ka sisult, võivad lepingupooled pealkirjastada lepingu oma parima äranägemise järgi. Vaatlusaluseid lepinguid on nimetatud mitmeti:

- 1) 39 lepingust 26 puhul on kasutatud lepingukohustuste liiki väljendavat nimetust *töövõtuleping*, seejuures on nelja lepingu pealkirja lisatud ka viide osutatavale teenusele (*ehituse töövõtuleping, omanikujärevalve töövõtuleping, projekteerimistööde töövõtuleping*). Ühel korral on kasutatud nimetust *käsundusleping*;
- 2) viiel korral on töövõtsuhteid tähistatud nimetusega *tööettevõtuleping*, kuid alates 1. juulist 2002, mil jõustus võlaõigusseadus, pole see termin enam kasutusel ja olenevalt lepingu sisust on tegemist kas töövõtu- või käsunduslepinguga;
- 3) seitsmel korral puudub lepingu pealkirjas märge lepingukohustuste liigi kohta: kahel korral on piiratud üksnes nimetusega *leping*, viiel korral on lisatud sellele ka osutatava teenuse nimetus (*projekteerimisleping, õigusteenuse leping, kogusummalise maksumuse ehitusleping*).

Ligikaudu kolmandikule lepingutest on pealkirja järele lisatud lepingu number.

Eeltoodust nähtub, et sama lepinguliiki esindavaid lepinguid võidakse nimetada mitmeti. Lisaks ei pruugi pealkiri ja sisu olla alati kooskõlas. Kuna pealkiri võib olla ebatäpne või eksitav, ei saa lepinguliiki määrata üksnes pealkirja järgi. Kohtuvaidlustes lähtutakse kokkuleppe eesmärgist ja olemusest (sisust), mitte pealkirjast (Lepingute... 2006: 7). Samas võimaldab kindlaks määratud lepinguliik ja selle fikseerimine pealkirjas lepingupooltel juhendada kindlatest seadusesätetest.

4.2.2. Sõlmimisaeg ja -koht

Kõik 39 lepingut sisaldavad teavet lepingu sõlmimise aja kohta: 34 lepingut on sõlmitud 2008. aastal, kolm lepingut 2007. aastal ja kaks lepingut 2006. aastal. Seega on need lepingud koostatud kooskõlas 1. juulil 2002 jõustunud võlaõigusseadusega ja neid saab käsitleda selle raames. 28 lepingusse on märgitud ka lepingu sõlmimise koht, milleks on 23 korral Otepää, kahel korral Valga ja ühel korral Võru. Aega ja kohta väljendatakse järgmiselt:

- 1) 29 lepingus on teave aja või aja ja koha kohta paigutatud pealkirja alla eraldi reale (nt 27.11.2008.a Otepääl; Otepääl, 09. oktoobril kahe tuhande kaheksandal aastal (09.10.2008); Valga 9. mai 2008. a);
- 2) viies lepingus on teave aja ja koha kohta paigutatud pealkirja alla eraldi lausena:

(1) Käesolev leping on sõlmitud Otepääl 01.12.2007 (01.12.2007)

- 3) kolmes lepingus on teave aja või aja ja koha kohta paigutatud lepingupooli märkivasse lõiku:

(2) Käesolev leping (edaspidi **Leping**) on sõlmitud 02.mai 2006 aastal Otepääl, Otepää Vallavalitsuse, mida esindab vallavanema asendaja Aare Matt, kes tegutseb Otepää Valla põhimääruse alusel (edaspidi **Tellijä**) ja Marika Kool'i, (isikukoodiga 46111162723) (edaspidi nimetatud **Töövõtja**) (edaspidi nimetatakse ka **Osapool** või koos **Osapooled**), vahel alljärgnevas: (02.05.2006)

- 4) kahes lepingus on teave aja kohta paigutatud vahetult pealkirja järele (nt **TÖÖVÕTULEPING nr. TL 2008/21 / 93. 08.05.2008_Tervisekaitseinspeksioon**).

Kuna lepingu sõlmimise aeg on ühel või teisel kujul toodud välja kõikides analüüsitud lepingutes, kuulub see vaikumisi lepingu obligatoorsete elementide hulka. Sageli on lepingu sõlmimise aeg seatud vastavusse lepingukohustuste täitmise algusajaga, mistõttu peab sõlmimisaeg olema selgelt fikseeritud. Lepingus sõlmimise koht on lepingu fakultatiivne element, sest see ei mõjuta lepingukohustuste täitmist.

4.2.3. Lepingupooled

Lepingu alguses tuuakse välja lepingupooled. 32 lepingus on lepingupoolte juriidilised nimed koos muude andmetega esitatud avalõigus. Vormistusest olenevalt võib olla fookus kas lepingul endal või lepingupooltel. Seitsmel juhul on fookustatud leping: avalõik algab sõnaühendiga *käesolev leping*, kus *v*-partitsiip täidab määrava artikli rolli, osutades, mis lepingust on juttu (2). Selline algus põhineb traditsioonil, nii on harjutud kirjutama, samuti võimaldab sõna *käesolev* üle saada alustamisraskustest (Argus 2005). Teine alustamisviis seab fookusesse osalised: 25 lepingut algavad lepingupoolte nimetamisega (3, 4), seejuures on esimesena nimetatud Otepää Vallavalitsust (ühe erandiga). Tegevus ise – kas lepingu sõlmimine või tingimustes kokkuleppimine – on enamasti vormistatud minevikus toimunud sündmusena (*leping on sõlmitud X-i ja Y-i vahel; lepingu on sõlminud X ja Y; X ja Y leppisid kokku*), mis viitab sellele, et lepingupooled on lepingu sisus kokku leppinud juba varem, leping ise on kokkuleppe kirjalik vormistamine tagantjärele. Seda võib seletada sellega, et enamasti eelnevad kirjaliku lepingu sõlmimisele pooltevahelised läbirääkimised ja/või pakkumus ja nõustumus (Kull jt 2004: 79). Vaid neljas lepingus on sõlmimine/kokkuleppimine tegevusena olevikuline (4).

(3) Otepää Vald (edaspidi **Tellijä**), reg nr 75001566, Lipuväljak 13, 67405 Otepää, mida esindab vallavanema asetäitja Aare Matt põhimääruse alusel ja **Liivia Unt** (edaspidi **Töövõtja**) Otepää, keda edaspidi nimetatakse **Pool** või **Pooled**, sõlmisid käesoleva **Lepingu** (edaspidi nimetatud **Leping**) alljärgnevas: (08.05.2006)

(4) Otepää Vallavalitsus, registrikood 75001566, asukoht Lipuväljak 13, 67405 Otepää, keda esindab Aivar Pärl, (edaspidi nimetatud **Tellijä**) ühelt poolt ja **Liivimaa Arenduskeskus**, registrikood 80224725, postiaadress Pargi 6, Luunja, 62201 Tartumaa, (edaspidi nimetatud **Töövõtja**) teiselt poolt, keda nimetatakse eraldi „Pool“ ja mõlemad koos „Pooled“, sõlmivad käesoleva töövõtulepingu (edaspidi nimetatud **Lepingu**) alljärgnevas: (17.01.2008)

Avalõigu puhul on kasutusel ka lõpuvormel: 28 lepingut lõpevad seesütlevas käändes sõnaga *alljärgnev*, millele järgneb enamasti koolon (2, 3, 4), kahel juhul ka punkt. Ühes lepingus puudub avalõigu lõpust küll sõna *alljärgnev*, kuid lauset lõpetav

koolon osutab, et see on kokkuvõttesõnana juurde mõeldav (5). Avalõigu lõpetamine kooloniga viitab soovile näidata, et kokkulepe hõlmab kogu järgnevat teksti. Leping on vormistatud justkui ühelauselisena. Vaid kolme lepingu avalõigul on eripärane lõpp (6).

(5) Otepää Vald (edaspidi nimetatud Tellija), keda esindab vallavanem Aivar Pärli seaduse ja Otepää valla põhimääruse alusel ja Corrente Grupp OÜ (edaspidi nimetatud Töövõtja), keda esindab projektijuht Priit Kütt volikirja alusel (edaspidi Tellija ja Töövõtja koos nimetatud Pooled), sõlmisid käesoleva töövõtulepingu (edaspidi – Leping): (01.04.2008)

(6) Otepää vald, mida esindab põhimääruse alusel vallavanem Aivar Pärli (edaspidi TELLIJAJ) ja OÜ Otepää Ehitaja juhatuse liige Kalle Hendriksoni isikus (edaspidi ETTEVÕTJAJ) sõlmivad 12. augustil 2008. aastal kokkuleppe, mis hõlmab osapoolte poolt allakirjutatud lepingudokumentides sätestatud ja heakskiidetud õigused ja kohustused. (12.08.2008)

39 lepingust seitsmes on lepingupooled esitatud loeteluna (7). Välja on toodud nende juriidilised nimed ja kokkuleppelised nimetused, nelja lepingu puhul ka põhjalikumad andmed (aadress, registrikood, telefoninumber, e-posti aadress jms).

(7) Lepingu subjektid

TELLIJAJ : Otepää Vallavalitsus

TÖÖVÕTJAJ: OÜ Berghmaster (16.04.2008; 1)

Kuna seadus ei määra, mis andmeid leping lepingupoolte kohta peab sisaldama, varieerub andmete esitamine lepinguti. Peale lepingupoolte juriidiliste nimede sisaldab lepingu avalõik või muul viisil vormistatud algusosa sageli ka lepingupoolte esindaja nime koos ametinimetuse ja viitega juriidilisele dokumendile (põhimäärus, põhikiri, volikirja), mille alusel lepingupoolt esindatakse. Võimaluse ja vajaduse korral tuuakse lepingupoolte puhul välja ka järgmised andmed: asukoht/aadress, registrikood/ isikukood, kontaktandmed (telefon, faks, e-post), panga nimi ja arvelduskonto number. Muud andmed on juhuslikumat laadi. Selline detailne andmete esitamine väljendab taotlust fikseerida lepingupooled võimalikult täpselt. Näiteks on lepingute sõlmimise juures tähtis teada vastaspoolte volitusi, st kas esindajana nimetatud isikul on ettevõtte või asutuse nimel õigus lepingule alla kirjutada. Tähelepanelik tuleb olla just väiksema mahuga ja lühiajaliste lepingute sõlmimisel, sest praktika näitab, et selliste lepingute

puhul on esindajateks sageli töötajad, kellel seaduse järgi pole juriidilise isiku nimel õigust lepingut sõlmida (Tikk 2002: 23).

Avalõigus või loeteluna esitatud andmetes tuuakse välja ka tekstis kasutatavad kokkuleppelised nimetused. 39 lepingust vaid ühe puhul pole peetud kokkuleppeliste nimetuste kasutamist vajalikuks. Põhjuseks on lepingu lühidus: leping koosneb vaid neljast punktist, mistõttu on lepingu koostaja otsustanud jääda lepingupoolte nimede juurde (*Otepää Vallavalitsus* ühelt poolt, *advokaadibüroo Valge ja Uiga* või *advokaat Kalju Kutsar* teiselt poolt). Ülejäänud 38 lepingus on kasutatud mõlema lepingupoole tähistamiseks individualiseeritud nimetusi (peamiselt *tellij*a ja *töövõtja*), 17 lepingus ka kollektiivseid nimetusi (*pooled*, *osapooled*). Lisaks osutatakse 16 lepingus kokkuleppelise nimetusega *leping* sellelesamale lepingule, mida lepingupooled on sõlmimas (3, 4, 5). Nii on sõna *leping* tekstis mitmekordselt markeeritud: kuigi kasutatav nimetus on avalõigus kokku lepitud ja sellest peaks referendi tuvastamiseks piisama, tavatsetakse referenti täpsustada ka adjektiivtribuudi *käesolev* kaudu ('see on see leping, mis on siin ja praegu'). Kokkuleppelisi nimetusi markeeritakse sageli ka esisuurtähe, läbiva suurtähe või poolpaksu kirjaga.

4.2.4. Lepingu sisu

Lepingu sisu on vormistatud punktide ja alapunktidenä. Teksti liigendatus oleneb lepingu põhjalikkusest. Tavalisim on kahe-kolmeastmeline hierarhia, kuid analüüsitud materjali hulgas leidis ka üks näide neljaastmelise hierarhia kohta. Kolmes lepingus on piirdutud ühe lepingupunktide tasandiga: kuna need lepingud pole pikad, puudub tarvidus sisu alapunktideks jaotada.

Lepingute sisu on varieeruv, sõltudes mahust. Enamasti on sisu struktureeritud suunaga konkreetsemalt üldisemale ehk kõigepealt esitatakse need punktid, mis erinevad lepinguti (nt lepingu objekt, dokumendid, tähtaeg, hind, lepingupoolte kohustused), seejärel need punktid, mis on üldisemat laadi ja mis seetõttu on omased enamikule vaatlusalustest lepingutest (nt vääramatu jõu, vaidluste lahendamise, lepingu lõpetamise tingimused). Seda struktuuri ei järgita neljas lepingus: nende lepingute sisuosa algab üldsätetega, mille tuumaks on lepingupoolte kinnitus, et nende tegevus on

kooskõlas seaduste ja muuga, alles seejärel suundutakse tavapärase struktuuri juurde. Lepingu peamised sisupunktid on objekt, dokumendid, tähtaeg, hind ja maksetingimused, lepingupoolte õigused ja kohustused, vastutus, väärmatu jõud, lepingu muutmine ja lõpetamine, vaidlused, poolte esindajad ja kontaktandmed.

Lepingu objekt on lepingu sisupunkt, mis on kõikides lepingutes sõnaselgelt välja toodud. Osutatavad teenused võib tulemuste alusel jagada n-ö konkreetse ja abstraktse tulemusega teenusteks. Analüüsitud lepingutes on ülekaalus konkreetse (materiaalse) tulemusega teenused. 37-st konkreetse tulemusega teenusest 14 puhul esitatakse tulemus kirjalikult (nt rahastamistaotlus, seletuskiri, projektdokumentatsioon, suvetrükkis). Sinna hulka olen arvanud ka sellised teenused nagu majandustegevuse revideerimine ja ehitusjärelvalve, sest ka nende lõppväljund on kirjalik dokument. 23-l konkreetse tulemusega teenusel on aga muu materiaalne väljund. Sellisteks teenusteks on näiteks veebilehekülje väljaarendamine, korvpallivõrgu, võrkpallipostide ja -võrgu tootmine, tänavate remont, katlamaja rekonstrueerimine. Konkreetse tulemusega teenustele vastanduvad abstraktse tulemusega teenused, st teenused, millel puudub otsene, käegakatsutav tulemus. Selliste teenuste hulka liigitan õigusteenused (kliendi esindamine kohtus, nõupidamistel osalemine, juriidiline nõustamine). Abstraktsete teenuste kujul on kahe lepingu objektid.

Ligikaudu pooltes lepingutes on eraldi punktina (8) või lõppsätete hulgas (9) välja toodud lepingu dokumendid. Dokumentide loetelu sisaldab peale osutatavatest teenustest tulenevate eridokumentide (nt riigihanke dokumendid, teetööde liikluskorralduse nõuded, finants- ja ehitustegevust kajastavad kahepoolsed aktid ja protokollid) sageli ka lepingut ennast, selle lisasid ja võimalikke muudatusi. Lepingu nimetamine lepingu dokumentide hulgas näitab, kuivõrd tähtis on lepingupoolte jaoks tagada, et kokkulepe oleks kõikehõlmav. Tavaarusaama järgi on tegemist liigse täpsuse taotlusega, sest on iseenesestmõistetav, et lepingut täites tuleb arvestada lepingus sätestatuga, ilma et sellele eraldi osutataks. Samuti tundub ennatlik viide lepingu võimalikele muudatustele, kuid ka selle väljatoomine võimaldab ära hoida edaspidiseid arusaamatusi.

(8) *Lepingu Dokumentid koosnevad käesolevast Lepingust, Lepingu lisadest ning Lepingu muudatustest, milles lepitakse kokku peale käesolevale Lepingule allakirjutamist. (04.02.2008; 1.1)*

(9) *Lepingu lahutamatuks osaks on lisa 1. (12.11.2008; 6)*

Lepingu objektist sõltub otseselt teenuse osutamise tähtaeg: objektide erinevuse tõttu on töö ajakulu erinev, ulatudes paarist päevast paari aastani. Seejuures ei olene ajakulu töö tulemuse abstraktsusest või konkreetsusest. Näiteks on erinevate objektide hooldustööd erineva tähtajaga, sest murukattega spordi- ja mänguväljakuid või lillepeenraid saab hooldada üksnes teatud kuudel, hooneid aga läbi aasta. Keskmiselt kulub teenuse osutamiseks kolm-neli kuud.

Kuigi tsiviilseadustiku üldosa seaduse § 134 lõige 2 lubab määrata tähtaega peale aastate, kuude, nädalate, päevade, tundide või väiksemate ajaühikute ka kindlalt saabuva sündmusega, on vaatlusalustes lepingutes tähtaeg peamiselt kuupäeva ja aastaarvuga piiritletud ajavahemik. 23 lepingus on töö tähtaja algus seatud vastavusse lepingu allkirjastamise ajaga, seejuures võib tähtaeg olla väljendatud kas ajavahemikuna (10) või on esitatud üksnes töö üleandmise kuupäev (11) ja tähtaja algus on võrdsustatud lepingu kehtivuse algusajaga või on see vaikumisi juurde mõeldav. Kuus lepingut on sõlmitud tagasiulatuvalt, st lepingu sõlmimise aeg on hilisem teenuse osutamise algusajast, ja kaheksal lepingul jääb teenuse osutamise ajavahemik lepingu sõlmimise järgsesse aega, neist ühe puhul on täpne tähtaeg esitatud projekti ajakavas.

(10) *Töövõtja kohustub alustama käesoleva Lepingu täitmist alates 11. jaanuarist 2008. a. kuni tähtajaga 31. detsember 2010.a. (11.01.2008; 3.1)*

(11) *Projekteerimistööde lõplik üleandmine Tellijale toimub hiljemalt 20. veebruar 2009. (27.11.2008_Green Building Development; 5.1.1)*

Tähtaja esitamise poolest erinevad ülejäänud lepingutest kaks lepingut: kummaski pole tähtaega otsesõnu nimetatud. Ühe lepingu objektiks on Otepää Vallavalitsuse esindamine kohtus, mistõttu pole ajalisi piire võimalik seada – leping kehtib seni, kuni haldusasi on lahendatud. Teise lepingu objektiks on trükise koostamine. Kuigi lepingus tuuakse välja, et lepingu lõppedes peab töövõtja tellijale tagastama kõik talle antud

töövahendid, puudub tekstis igasugune viide lepingu algus- ja lõpuajale. Selline ebatäpsus on erandlik.

Niisamuti nagu tähtaeg, on lepingus selge sõnaga välja toodud ka tööde hind ja maksetingimused. Hind on enamasti esitatud kindla summana, harva on see tuletatav lähteandmetest, näiteks tunnitasust. Lisatud on ka märge selle kohta, kas hind sisaldab käibemaksu. Hind ja maksetingimused on üldjuhul esitatud eraldi jaotisena, harvem tellija kohustuste hulgas.

Võlaõiguslike lepingute, seega ka töövõtu- ja käsunduslepingu puhul on lepingu- poolte vahel võlasuhe, mis kohustab pooli vastastikku tegudele. See kohustus (tegu) on lühidalt vormistatud lepingu objektina, pikemalt lahti kirjutatud aga töövõtja/käsundi- saaja kohustuste punktides (vrd 12 ja 13). Kuna töövõtu- ja käsunduslepingud on mitmekülgsed lepingud, kohustades lepingupooli vastastikku, siis hõlmavad need ka tellija/käsundiandja kohustusi. Nende peamine kohustus on maksta osutatud teenuse eest tasu (14).

(12) Käesoleva lepingu objektiks on Otepää Vallavalitsusele kuuluvate Otepää linnas asuvate lillepeenarde, amplite ja lillepottide ja muude haljastusega seotud hooldustööde teostamine. (15.04.2008; 1.1)

*(13) Töövõtja:
teostab hooldustööd oma töövahenditega;
jälgib jooksvalt Lepingu objekti korrasolekut
organiseerib vajalikud hooldustööd kogu lepingus kokkulepitud perioodil;
kooskõlastab hooldustöö teostamiseks vajalike materjalide ostud eelnevalt
Tellijaga;
[---] (15.04.2008; 4.1)*

(14) Tellija on kohustatud maksma Töövõtjale tasu käesoleva lepingu lisas I nimetatud hooldustööde õigeaegse teostamise eest 7000 (seitse tuhat) krooni kuus Töövõtja poolt esitatud arvete ja aktide alusel hiljemalt 10 päeva jooksul alates arve väljastamise kuupäevast. (15.04.2008; 5)

Mõlema lepingupoolle kohustused võivad tuleneda nii lepingust kui ka seadusest (Kull jt 2004: 30). Nagu eeltoodud näidetestki nähtub, on kohustuste jaotises esitatud kohustused seotud otseselt lepinguga. Seadusest tulenevad kohustused (nt hea usu ja mõistlikkuse põhimõtte järgimine, alusetust rikastumisest ja õigusvastasest kahju tekitamisest hoidumine) on enamasti liidetud ühte mõne lepingust tuleneva kohustusega

(15). Viiteid sellele, et kogu tegevus peab olema kooskõlas seadusega, leiab nii lepingupoolte kohustuste jaotisest (16) kui ka mujalt, näiteks lõppsätete hulgast (17).

(15) *(Töövõtja kohustub:) tagama tehtavate Ehitus- ja hooldustööde ja kasutatavate materjalide ja toodete kvaliteedi ning vastavuse heale tavale* (16.04.2008; 8.2)

(16) *Töövõtja teeb tööd järgides Eesti Vabariigis kehtivat seadusandlust, planeerimisvaldkonnas kehtivaid normatiivdokumente ning juhendmaterjale.* (31.10.2008; 5.2)

(17) *Leping allub Eesti seadustele ning on koostatud kahes võrdväärse eksemplaris, millest üks eksemplar jääb Tellijale ja teine Töövõtjale.* (01.04.2008; 7.7)

Peale kohustuste sisaldavad lepingud ka mõlema lepingupoolte seaduslikke (18) ja lepingulisi õigusi (19). Lepingute üldstruktuuri analüüs näitab, et õiguste ja kohustuste esitamisel on rõhk asetatud kohustustele. Näiteks leidub vaatlusaluste lepingute hulgas lepinguid, kus lepingupoolte õigusi otsesõnu ei väljendata – õigused on esitatud implitsiitselt (nt kui töövõtja on kohustatud osutama teenust, on tal seega õigus saada tellijalt tasu). Selline õiguste esitamine on omane eelkõige lühikestele lepingutele, kus tekst pole teemade kaupa struktureeritud. Pikemates lepingutes on õigused ja kohustused enamasti eraldi jaotistena välja toodud, kuid kohustuste rõhupositsiooni toetab kohustuste loetelu sagedane esitamine enne õiguste loetelu. Võttes arvesse, et võlasuhte keskmeks on kohustus, on kohustuste dominantne roll põhjendatud.

(18) *TELLIJAL on õigus nõuda TÄITJALT vigade kõrvaldamist.* (11.03.2008; 7)

(19) *Kliendil on õigus tellida Õigusbüroolt kohtus esindamise teenust.* (09.10.2008; 4.5)

Kohustuse mõistega on võlaõiguses seotud nõude mõiste (vt ka ptk 2.1). Lepingupoolte kohustuste jaotistes esitatavad kohustused väljendavad enamasti lepingu täitmise nõuet, kuid nende hulgas või muudes asjakohastes jaotistes (nt maksetingimuste, lepingu ennetähtaegse lõpetamise punktides) võidakse välja tuua ka lepingu rikkumisest tulenevad nõuded. Pooltes lepingutes on neid väljendavad lepingupunktid kas osaliselt või täielikult paigutatud vastutuse jaotisesse. Analüüsitud lepingute liigist lähtuvalt sisaldab lepingu rikkumisest tulenev nõue enamasti osutust varalistele sanktsioonidele,

mis võivad olla väljendatud üldsõnaliselt (20) või detailselt (21). Sageli on toodud välja ka kohustus heastada rikkumine – lepingut rikkunud pool peab täitma endale võetud kohustuse (22).

(20) *Pooled kannavad kehtivate seaduste järgi varalist vastutust lepingu tingimuste täitmata jätmise eest. (03.01.2008; 4)*

(21) *Kui Tellija ei tasu teostatud ehitustööde eest ettenähtud tähtajaks, peab Tellija tasuma viivist 0,2 % ulatuses tasumisele kuuluvast summast iga tasumisega viivitatud kalendripäeva eest. (10.06.2008; 7.2.1)*

(22) *Käesolevas Lepingus sätestatud kohustused täidetakse Lepingus fikseeritud tähtaja jooksul, juhul kui Lepingus sellist tähtaega sätestatud ei ole, siis hiljemalt 7 (seitsme) päeva jooksul arvates teise lepingupoole poolt vastavasisulise nõude esitamisest. (07.08.2008; 8.7)*

Lepingu rikkumine võib olla põhjustatud ka vääramatust jõust. Vääramatu jõud on lepingupooltest mitteolenev ettenägematu asjaolu, mis mõjutab kohustuste täitmist. Kahes kolmandikus lepingutest on vääramatu jõud eraldi jaotisena, lühemate lepingute puhul eraldi lepingupunktina selgelt välja toodud. Sõnastamisel on seatud eeskujuks ammendav võlaõigusseaduses esitatud määratlus⁸ ja/või on esitatud loetelu vääramatu jõuna käsitletavatest asjaoludest (23). Kolmandik lepinguid viidet vääramatule jõule aga ei sisalda. Kuna vääramatu jõud on ka seaduses lepingu rikkumist vabandava asjaoluna välja toodud, kehtib vääramatu jõu säte *eo ipso* ka nende lepingute kohta, kus pole sellele otse viidatud.

(23) *Käesolevas Lepingus mõistetakse Vääramatu Jõuna: ülestõusu, üldstreiki, massilisi rahutusi Poolte asukoha haldusüksuses; sõda; muu Lepingus loetlematu asjaolu, mida mõlemad Pooled käsitlevad Vääramatu Jõuna; (17.11.2008; 6.2)*

Seadus annab lepingupooltele õiguse kasutada õiguskaitselahendina lepingu ennetähtaegset lõpetamist. Kahes kolmandikus lepingutest on lepingu ennetähtaegse lõpetamise võimalus sõnaselgelt välja toodud. Tingimused võivad olla sõnastatud nii

⁸ *Vääramatu jõud on asjaolu, mida võlgnik ei saanud mõjutada ja mõistlikkuse põhimõttest lähtudes ei saanud temalt oodata, et ta lepingu sõlmimise või lepinguvälise kohustuse tekkimise ajal selle asjaoluga arvestaks või seda väldiks või takistava asjaolu või selle tagajärje ületaks. (VÕS § 103 lg 2)*

lakooniliselt (24) kui ka üksikasjalikult (25). Lepingupool kasutab lepingu ennetähtaegset lõpetamist tavaliselt siis, kui teine pool ei täida oma lepingulisi põhikohustusi, milleks tellija puhul on tasu maksmine ja täitja puhul teenuse nõuetekohane osutamine.

(24) Pooltel on õigus lõpetada käesolev leping ühepoolset, kui teine pool rikub oluliselt lepingu tingimusi (teavitades ette kirjalikult vähemalt 1 nädala). (09.07.2008; 7.2)

(25) Kui Tellija jätab ettemaksu tasumata või maksegraafikujärgse maksukohustuse täitmata ja maksmata maksuosa on tähtajaks maksmata 14 päeva ning kui see on vähemalt kümnendik Tehingu hinnast, on Töövõtjal õigus Tehing katkestada ja nõuda katkestamise hetkeks tehtud tööde eest tasumist ja leppetrahvi 15% Tehingu hinnast. (25.02.2008; 5.1.1)

Kuigi lepingutesse püütakse mõlema lepingupoolle kohustused ja muud lepingutingimused võimalikult selgelt ja ühemõtteliselt kirja panna, võib siiski tulla ette pooltevahelisi erimeelsusi. 39 lepingust 35-s on vaidluste lahendamise kord eraldi jaotise või punktina (nt lõppsätete hulgas) välja toodud. Peamine viis lahendada vaidlusti on läbirääkimised (26). Kui kokkulepet ei saavutata, otsitakse abi seadustest (27) või seaduste alusel otse kohtult (28). Neljas lepingus on vaidluste lahendamise viisina mainitud üksnes läbirääkimisi ja ühes lepingus seadusi. Neljas lepingus puudub igasugune viide vaidluste lahendamise korrale. Kui leping vaidluste lahendamist ei reguleeri või teeb seda ebapiisavalt, toimitakse seaduses sätestatud tingimuste kohaselt.

(26) Vaidlused lepingupoolte vahel lahendatakse eelkõige läbirääkimiste teel. (01.12.2007; 6.1)

(27) Kokkuleppe mittesaavutamisel lähtutakse kehtivast seadusandlusest. (04.02.2008; 10)

(28) Kokkuleppele mitte jõudmisel lahendatakse kõik Lepingust tulenevad vaidlused kostja asukohajärgses kohtus. (31.10.2008; 10.2)

Et vastutus ei hajuks, on lepingutes toodud eraldi jaotisena välja ka lepingupoolte esindajad ja nende kontaktandmed (29). Peale avalõigu on esindajate jaotis ainus lepingu osa, kus osalisi nimetatakse nimega. Mujal tekstis kasutatakse kokkuleppelisi nimetusi, nimeline kasutus on erandlik.

(29) *Hankija volitatud esindajad on:
Kristjan Rõivassepp, tel 766 4810, 5348 8688, faks 766 1214, e-post
kristjan@otepaa.ee
Urmas Kuldmaa, tel 5282 688, e-post urmas.kuldmaa@otepaa.ee.
(11.01.2008; 12.2)*

4.2.5. Lõpulause

Alapeatükis 4.2.4 osutasin, et lepingu sisu hulgas tuuakse sageli välja need dokumendid, mida tuleb käsitleda komplektina, nende hulgas ka leping ise. Kuid peale dokumentide on tähtis ka lepingu eksemplaride arv. Seetõttu osutatakse enamikus lepingutes, mitmes eksemplaris on leping koostatud ja kelle valduses need eksemplariid asuvad. Harvem tuuakse vormistusliku poole pealt välja ka lepingute keel ja lehekülgede arv. Selline info – lisaks veel kinnitus, et eksemplariid on identsed ja juriidiliselt võrdsed – on pakitud ühte lausesse kompaktselt kokku (30).

(30) *Käesolev leping on koostatud kahes identses võrdset juriidilist jõudu omavas eestikeelses eksemplaris, millest üks eksemplar jääb kummalegi poolele. (09.10.2008; 6.2)*

Sellise sisuga lause on olemas 36 lepingus. Neist 25 lepingu puhul on see paigutatud lepingu lõppu enne poolte andmeid, 11 lepingu puhul aga lõppsätetesse või mujale lepingu lõpuossa. Kuigi lause sõnastus varieerub lepinguti ja alati ei paikne see lause lepingu lõpus, võib seda käsitleda lepingute tunnusliku lõpulausena, tüüpilise vormistuselemendina. Lõpulause ja avalõik (vt ptk 4.2.3) moodustavad üheskoos lepingu mõttelise raami.

4.2.6. Lepingupoolte andmed ja allkirjad

Lepingu lõpus tuuakse välja lepingupoolte üksikasjalikud andmed, kui lepingu alguses ei ole neid esitatud (vt ptk 4.2.3). Selles osas on erandlikud kaks lepingut, mille puhul pole ei lepingu alguses ega lõpus peale lepingupoolte juriidiliste nimede, kokkuleppe-

liste nimetuste ja esindajate muid andmeid välja toodud. Ainsad kontaktivahendid on nimetatud punktis 7 „Lepinguline suhtlemine“, sealgi puudulikult (31).

*(31) Osaliste esindajad ja nende aadressid, telefonid/faksid, arveldusarved on:
TELLIJA: Tuuli Vaher, Otepää Muusikakooli direktor, 52 81453
ETTEVÕTJA: Kalle Hendrikson, 5144 509. (12.08.2008; 7.3)*

Lepingutekst lõpeb lepingupoolte allkirjadega, millega lepingupooled kinnitavad, et on eespool esitatud tingimustega nõus, ja väljendavad oma tahet täita lepingukohustusi. Allkiri peab paiknema lepingu lõpus (Varul jt 2006: 51), mitmel lehel olevate lepingute puhul igal lehel. Sellele nõudele ei vasta oma eripärase struktuuri tõttu analüüsitud lepingutest üks kaheleheküljeline leping, kus allkirjad on paigutatud esimese lehekülje lõppu. Sellele, et lepingu täitmisel tuleb arvestada mõlema lehekülje sätetega, on osutatud allkirjadele eelnevas lõigus (32). Ülejäänud lepingud on aga korrektselt allkirjastatud, seejuures on allkirjale enamasti lisatud ka allkirjastaja nimi, sageli ka ametinimetus või lepingulistest suhetest tulenev nimetus (nt *telliija, töövõtja*).

*(32) Käesolev Leping võetakse rakendamisele vastavalt ülal ja pöördel mainitud tehingutingimustele, millega Tellija on tähelepanelikult tutvunud.
(25.02.2008)*

4.3. Lepingute üldstruktuuri põhijooned

Nagu žanriteooria peatükis osutasin, võib žanreid identifitseerida eri abstraktsusetasandi kategooriatena. Kõige üldisemal tasandil (Fairclough' ja Swalesi mõistes eelžanri tasandil, vt Fairclough 2003, Swales 1990) läheneb žanri mõiste tekstitüübi mõistele: eristatakse deskriptiivseid, argumenteerivaid, instruktiivseid jm žanre. Kui heita tekstitüübi mõiste kõrvale, võib öelda, et lepingud koos mitmesuguste teiste õigus-tekstidega on instruktiivse žanri avaldumise vormiks – nad reguleerivad instruktsoonide kaudu edaspidist tegevust. Instruktsoonid on oma laadilt kahetised: need, mida võib, aga ei pea järgima (nt instruktiivsete reklaamide puhul), ja need, mida on kohustuslik järgida, sest järgimata jätmine võib tuua kaasa karistuse (nt lepingute, korralduste puhul) või soorituse ebaõnnestumise (nt retseptide puhul). Basil Hatimi ja

Ian Masoni (1990: 156) mõistes on tegu valikuga instruksioonide (*instruction with option*) ja valikuta instruksioonidega (*instruction without option*). N-ö makrotasandil väljendub lepingute puhul valikuta instruktiivsus, mis tuleneb lepingute kohustavast laadist. Mikrotasand pakub aga valikuga ja valikuta instruksioonide põimingut: lepingupoole õigusi väljendavad punktid esindavad instruksioone, mida pole kohustuslik järgida, lepingupoole kohustusi väljendavad punktid aga instruksioone, mille järgimata jätmisega kaasnevad sanktsioonid.

Kuigi lepingud on oma põhiolemuselt instruktiivsed, on neil ka informatiivne eesmärk: anda peale otseste instruksioonide edasi ka muud teavet. Selline teave, mis ei suuna lepingupooli otseselt tegudele, vaid annab neile töö tegemiseks lisainfot, on näiteks lepingu objekti, tähtaja ja hinna, vääramatu jõu, lepingupoolte esindajate nimede ja kontaktandmete, lepingu eksemplaride ja lehekülgede arvuga seotud teave. Seetõttu võib informeerimist pidada lepingute kõrvalteesmärgiks.

Instruktiivsus kombinatsioonis informatiivsusega realiseerub teise abstraktsuse-tasandi žanrites, Fairclough' (2003: 69) käsitluses eemaldunud žanrites. Võttes arvesse, et Fairclough (2003: 69) liigitab eemaldunud žanrite hulka intervjuu, Lassen (2006: 527) pressiteate, Devitt (2004, viidatud Lassen 2006: 510 järgi) meili, võib tuua välja, et eemaldunud žanritele on iseloomulikud üldistavad nimetused, mis ei sisalda viiteid ajale, kohale, osalejatele jne. Selle alusel võib eemaldunud žanrite hulka liigitada ka lepingu, retsepti, juhendi jm instruktiivsed tekstid. Potentsiaal realiseeruda erinevates situatsioonikontekstides tuleneb aga nende mitmetasandilisest kommunikatiivsete eesmärkide kogumist.

Registrist (ametlik register) ja valdkonnast (õigusvaldkond) tulenevalt on lepingute kommunikatiivsete eesmärkide kogum piiratud. Erinevalt reklaamist, pressiteatest, kutsest või meilist ei sisalda lepingu geneeriline struktuur varjatud eesmäärke (eeldusel, et kedagi ei sunnita lepingut allkirjastama tahte vastaselt). Lepingute kontekstipõhine eesmärk on kujundada sotsiaalset tegelikkust, st lepingud avaldavad regulatiivset toimet kõikidele eluvaldkondadele, mille raames neid sõlmitakse. Lepingut ei sõlmita sundkorras, vaid kumbki pool otsustab ise, kas luua lepingulisi suhteid, keda valida lepingupartneriks ja mis tingimustel end siduda. Tekstipõhine kommunikatiivne eesmärk avaldub lepingupoolte suhte vormistamise kaudu (enamasti õiguste ja

kohustuste nimetamine). Täpsemad eesmärgid kajastuvad aga situatiivseid žanre väljendavates tekstides.

Ka situatiivsete žanrite tasandil on tekstide liigituse aluseks funktsionaalsus. Võlaõiguslike lepingute puhul kajastub žanri nimetuses õigusraamistikus toodud eesmärk. Näiteks on üürilepingu eesmärk reguleerida üürisuhet, reisijaveolepingu eesmärk reguleerida inimeste vedu ühest kohast teise, käsunduslepingu eesmärk reguleerida käsundussuhet ja töövõtulepingu eesmärk reguleerida töövõtusuhet. Neid eesmärke aitab saavutada lepingu sisu täpne, ühemõtteline ja ammendav fikseerimine. Lepingus tuuakse selgelt välja, kes, mida, mis ajaks ja kuidas peab tegema ning mis juhtub siis, kui toimitakse mittenõuetekohasel viisil.

Analüüsitud lepingute puhul kattub lepingu kommunikatiivset eesmärki väljendav astmeline struktuur üldjoontes lepingute formaalse struktuuriga. Info struktureerimisel lähtutakse põhimõttest esitada tähtsam info enne vähem tähtsat ehk konkreetse lepingu objektiga seotud tingimused enne lepingu üldtingimusi. Lepingute tüüpstruktuur on järgmine: pealkiri → kuupäev/koht → lepingupooled → objekt → tähtaeg → hind → lepingupoolte kohustused ja õigused → vastutus → vääramatud jõud → lepingu muutmine ja lõpetamine → lepingupoolte esindajad ja nende kontaktandmed → lõpulause → allkirjad koos lepingupoolte andmetega. Olenevalt lepingu mahust võivad struktuurielemendid küll mõneti varieeruda, kuid üldjoontes on lepingute struktuur tugevasti standardiseeritud.

Struktuuri jäikus-varieeruvus võib olla žanrite võrdluse aluseks. Jäikuse-varieeruvuse skaala jäikusepoolsesse otsa paigutuvad žanritekstitid, mille struktuur kas varieerub vähe või üldse mitte (nt sünnitunnistused, telefonikataloogid). Enamasti puudub seesugustel tekstidel autor. Skaala varieeruvusepoolses otsas on aga vaba struktuuriga žanritekstitid. Nende hulka kuuluvad näiteks reklaamid, mida ei identifitseerita žanrina mitte teksti ülesehituse, vaid pigem sisu ja keeleliste väljendusvahendite alusel. Struktuurivabadus võimaldab teksti loojal teksti üles ehitades olla loominguline. Lepingute analüüs näitab, et lepingud on oma struktuurilt küll tavakohastatud, mida tõendavad korduvad vormielemendid ja nende kindel paigutus, kuid vajaduse korral võib struktuuri muuta. Näiteks puudub lühemate lepingute puhul tarvidus sisu teemade kaupa liigendada. Lepingute struktureerimisel lähtutakse otstarbekusest.

5. Lepingute lausestruktuur

5.1. Analüüsi lähtekohti

Žanritekstide analüüsi võib üles ehitada teksti leksikaalsete-grammatiliste tunnuste kvantitatiivsele analüüsile, mis võib oma olemuselt olla mitmesugune. Praegusel juhul põhineb see pind- ja süvastruktuuri lause eristusel. Lähtekohaks on põhimõte, et iga sõnum, millel on tekstiline väljund, esineb pindstruktuuri lause kujul ning pindstruktuuri laused koosnevad kas ühest või mitmest süvastruktuuri elementaarlausest ehk propositsioonist, mille moodustab süvastruktuuri predikaat koos oma argumentidega (Kasik 2002: 200). Süvastruktuuri semantilis-süntaktilised vahekorrad avalduvad pindstruktuuris mitmeti, olles erinevate lause- ja sõnamallide aluseks (Kasik 2004: 21). Propositsioonide ühendamiseks pindstruktuuri lauseks pakub keel erinevaid võimalusi, tekstilingvistikas jagatakse need võimalused rinnastus-, alistus- ja sisestusseoseks (Kasik 2002: 200). Olenevalt seose liigist kaasnevad transformatsiooniga mõningad muutused: osa süvastruktuuri lausetest kaob (kaotab oma predikaadi), osa sulandub teise lausesse (Ingo 1993: 13).

Lepinguid kvantitatiivselt analüüsides olen keskendunud lauseehitusele. Lauseanalüüsist olen jätnud kõrvale need tekstiosad, mis ei esine lepingu pindstruktuuris lause kujul, nt dokumendi rekvisiidid (sh lepingu allkirjastamise aeg ja koht), jaotiste pealkirjad, poolte kontaktandmed, eraldi esinevad loetelud. Viitan nendele küll lepingute üldstruktuuri kirjeldades, kuid mitte lausestruktuuri analüüsides.

Analüüsivad lepingud sisaldavad ühtekokku 1405 pindstruktuuri lauset. Analüüsi käigus olen iga pindstruktuuri lause jaganud propositsioonideks. Olenevalt sellest, mis kujul need propositsioonid pindstruktuuris esinevad, eristan järgmisi lauselisuse tasandeid: pea-, kõrval- ja kiillaused, infiniit- ja partitsiiptarindid, nominalisatsioonid, adverbialisatsioonid ning predikaadita tarindid. Pea- kõrval- ja kiillaused on ka vormi poolest laused. Infiniittarindite puhul on elementaarlause predikaat pindstruktuuris infiniitse verbivormi, partitsiiptarindi puhul partitsiibi ja nominalisatsiooni puhul verbaalsubstantiivi vormis. Adverbialisatsioonid esinevad süvastruktuuris predikatiiv-

lause, pindstruktuuris *lt*-adverbidena. Predikaadita tarindite puhul on enamasti tegu täiendi- või lisandifraasidega, mis süvastruktuuris on omandanud kas predikatiiv- või omajalause kuju.

Alljärgnevalt esitan ühe näitelause analüüsi. Kõigepealt toon välja pindstruktuuri lause, st lause sellisel kujul, nagu see lepingus esineb. Seejärel esitan noolest paremal pindstruktuuri lause fraasidena ja noolest vasakul nendele fraasidele vastavad süvastruktuuri elementaarlauseid. Näitelause koosneb 11 propositsioonist: 1 pealausest (PL), 1 kõrvallausest (KL), 1 infiniittarindist (INF), 2 partitsiiptarindist (PART), 2 nominalisatsioonist (NOM), 1 adverbialisatsioonist (ADV) ja 3 predikaadita tarindist (PRED). Seega on vaatlusaluses lauses esindatud kõik lauselisuse tasandid, v.a kiillause.

(33) *Tellija kohustub lõplikult valminud Ehitustööd vastu võtma, mille kohta koostatakse poolte esindajate poolt allkirjastatav Ehitustööde üleandmise-vastuvõtmise akt. (10.06.2008; 6.1)*

<i>Tellija kohustub (Ehitustööd vastu võtma) (PL)</i>	
<i>(tellija) võtab vastu</i>	> <i>vastu võtma (INF)</i>
<i>(ehitustööd) valmivad</i>	> <i>valminud (Ehitustööd) (PART)</i>
<i>valmimine on lõplik</i>	> <i>lõplikult (ADV)</i>
<i>(vastuvõtmise kohta) koostatakse akt (KL)</i>	
<i>pooltel on esindajad</i>	> <i>poolte esindajate (PRED)</i>
<i>(akti) allkirjastavad esindajad</i>	> <i>esindajate poolt allkirjastatav (PART)</i>
<i>(töövõtja) annab ehitustööd üle</i>	> <i>Ehitustööde üleandmise (NOM)</i>
<i>(tellija) võtab ehitustööd vastu</i>	> <i>Ehitustööde vastuvõtmise (NOM)</i>
<i>üleandmisel on akt</i>	> <i>üleandmise akt (PRED)</i>
<i>vastuvõtmisel on akt</i>	> <i>vastuvõtmise akt (PRED)</i>

Eeltoodu on näide sellise põimlause kohta, mille puhul on nii pind- kui ka süvastruktuuris üks pealause ja üks kõrvallause. Kui aga pea- või kõrvallause sisaldab mittelauselitest rindliikmetest koosnevat tarindit, siis ühene vastavus pind- ja süvastruktuuri lausete vahel puudub. Näitelause 34 on sellise põimlause kohta, mis koosneb pindstruktuuris ühest pealausest ja ühest kõrvallausest, kuid süvastruktuuris ühest pealausest ja kahest kõrvallausest. Nii esindab ka pindstruktuuris koondlause kujul olev lause süvastruktuuris eri elementaarlauseid (35).

(34) *Eelnenule täiendavalt võib töö maksumust muuta ainult siis, kui töö mahtu ja/või kestvust muudetakse lepingudokumentide kohaselt. (12.08.2008; 3.2)*

Eelnenule täiendavalt võib maksumust muuta ainult siis (PL)
(pooled) muudavad > *muuta (INF)*
(muutmise) täiendab eelnenut > *eelnenule täiendavalt (ADV)*
tööl on maksumus > *töö maksumust (PRED)*
kui mahtu muudetakse (KL)
kui kestvust muudetakse (KL)
tööl on maht > *töö mahtu (PRED)*
tööl on kestvus > *töö kestvust (PRED)*
muutmise on lepingudokumentide
kohane > *lepingudokumentide kohaselt (ADV)*

(35) *Järevalve esitab kõik ettepanekud ja märkused kirjalikult.*
 (17.06.2008; 5.1.11)

Järevalve esitab ettepanekud (PL)
Järevalve esitab märkused (PL)
ettepanekud on kõik > *kõik ettepanekud (PRED)*
märkused on kõik > *kõik märkused (PRED)*
esitamine on kirjalik > *kirjalikult (ADV)*

Seega esinevad pindstruktuuri rindtarindid süvastruktuuris eri elementaarlausete kujul. Erandiks on juhud, mil süvastruktuuri predikaat nõuab mitut argumenti. Rinnastusseos säilib retsiprookse tegevuse korral (36, 37).

(36) *Otepää Vallavalitsus, edaspidi nimetatud „Hankija“ ja FIE Tõnu Tamm, edaspidi nimetatud „Täitja“, leppisid kokku alljärgnevas: (03.01.2008)*

Otepää Vallavalitsus ja Tõnu Tamm leppisid kokku (PL)
Tõnu Tamm on FIE > *FIE Tõnu Tamm (PRED)*
kokkulepe järgneb all > *alljärgnevas (PART)*
edaspidi nimetatud „Hankija“ (KIIL)
edaspidi nimetatud „Täitja“ (KIIL)

(37) *Kõik Tellija ja Töövõtja vahel tekkinud lahkkelid lahendatakse vastastikusel mõistmisel põhinevatel läbirääkimistel. (16.04.2008; 13)*

Lahkkelid lahendatakse läbirääkimistel (PL)
lahkkelid on kõik > *Kõik lahkkelid (PRED)*
lahkkelid on tekkinud Tellija ja Töövõtja vahel > *Tellija ja Töövõtja vahel*
tekkinud lahkkelid (PART)
mõistmine on vastastikune > *vastastikusel mõistmisel (PRED)*
(pooled) mõistavad > *mõistmisel (NOM)*
läbirääkimised põhinevad mõistmisel > *mõistmisel põhinevatel*
läbirääkimistel (PART)

Näitelauses 36 on kaks agenti – Otepää Vallavalitsus ja Tõnu Tamm – kaasatud tegevusse retsiprookverbi *kokku leppima* abil. Kuna kokkulepe nõuab kaht osalist, ei saa süvastruktuuris eristada kaht pealauset (*Otepää Vallavalitsus leppis kokku; Tõnu Tamm leppis kokku*). Selline retsiprookverbide lausemall, mille puhul mõlemad agendid esinevad nominatiivis substantiivi kujul, väljendab mõlema osalise võrdsust tegevuses, kumbki pole domineeriv (Rätsep 1978: 224). Kuna lepingute eesmärk on tagada mõlema lepinguosalise võrdsed õigused ja kohustused, on selline lausemall lepingute olemusega kooskõlas. Seevastu sellise retsiprookse tegevuse kohta, mille puhul on üks (nominatiivis) agent tegevuse aktiivne osaline ja teine (enamasti komitatiivis) agent aga passiivses rollis (Rätsep 1978: 224), vaatlusalused lepingud näiteid ei sisaldanud. Lause *Otepää Vallavalitsus koos Tõnu Tammeaga leppis kokku alljärgnevas* tõstaks nominatiivis agendi selgelt esile ja lubaks kahelda, kas leping on ka teise osalise suhtes õiglane. Näitelauses 37 väljendab substantiiv *lahkheli* retsiprookset tegevust ja agente märgitakse *vahel*-tarindi abil. Mõlemad agendid on võrdsed.

Lepingupoolte õigused ja kohustused on sageli esitatud loeteluna, mille vormistus erineb lepinguti. Korduste vältimiseks on paigutatud pindstruktuuri pealause subjekt ja predikaat pealkirja (pealkiri lõppeb kooloniga) ja alustatud loetelu infiniitse verbi-vormiga, seejuures on loetelupunktis kasutatud esitähena nii suur- (38) kui ka väiketähte (39) ja loetelupunkti lõpus kas semikoolonit või punkti või on jäetud see üldse lõpumärgita või on kasutatud lõpumärke ebajärjekindlalt.

(38) 3.2 Tellija kohustub:

3.2.1. Kindlustama juurdepääsu igasugusele Tellija käsutuses olevale suulisele ja kirjalikule informatsioonile, mis on vajalik Lepingu täitmiseks.

3.2.2. Andma hiljemalt 15. mail 2008 Töövõtjale üle seletuskirja ja või hinnakalkulatsioonid Otepää Ajaloo Teemapargi rajamiseks vajalike investeeringute ja nende maksumuse kohta. (11.03.2008; 3.2)

(39) 3.1 Töövõtja kohustub:

3.1.1 kindlustama Töö Tellijale kvaliteetse Töö ja korrektse projekti läbiviimise vastavalt Lepingule;

3.1.2 teostama Tellija heaks Töö tulenevalt kehtivast seadusandlusest ning lähtudes Tellija huvidest. (02.05.2006; 3.1)

Leidub ka lepinguid, mille puhul on püütud sõnakordust vältida vaid subjekti paigutamise pealkirja. Pealkiri lõppeb kooloniga ja loetelupunktid algavad predikaadiga (40). Samuti leidub näiteid sellise vormistuse kohta, kus subjekt ja predikaat on paigutatud küll pealkirja ja alljärgnev on vormistatud loeteluna, kuid loetelu sisaldab ka täiesti iseseisvaid, st eraldi predikaadiga lauseid (41).

(40) 4.1 Töövõtja:

4.1.1 teostab hooldustööd oma töövahenditega;

4.1.2. jälgib jooksvalt Lepingu objekti korrasolekut

4.1.3 organiseerib vajalikud hooldustööd kogu lepingus nimetatud perioodil;

(15.04.2008; 4.1)

(41) 8. Töövõtja kohustub:

[---]

8.2. tagama tehtavate Ehitus- ja hooldustööde ja kasutatavate materjalide ja toodete kvaliteedi ning vastavuse heale tavale

8.3. Töövõtja vastutab töö ajal ohutustehnika ja tuleohutusnormide täitmise eest.

8.4. Tellija või tema esindaja nõudmisel on Töövõtja kohustatud esitama materjalide ja seadmete kvaliteeti tõendavad dokumendid. (16.04.2008; 8)

Osades lepingutes on aga õiguste ja kohustuste loetelude vormistamisel kasutatud teistsugust struktuuri: sõnakordust ei ole püütud vältida ja seega paikneb nii subjekt kui ka predikaat loetelupunktis, mitte pealkirjas (42).

(42) 3.2. Töövõtja kohustused:

3.2.1. Töövõtja kohustub teostama Lepingu p 2.1. loetletud Projekteerimistööd vastavalt Lepingus sätestatud tingimustele ja korrale. Lepingu p 2.1. loetletud Projekteerimistööde osalisel või täielikul tegemisel alltöövõtjate poolt jääb Tellija ees täies ulatuses vastutavaks Töövõtja.

3.2.2. Töövõtja kohustub Projekteerimistööde teostamise käigus kinni pidama ettenähtud tähtaegadest.

3.2.3. Töövõtja kohustub kasutama ja tagama Projekteerimistööde teostamisel vajaliku kvalifikatsiooniga tööjõu kasutamise. (27.11.2008_ Green Building Development; 3.2)

Selliste loetelude puhul on levinuimateks vormistusviisideks subjekti ja predikaadi paigutamine pealkirja (38, 39) ning õiguste ja kohustuste esitamine iseseisvate lausetena (42). Subjekti ja predikaadi paigutusest, samuti kirjavahemärgistusest ning suur- ja väiketähe kasutusest olenemata käsitlem selliseid loetelupunkte eri lausetena. See

võimaldab tagada analüüsi süsteemsuse, lisaks ei tekita liigpikki, rohkelt propositsioone sisaldavaid lauseid, mille propositsioonide hulk võiks lepingute lõikes avaldada propositsioonide keskmisele väärtusele ebaadekvaatset mõju.

Kiillause on lause, mis on paigutatud komade, sulgude või mõttekriipsude abil teise lause sisse, ilma et hõlmav lause oleks sellega grammatiliselt seotud. Kuna neidsamu kirjavahemärke võib kasutada ka grammatiliselt seotud tekstiosade esiletõstuks või tagaplaanile jätkuks, on mõningal juhul kiilul ja mittekiilul raske vahet teha. Lähtekohaks on grammatilise seose puudumine või olemasolu. (EKG 1993: 102–103) Seetõttu olen ühildumata tekstiosa liigitanud kiiluks (43), ühilduva tekstiosa aga mittekiiluks (näite-lause 44 puhul on tegemist rindliikmetega). Ühildumisele vaatamata käsitlen erandlikult kiiluna arvsõnu, mis on lisatud numbriga väljendatud summa või kohustuse täitmiseks ette nähtud aja järele sulgudesse (45).

(43) *Töövõtjal ei ole punktis 9.1 sätestatud kohustust juhul, kui seadmed või nende paigaldamiseks tehtud töö on kahjustunud tellija või kolmandate isikute poolsete tegude tõttu või muudel põhjustel, mis ei olene töövõtja tahtest, sealhulgas tahtlikud või ettevaatamatud elektrilised või mehhaanilised vigastused, välgust tingitud ülepinge jms. (07.05.2008; 9.2)*

(44) *Käsundisaajal on õigus teha Tellijale ettepanekuid Teenuse paremaks osutamiseks, sealhulgas lähteandmete, kvalifitseerimistingimuste, hindamiskriteeriumide, pakkumise kutse dokumentide jne muutmiseks, nõuete esitamiseks ehitusprojekti koostaja, ehitusettevõtja jne. vastu, esitades selle kohta omapoolsed põhjendused. (07.08.2008; 3.10)*

(45) *Töövõtja on kohustatud puudused likvideerima hiljemalt 7 (seitsme) kalendripäeva jooksul arvates Tellijalt pretensiooni saamisest. (27.11.2008_ Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 4.2.7)*

Infiniittarinditena käsitan siinses analüüsis sekundaartarindeid, mille peasõnaks on infiniitne verbivorm. „Eesti keele grammatika“ II osa (1993: 233) eristab nelja liiki infiniittarindeid: infinitiivi-, supiini-, gerundiivi- ja partitsiibitarindeid. Sellest liigitusest hällbib sinne käsitus selle poolest, et infiniittarindite hulgast olen välja arvanud partitsiibitarindid ja vaatlen neid eraldi lauselisuse tasandina (terminikujuga *partitsiip-tarindid*). Kuna infiniittarindid erinevad üksteisest – infinitiivide, supiinide ja gerundiivide talitus on lähedane substantiivide käändevormide omale, partitsiibid talitlevad aga nagu adjektiivid (EKG 1993: 234) –, võimaldab selline süntaktiliste

funktsioonide lahknevus partitsiiparindeid muudest infiniitparinditest eraldada. Partitsiiparindid on oma rohkuse tõttu lepingute süntaksi väga eripärane tunnusjoon, mis väärib esiletõstmist. Lisaks võimaldab selline eristus tõmmata paralleele Reet Kasiku (2002) analoogse uurimusega uudistekstide süntaksi kohta: žanritunnuste fikseerimiseks on kõrvutusmoment väga tähtis.

Lepingute lausestruktuuri analüüsidest vaatlen nominalisatsioonidena tegevusprotsessi väljendavaid verbaalsubstantiive. Kuigi „Eesti keele grammatika“ II osa (1993: 269) osutab, et muude kui *mine*-liiteliste substantiivide käsitlemine nominalisatsioonidena on ebaotstarbekas või lausa võimatu, sest neil on *mine*-tuletistega võrreldes suuremad ja sageli ebaregulaarsed leksikaalsed piirangud, ei pea ma praegusel juhul õigeaks pidada nominalisatsioonideks üksnes *mine*-tuletisi, sest eri liidetega tuletisi võidakse tekstis kasutada samades konstruktsioonides. Seetõttu oleks väärt vaadelda neid üksnes liidete alusel eri lauselisuse tasandina. Nii näiteks olen liigitanud nominalisatsioonideks nii substantiivifraasi *kliendi soovil* (> *klient soovib*) kui ka *kliendi nõudmisel* (> *klient nõuab*), kuigi „Eesti keele grammatika“ järgi toimides peaks esimest käsitlema pigem predikaadita tarindina (> *kliendil on soov*) ja teist nominalisatsioonina. Lisaks ei ole sageli tuletist (olenemata tuletusliitest) võimalik omajalause kujule tagasi viia ja käsitleda seda predikaadita tarindina, sest tuletisel on loomuosaselt süvastruktuuris normaallause kuju (vrd *Annab info töövõtja kasutusse* > **töövõtjal on kasutus, töövõtja kasutab; vaegtööde olemasolu* > **vaegtöödel on olemasolu, vaegtööd on olemas*).

Nominalisatsioonide kaasamisel analüüsi lähtun verbituletise leksikalisatsiooni astmest. Leksikaliseerumata nominalisatsioonidena käsitlen nominalisatsioone, mille puhul muudab liide küll sõnaliiki, kuid sõna semantiline alusstruktuur säilib muutumatuks, st allsõnale ei lisandu semantilisi tunnuseid. Sellist liiki nominalisatsioone esindavad predikaatnominalisatsioonid, st verbaalsubstantiivid, mis tähistavad süvastruktuuri predikaati (Kasik 2004: 89), või veelgi kitsamalt, tavakäsitluses peamiselt *mine*-tuletised (Kasik 2006a: 122). Leksikaliseerunuks pean vaikimisi kõiki argumentnominalisatsioone, st verbaalsubstantiive, mille puhul muutub transformatsiooni käigus küll sõnaliik, kuid selle muutusega kaasneb ka tähenduslik erinevus, mistõttu tuletis ei väljenda enam tegevust, vaid sel on tuletusaluse verbi argumenti funktsioon: tuletis

tähistab enamasti kas tegijat (nt *hankija, omanik, juhatus*), tulemust (nt *seisund, hinnang*) või vahendit (nt *kutse, volitus, viivis*) (Kasik 2004: 89).

Piir leksikaliseerunud ja leksikaliseerumata tuletiste vahel võib olla üsna hägune, sest sõna semantiliselt ja morfoloogiliselt läbipaistvust on raske objektiivselt hinnata – selleks puuduvad kindlad kriteeriumid (Kasik 2004: 25). Lähtuda saab tähendusnihkest, samuti võib leksikaliseerumise tunnustena käsitleda obligatoorsete argumentide puudumist (nt *riigihange*), mitmuslikku kasutust (nt *läbirääkimised*), ühend- ja väljendverbide kasutamist tuletusalusena (nt *ettepanek*), seotust alusverbi metafoorse tähendusega (nt *kooskõlastus*), liitsõnade moodustamist täiendsõnaga, mis ei kuulu verbi laiendite hulka (nt *üldplaneering*) (Kasik 2006a: 127–128). Kuna *mine*-liide väljendab peaaesjalikult tegevust (erandiks vähesed leksikaliseerunud vormid) ja teised liited on tähenduslikult mitmekesisemad, siis üks viis, kuidas tuvastada, kas tuletis on leksikaliseerunud või mitte, on nende teiste liidete samatähenduslik asendatavus *mine*-liitega.

Nagu ka varasemate analoogsete žanrstruktuuri kirjelduste puhul (vt nt Kasik 2002, 2006a), hõlmab lausestruktuuri analüüs ka siinses uurimuses üksnes leksikaliseerumata nominalisatsioone (verbaalsubstantiive). Kuna leksikaliseerunud nominalisatsioonid on omandanud eritähenduse, pole nende käsitlemine lausetransformatsioonina semantiliselt põhjendatud. Nominalisatsioonide n-ö põhifunktsiooni – anda edasi tegevust – täidavad ikkagi predikaatnominalisatsioonid, ja just tegevuse väljendumine (peamiselt *mine*-nominalisatsioonid) ongi praegusel juhul nominalisatsioonide uurimise keskmes.

Kuigi vaatlusaluses materjalis leidub ka verbaaladjektiive (nt *vääramatu, vajalik, lahutamatu, teadlik*), käsitlen neid leksikaliseerunud adjektiividena. Verbile liituv adjektiiviliite põhifunktsioon on küll muuta sõnaliiki, kuid alussõna saab transformatsiooni käigus juurde ka mingi tähendusliku nüansi (Kasik 2004: 141), mistõttu jätan verbaaladjektiivid süvastruktuuri elementaarlause kujule tagasi viimata.

Eraldi lauselisuse tasandina toon välja adverbialisatsioonid. Nii nagu nominalisatsioonide puhul, lähtun ka adverbialisatsioonide puhul leksikaliseerumise kriteeriumist: leksikaliseerunud adverbe analüüs ei kätke, sest oma eritähenduse ja kasutusvalmiduse tõttu ei saa või pole mõtet neid süvastruktuuri lause kujule tagasi viia. Adverbituletuse ainus produktiivne tuletusmall on tuletamine *lt*-liite abil (*lt*-tuletised esinevad süvastruktuuris predikatiivlause kujul), kuid ka *lt*-adverbide hulgas võib olla leksikali-

seerunud sõnu, mistõttu lähtekohaks saab olla ennekõike tähendus. Nii näiteks saaks *lt*-adverbi *jooksvalt* n-ö mehaaniliselt süvastruktuuri lausele tagasi viia (*tellija esitab jooksvalt pretensioone > esitamine on jooksev*), kuid sellega kaasneks tähenduslik erinevus. Sama moodi jätan edasi analüüsimate adverbiga *vastavalt* moodustatud ühendid, sest ka nende tähendus on kinnistunud (46). Vaatlen neid trafarettidena, lepingule kui tekstiliigile iseloomulike väljenditena, mis eristuvad tavapärase grammatiliste protsesside hulgast.

(46) *Pooltevahelised vaidlused lahendatakse vastavalt kehtivatele õigusaktidele.* (08.05.2008_Tervisekaitseinspeksioon; 3.3)

Predikaadita tarindid esinevad pindstruktuuris üldjuhul täiendi- ja lisandifraasidena, süvastruktuuris on need tagasi viidavad kas predikatiiv- või omajalause kujule (nt *OÜ Otepää Ehitaja juhatus* *esimees Kalle Hendrikson < Otepää Ehitaja on OÜ; Otepää ehitajal on juhatus; juhatusel on esimees; Kalle Hendrikson on esimees*). Kuigi ka selliseid lepingutele iseloomulikke trafaretseid väljendeid nagu *aja piires*, *tööde osas*, *täitmise puhul*, *pretensioonide korral*, *telefoni teel*, *maksetähtaja suhtes*, *lisade näol*, *lepingu raames*, *ettevõtte nimel*, *kogumahu arvelt*, *läbirääkimiste korras* annaks analüüsida predikaadita tarinditena, st näha nende taga omajalause (nt *aja piires < ajal on piirid; lisade näol < lisadel on nägu; ettevõtte nimel < ettevõttel on nimi*) või muud tüüpi lauset (nt *telefoni teel < teeks on telefon; maksetähtaja suhtes < suhe on maksetähtajaga*), tähendaks see analüüsile uue dimensiooni – metafooritemaatika – lisandumist. See aga nõuaks planeeritust põhjalikumat käsitlust ja viiks kvantitatiivse analüüsi radadelt eemale. Samas on praegune lahendus üksnes poolik, sest keeleüksustel on komme grammatiseeruda, mille tüüpnäiteks ongi needsamad aja-, ruumi- vm suhet väljendavate substantiivide baasil tekkinud kaassõnad (vt nt Keevallik jt 2006; Veismann 2008), mistõttu ei ole alati lihtne tuvastada, kas tegu on juba väljakujunenud või alles kujunemisjärgus kaassõnaga, mida peaks käsitlema substantiivina ja seega ka süvalause kujule tagasi viima. Väljakujunenud kaassõna seostub erinevate substantiividega ja talle ei saa lisada omadussõnalisi täiendeid (Lindström jt 2006: 158–159), lisaks on võimalik sõnaliiki tuvastada keeletaju abil, hinnates vormi kujundlikkust (Bakhoff 2008: 23).

Predikaadita tarindite hulka kuuluvad genitiiv- ja adjektiivatribuudid. Genitiivatribuutide liigitamisel lähtun „Eesti keele grammatika“ II osas (1993: 120–121) esitatud leksikaal-semantilisest liigitusest: subjektiline genitiivatribuut on genitiivatribuut, mille põhjaks on tegevust väljendav substantiiv ja millele lauses vastab alus; objektiline genitiivatribuut on genitiivatribuut, mille põhjaks on transitiivne tegevust väljendav substantiiv (ka teonimi) ja millele lauses vastab sihitis; adverbiaalne genitiivatribuut on atribuut, millele lauses vastab määrus. Kuna subjektiline (nt *tellija tegu*) ja objektiline genitiivatribuut (nt *hooldustöö teostamine*) esinevad tegevust väljendava põhja laiendina, siis olen neid vaadelnud nominalisatsioonide koosseisus olevatena (v.a tegijanimi).

Adjektiivatribuutideks liigitab „Eesti keele grammatika“ II osa (1993: 114–115) peale omadussõnade, järgarvsõnade, omadus- ja arvsõnaliste asesõnade, substantiivi käändevormide, kaassõnafraside ja adverbide ka täiendilised *nud-*, *tud-*, *v-* ja *tav-* kesksõnad, *mata-* vormid ning teatud juhul ka *da-*infinitiivid ja kõrvallused, kuid sinse magistritöö raames vaatlen partitsiipe, infiniitvorme ja kõrvallauseid eraldi lauselisuse tasandina.

Süvastruktuuri elementaarlause kujule olen jätnud tagasi viimata mitmesõnalised mõisted: pärisnimed, arvud jm.

5.2. Lausestruktuuri analüüs

Selles alapeatükis esitan esmalt üldülevaate kvantitatiivse analüüsi tulemustest, seejärel vaatlen neid lauselisuse tasandite kaupa. Analüüsitulemusi esitades keskendun eelkõige nendele tulemustele, mida pakub otseselt süvastruktuuri lausete analüüs. Tulemused esitan protsentides, vajaduse korral toon välja ka konkreetse propositsioonide arvu. Keelenähtuste identifitseerimine ja liigitus põhinevad peamiselt nendel tunnustel, mis on vaadeldava lauselisuse tasandi puhul relevantsed ja võimaldavad tuua välja tekstiliigilisi tunnusjooni.

Analüüsitulemused esitan võrdluses Reet Kasiku (2002) analoogse uurimusega uudiste süntaksi kohta. Kasik on analüüsinud 496 lauset Postimehe ja 337 lauset Eesti Päevalehe uudistelehekülgedelt ning kasutanud žanritunnuseid kinnitava võrdlus-

materjalina ilukirjandusteksti (A. Gailiti romaani „Toomas Nipernaadi“ algusosa) analüüsi. Kuigi selline ühe autori teksti analüüs ei võimalda teha üldistusi romaani kui žanri lauseehituse kohta, pakub see siiski väärt võrdlusmaterjali, mida kasutan ka siinses analüüsis.

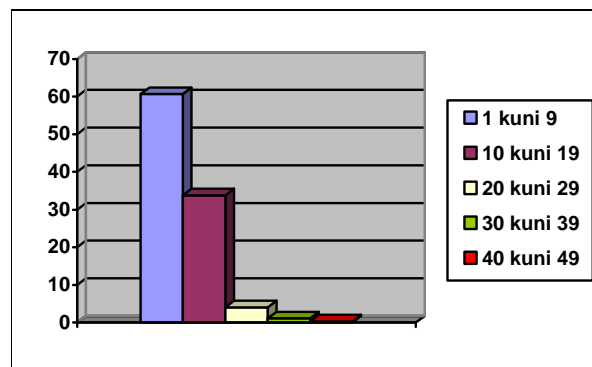
Üheselt tulemusi siiski kõrvutada ei anna, sest analüüsimeetodis esineb mõningaid erinevusi. Ühelt poolt on need tingitud erinevast allikmaterjalist. Lepingute süntaksi üks iseloomulikku tunnusjooni on kiillaused, mistõttu väärivad need eraldi tasandina esiletõstmist. Lisaks vaatlen eri tasandina ka adverbialisatsiooni – nii tuleb selle süntakiline funktsioon selgelt esile. Analüüsimeetodi põhierinevusi seisneb selles, et Kasiku uurimuses on rinnastatud argumendid loetud üheks argumendiks, kuid siinses analüüsi raames olen need viinud lahku, sest erinevalt ajalehetekstist moodustavad rinnastatud loetelud (nagu adverbialisatsioonid ja kiillausedki) lepingutekstide olulise tunnuse ja seetõttu on nende vaatlemine eri propositsioonidena õigustatud. Samas ei lahkne uurimistulemused sellisel määral, mis ei võimaldaks nende kahe uurimuse vahele paralleele tõmmata.

Peale selle, mida pakub pindstruktuuri lausete jagamine süvastruktuuri lauseteks, huvitun ka sellest, kuidas esitatakse tekstis sündmusi (protsesse) ja osalisi. Nii protsesse kui ka osalisi võib liigitada mitmeti. M. A. K. Halliday (2004: 170–259) jagab protsessid kolmeks põhiprotsessiks, milleks on materiaalsed, mentaalsed ja suhte protsessid, ning kolmeks vaheprotsessiks, milleks on käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid (meetodi rakendamist vt nt Kasik 2006b, Mandra 2007). Osaliste liigitamisel võib lähtuda sellest, kas protsessi on agent kaasatud või mitte: agendiga protsessid jagunevad elusa ja eluta (metafoorse) agendiga protsessideks, elusa agendiga protsessid omakorda individualiseeritud või kollektiveeritud agendiga protsessideks. Agendita protsessid võivad aga olla kas impersonaalsed protsessid või automaatsed toimumisprotsessid. (Kasik 2006c: 160) Protsesside vaatlemine võimaldab tuua välja, mis infot üks või teine lauselisuse tasand pakub. Osaliste analüüsimine annab teavet selle kohta, kas ja kuidas osalisi tekstis väljendatakse ning miks on valitud just seesugune väljendusviis.

Kuna kvantitatiivne analüüs praegusel kujul ei paku protsesside ja osaliste kohta otsest infot ja selle kogumine nõuaks suuremahulist kvalitatiivset analüüsi, mis ei ole

selle magistritöö eesmärk, siis piirdun protsesside ja osaliste märkimisel üldiste tähelepanekutega, esitamata arvandmeid. Keskendun dominantsetele rühmadele. See, millisel määral ühe või teise lauselisuse tasandi puhul protsesse ja osalisi käsitlen, oleneb lauselisuse tasandi erijoontest. Kus võimalik, pakun detailsemat analüüsi.

Magistritöö tarbeks analüüsisin 39 lepingut, mis sisaldavad ühtekokku 1405 pindstruktuuri lauset. Süvastruktuuri tasandil jagunevad need laused 13 305 propositsiooniks. Enamik lauseid sisaldab 1–9 propositsiooni (60,7% lausetest), üsna palju on ka 10–19 propositsioonist koosnevaid lauseid (33,8%). Vähem on selliseid lauseid, mille propositsioonide hulk jääb vahemikku 20–29 (4,1%), 30–39 (1,1%) ja 40–49 (0,3%), kuid võttes arvesse, et keskmiselt on propositsioone lauses 9,5, võib öelda, et 30 ja enamast propositsioonist koosnevad laused on võrdlemisi eripärased, enamasti on tegu mingit loetelu sisaldavate lausetega. Suurim propositsioonide arv lauses on 46, vähim 1.

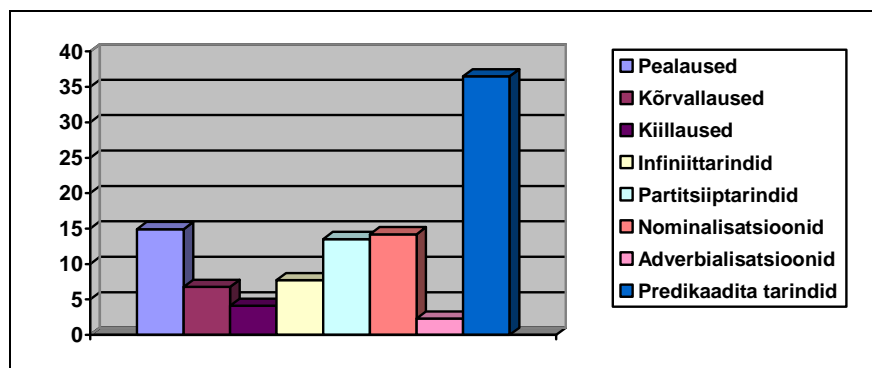
Joonis 7. Propositsioonide osakaal pindstruktuuri lausetes (%)

Propositsioonide keskmine hulk lauses on 9,5. Kui kõrvutada seda Kasiku (2002: 203) uurimistulemustega, ilmneb, et uudiste puhul on see näitaja 7,5 ja romaani puhul 4,2. Siit nähtub lepingute ja romaani erinevus: lepingute pindstruktuuri laused sisaldavad romaani omadega võrreldes üle poole võrra rohkem rinnastus-, alistus- ja sisestus-seostes olevaid keeleüksusi, mistõttu on lepingute laused võrdlemisi sisutihedad ja kompleksed. Ühte fraasi on püütud erinevate laiendite abil suruda kokku võimalikult palju infot ja fraasid ise on omavahel ühendatud keerukaks lausestruktuuriks (47, 48).

(47) Käsundisaajal on õigus nõuda ehitustööde peatamist avariiohu tekkimise, ehitusalastes õigusaktides sätestatud nõuete rikkumise, ehitusloa või kirjaliku nõusoleku tingimuste täitmata jätmise ja ehitusprojektile mittevastava ehitamise korral. (07.08.2008; 3.16)

(48) Tellija kohustub tasuma Töövõtjale punktis 1 nimetatud töö teostamise eest 187 620 (üks sada kaheksakümmend seitse tuhat kuussada kakskümmend) krooni, peale töö üleandmise-vastuvõtmise akti allakirjutamist seitsme (7) kalendripäeva jooksul Töövõtja poolt esitatud arve alusel MTÜ Liivimaa Arenduskeskus arveldusarvele nr 10220049356019 Ühispangas. (07.08.2008; 5.3)

Kuigi eeltoodud näited esindavad pindstruktuuris lihtlauseid, on need erinevate sisestuste kuhjamise teel muudetud struktuurilt keeruliseks. Need sisestused esinevad peamiselt partitsiiptarindite, aga ka nominalisatsioonide ja predikaadita tarindite kujul. Selgemat ettekujutust lepingute tekstiliigiliste tunnusoonte kohta aitab tuua analüüsi esitamine lauselisuse tasandite kaupa. Propositsioonide jagunemine tasandite vahel on kujutatud alljärgneval joonisel.

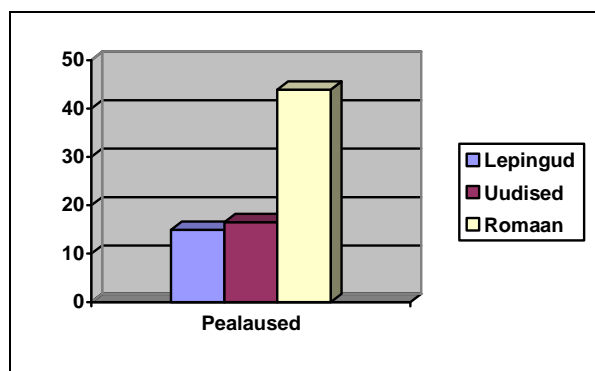

Joonis 8. Lepingute propositsioonide jaotumus lauselisuse tasandite kaupa (%)

5.2.1. Pealused

Pealauseid on vaatlusaluses materjalis 14,9% (1978 propositsiooni). Kui tuua võrdluseks Kasiku uurimistulemused uudise ja romaani kohta, ilmneb, et lepingu pealause hulk on ligilähedane uudiste omale, kuid erineb märkimisväärselt romaani omast (joonis 9). Uudistekstides on pealause kujul 16,5%, romaani puhul 43,9%

propositsioonidest (Kasik 2002: 202). Pealausete hulga ligi kolmekordne erinevus analüüsitud romaani ja lepingute vahel osutab erinevale tekstistrateegiale: ilukirjandusteksti puhul on rakendatud kirjeldavat-rinnastavat strateegiat, mis avaldub ka pealausete rinnastuse kaudu, lepingutes seevastu ei ole rinnastusseoseid kasutatud mitte niivõrd pealausete, kuivõrd mittelauseliste moodustajate vahel. Ilukirjandusteksti laused on seotud sisuliselt ja vormiliselt ühtseteks terviklõikudeks („Toomas Nipernaadi“ algab pika kirjeldusega), seevastu lepingutekst on pigem loetelulaadne.

Joonis 9. Pealausete esinemus tekstiliigiti (%)

Uudiste ja lepingute pealausete võrdlusest tuleb esile lepingute üks tekstiliigilisi erijooni. Uudistekstide pealaused on enamjaolt lühikesed, koosnedes subjektist ja predikaadist: subjektiks on nimeliselt või pronomeniiga individualiseeritud või kollektiivne teate allikas, predikaadiks kas ütlemissverb või mentaalne verb (Kasik 2002: 206). Seevastu lepingute pealausetele pole selline lakooniline stiil omane. Üksnes subjektist ja predikaadist koosnevaid pealauseid on vähe, nende puhul on predikaadiks peamiselt kas verb *tagama* (49) või *kinnitama* (50), millele järgneb *et*-kõrvallause.

(49) *töövõtja tagab, et kogu töö tehakse hea kvaliteediga ja vigadeta;*
(28.05.2008; 4.5)

(50) *Pooled kinnitavad, et käesoleva Lepingu tekst on koostatud pooltevaheliste läbirääkimiste tulemusel ning et Leping vastab Poolte tegelikule tahtele.* (07.08.2008; 14.2)

Lepingute pealausete predikaadid on oma laadilt mitmekesised ja üht tüüpilist protsessiliiki välja tuua ei saa. Esmane analüüs näitab, et pealause predikaadiga väljendatakse sageli mitmesuguseid materiaalseid protsesse. Need annavad edasi n-ö välist kogemust: keegi teeb midagi (51, 52). Materiaalsed protsessid võivad olla abstraktsed või konkreetsed, samuti võib üks ja sama verb esineda tekstis nii abstraktse kui ka konkreetsena ning esindada eri protsesse, mistõttu tuleb protsessi liigitamisel võtta arvesse kogu situatsiooni. Näiteks võib verbi *kandma* paigutada füüsilisuse-abstraktsuse skaalal ei kohtadesse olenevalt sellest, mis substantiiviga seda koos kasutatakse: ühendis *raha arvele kandma* väljendab verb *kandma* konkreetset füüsilist tegevust, kuid ühendis *kulusid kandma* ('maksma') on selle tähendus abstraktsem.

(51) *Töövõtja hoiab korras ehitusplatsi ja koristab ehitusprahi.* (09.05.2008; 8.5)

(52) *Täitja vormistab projektdokumentatsiooni lähtudes Eesti Vabariigi õigusaktidest, Ehitusseadusest, Planeerimisseadusest ja Eesti Vabariigi standardist EVS 811:2006 „Hoone projekt“.* (17.11.2008; 2.1)

Materiaalsetele protsessidele vastanduvad mentaalsed protsessid, mis väljendavad sisemisi kogemusi: nad peegeldavad maailma mõtlemise, tundmise, tahtmise, tajumise vms kaudu. Kogemuste avaldumise vormid, mis on otseselt seotud emotsioonide väljendamisega, pole lepingutele olemuslikud, sest lepingud taotleavad objektiivsust. Küll aga väljendatakse pealause predikaadiga selliseid mentaalseid protsesse, mis on seotud sisemise tahte või sunniga ja/või mis viivad mingi tulemuseni (53). Sageli on selleks verb *kohustuma*, mis osutab lepingupoole valmisolekule võtta ja täita kohustusi (54).

(53) *Kui vääramatu jõu asjaolud kestavad üle 30 päeva, otsustavad Osapooled läbirääkimiste käigus oma lepinguliste kohustuste täitmise võimalused.* (11.03.2008_BIA_teemapark; 5.2)

(54) *Töövõtja kohustub Töö tegemisel kasutama õigusaktide nõuete kohaselt tõendatud tooteid ja materjale.* (01.04.2008; 7.3)

Materiaalsete ja mentaalsete protsesside kõrval on rohkearvuliselt esindatud ka kolmas põhiprotsessiliik, milleks on suhteprotsessid. Esmase analüüsi põhjal saab tuua välja kaks peamist suhterühma: possessiivsed ja identifitseerivad suhted. Possessiivsete

suhete puhul on omandiks peamiselt lepingupoole õigus midagi teha (55), kuid omamist märgitakse ka verbiga *kuuluma*, mis võib olla kasutusel nii otseses (56) kui ka kaudses tähenduses (57). Verbi *kuuluma* kasutamine koos *mine*-tuletisega on märk kantseliitlikust keelepruugist, sest verb *kuuluma* predikaadina on sellises konstruktsioonis semantiliselt tühi. Identifitseeriv suhe näitab, et miski/keegi on millekski/kellekski (58) või mis/kes on mis/kes (59). Lepingu pealausetele on iseloomulik see, et suhteid väljendatakse peamiselt verbi *olema* kaudu.

(55) Tellijal on õigus lõpetada käesolev leping igal ajal, tasudes Töövõtjale faktiliselt teostatud tööde eest. (28.04.2008; 2.7)

(56) Kuni lepingu summa täieliku tasumiseni kuulub paigaldatud materjalide omandiõigus töövõtjale. (07.05.2008; 11.3)

(57) Tähtaegadeks mittetasumisel kuuluvad töövõtja omandis olevad materjalid töövõtja poolt demonteerimisele. (07.05.2008; 11.3)

(58) Lepingu objektiks on Töövõtja poolt Tellijale kuuluva interneti lehekülje (www.otepaa.ee) väljaarendamine ja täiendamine (hooldus). (28.05.2008; 1)

(59) Tehingu hind on Töövõtja ja Tellija poolt kokku lepitud hind. (25.02.2008; 3.1.1)

Tagasihoidlikumalt on pealausetes esindatud verbaalsed ja eksistentsiaalsed protsessid, kuid nende puhul väärib siiski paar asjaolu esiletoomist. Kui uudistekstide predikaadiks on sageli sellised ütlemisverbid nagu *ütleva*, *rääkima*, *märkima*, *möönma*, *sõnama*, *tõdema*, *lausuma* jne (Kasik 2002: 206), siis lepingutele on iseloomulik informatiivne verbaalsus, mida väljendatakse peamiselt verbidega *informeerima*, *teatama*, *ette teatama*, *teavitama*, *põhjendama*, (*informatsiooni andma* ja *avaldama*). Eksistentsiaalsete protsesside tüüpilisim avaldumisvorm on verbi *toimuma* ja *mine*-tuletise kooskasutus, mis samuti on iseloomulik kantseliitlikule nominaalstiilile (60).

(60) Tasustamine toimub etapiviisiliselt, esitatud arvete alusel (10.04.2008; 4)

Protsesside kõrval on teiseks oluliseks kogemuste vormistamise kategooriaks osalised (Halliday 2004: 175). Lepingute pealausetes on ülekaalus elusa agendiga protsessid. Agenti, kelleks on enamasti emb-kumb lepingupool, märgitakse harilikult kokkulepitud nimetustega, mis väljendavad agendi funktsiooni. Osa neist tuleneb

teenuse osutamise lepingu liigist: kooskõlas võlaõigusseaduse § 635 lõikega 1 nimetatakse töövõtulepingu alusel maksekohustust omavat lepingupoolt tellijaks ja teenust osutavat lepingupoolt töövõtjaks, kuid esindatud on ka sellised paarid nagu *tellija – täitja*, *hankija – töövõtja*, *hankija – täitja*, *tellija – ettevõtja*. Käsunduslepingus on kasutatud lepingu subjektide tähistamiseks nimetusi *tellija* ja *käsundisaaja*. Osa nimetusi viitab konkreetsemalt osutatavale teenusele: järelevalveteenuse osutajat nimetatakse järelevalveks, õigusteenuse osutajat õigusbürooks. Otepää Vallavalitsuse puhul kasutatakse seega enamasti nimetust *tellija*, harvem *hankija* (ühel juhul ka *klient*), mis osutavad vallavalitsuse kui initsiaatori rollile. Teise lepingupoole nimetamine varieerub suuremal määral.

Kuigi lepingupoolte tähistamiseks kasutatakse ainsuslikke nimetusi (enamasti *tellija* ja *töövõtja*, aga ka *pool* või *osapool*), viitavad need sageli siiski kollektiivsele agendile. Üheks lepingupooleks on kõikide vaatlusaluste lepingute puhul Otepää Vallavalitsus (mõnes lepingus ka kujul Otepää Vald), mis asutusena talitleb kollektiivse agendina. Samuti esindavad kollektiivset agentti kõik juriidilised isikud, kellega lepingud on sõlmitud (31 lepingut), sest tegu on ettevõtetega (61). Seevastu 8 lepingus, mis on sõlmitud füüsilise isikuga, on kokkulepitud nimetuste sisu ja vorm kooskõlas: füüsiline isik on individualiseeritud agent, kes ei esinda mingit kollektiivi (62).

*(61) Otepää Vallavalitsus (edaspidi nimetatud Tellija), keda esindab vallavanem Aivar Pärli ja **Prodecoro OÜ** (edaspidi nimetatud Järelevalve), keda esindab juhatuse liige Peeter Holts, ja keda edaspidi nimetatakse Pool või ühiselt koos Pooled, leppisid kokku alljärgnevas : (17.06.2008)*

*(62) Otepää vallavalitsus, mida esindab vallavanem Aivar Pärli (edaspidi **tellija**) ja Janno Preesalu (edaspidi **töövõtja**), keda edaspidi nimetatakse koos **pooled**, lepidvad kokku alljärgnevas. (01.12.2007)*

Agentti nimetatakse lepingute pealauses nimeliselt harva, sedagi peamiselt kindlates lepinguosades: avalõigus, kus tuuakse välja lepingupooled (61, 62), ja jaotistes, kus tuuakse välja kontaktisikud / lepingu allkirjastajad / lepingupoolte esindajad (63). Muud nimelised kasutusjuhud on erandlikud, enamasti juhuslikku laadi. Näiteks on 17. märtsil 2008 sõlmitud õigusteenuselepingus kasutatud läbivalt nimelist agentti. Kuna see leping

koosneb üksnes neljast punktist, pole peetud otstarbekaks tähistada lepingupooli kokkuleppeliste nimetustega.

(63) Tellijat esindab Lepingust tulenevates ja sellega seotud õigustes ja kohustustes vallavanem Meelis Mälberg, telefon 5116110 (31.10.2008; 12.1)

Kui uudistekstides iseloomustatakse agenti sageli pikkade täiendfraaside kaudu (Kasik 2002: 207), siis lepingutes ollakse agendi väljendamisel lakooniline. Avalõigus on lisatud ettevõtte nimele osaühingu kui ettevõtlusvormi lühend OÜ, füüsilisest isikust ettevõtja nimele lühend FIE. Järgnevates lepingupunktides piirduakse lepingupoolte nimetamisel üksnes kokkuleppelise nimetusega. Kontaktisikute, esindajate vms puhul on nimele sageli lisatud ka ametinimetus (vt näide 63).

Nii sisu kui ka vormi poolest kollektiivsena esitatakse agent nendes lepingupunktides, mis kehtivad mõlema lepingupoolte kohta. Kasutusel on kokkuleppelised nimetused *pooled/osapooled/lepingupooled* (64), millega väljendatud kollektiivse agendi prototüüpseteks tegevusteks on vastutamine / vastutuse kandmine kohustuste rikkumise, kahjude vms eest, töö mahus ja tingimustes, maksumuse muutmises vms kokkuleppimine ja dokumentidest, aktidest, seadustest vms juhendumine. Muud lepingupoolte ühisnimetused on juhuslikku laadi (65).

(64) Pooled vastutavad oma Lepingust tulenevate kohustuste rikkumise eest, kui rikkumine on põhjustatud süüliselt. (04.02.2008; 8.1)

(65) Lepinguga reguleerimata küsimustes juhitud allakirjutatud Eesti Vabariigi seadusandlikest aktidest. (31.10.2008; 10.2)

Muu kui lepingupool on elusaks agendiks erandkorras. Selgi juhul on tegemist kollektiivse agendiga, milleks on asutused, nt SA Keskkonnainvesteeringute Keskus (66), Võru Maakohus (67). Kohus agendina on erandlik, sest enamasti on kohus kaasatud tegevusse lokatiivse kohamäärusena (vrd 67 ja 68).

(66) Käesoleva lepingu alusel tasumisele kuuluvad summad võib toetuse saaja eest välja maksta Sihtasutus Keskkonnainvesteeringute Keskus (KIK). (25.07.2008; 6.4)

(67) Lepingust tulenevad vaidlused lahendatakse poolte kokkuleppel, selle mittesaavutamisel lahendab vaidluse Võru Maakohus. (07.05.2008; 13)

(68) *Kokkuleppele mittejõudmisel lahendatakse kõik Lepingust tulenevad vaidlused Eesti Vabariigi seaduste alusel Tartu Maakohtus.* (27.11.2008_Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 10.4)

Lepingupoolte, samuti muude nimetuste markeerimiseks kasutatakse sageli esisuurtähte. Esisuurtäht on esiletõstevahendina kasutusel analüüsitud 39 lepingust 34-s, kahes lepingus on kokkuleppelised nimetused tähistatud väiketähega ja kahes lepingus läbiva suurtähega. Ühes lepingus pole kokkuleppelised nimetused tarvitusel. Sellise esisuurtähe kasutuse taga võib näha inglise keele mõju (Kukk 2002: 36). Inglisekeelsetes dokumentides (nt testamentides, lepingutes) tavatsetakse esisuurtähega viidata terminitele, millega tähistatav on dokumendis selgelt ja ühemõtteliselt määratletud. Kuna iga viide välisele maailmale on seotud riskiga, sest maailm võib muutuda, peab jurist tagama, et kõik viited oleksid kindlalt fikseeritud. Esisuurtähega markeeritud terminite puhul on täpselt teada, kellele või millele need viitavad. (Woods 2006: 90) Kui tekstis kasutatakse sama terminit erinevas tähenduses, saab just suure algustähe abil eristada lepingu alguses määratletud mõistet teistest mõistetest (Tikk 2002: 23). Lisaks võimaldab esiletõstevahendite kasutamine lihtsustada soovitava teabe leidmist.

Agenti tähistatakse ka isikuliste asesõnadega. Selliste viitesuhete olemasolu annab tunnistust keelekasutuse loomulikkusest: täpsust ei püüta sõnakorduse kaudu kunstlikult saavutada. Selle poolest erineb eesti õiguskeel näiteks inglise omast, mille puhul on täheldatud asesõnade vähest esinemust: soov väljendada end võimalikult täpselt on viinud asesõnade vältimiseni, sest erinev sõnakasutus osutavat ka sisulistele erinevustele (Tiersma 2006: 46). Seetõttu on ingliskeelsetele lepingutele omased sellised laused nagu *Müüja kinnitab, et müüja tasub ostjale...*, kuigi sõna *müüja* kordamine selles lauses viitab tavaarusaama kohaselt mõnele teisele müüjale.

Elusa agendiga võrreldes on elutu agent pealauses protsessi aktiivne osaline harva. Kui näiteks ajakirjandus- või teaduskeelele on iseloomulik, et nähtused, toimingud, protsessid vms teevad midagi, siis lepingutes on toimijateks ennekõike lepingupooled ja elutu agent (nt asi või nähtus) on n-ö jõupositsioonil harva (69, 70). Elutu agendiga protsesside hulka võib liigitada ka kõik sellised protsessid, mis väljendavad seisundit või olemist – agent ei toimi, vaid lihtsalt on olemas. Olija funktsioon on agendil suhte protsessis, mida väljendab verb *olema* (71) või mõni muu suhteverb (72).

(69) Vääramatu jõud muudab Lepingus toodud tähtaegu perioodi võrra, mille jooksul vääramatu jõu tegurid takistavad Lepingu täitmist. (07.08.2008; 9.3)

(70) Vastuolude korral tühistab hilisem sama pädevusjärjekorraga Lepingu dokument varasema. (07.08.2008; 2.2)

(71) Lepingu objektiks on Otepää küla katlamaja rekonstrueerimine. (25.07.2008; 1.1)

(72) Summas sisaldub käibemaks. (11.03.2008_BIA_teemapark; 4.3.1)

Agendita protsessid jagunevad impersonaalseteks protsessideks ja automaatseteks toimumisprotsessideks, mida peetakse nominalisatsiooni kõrval agendi väljajätu, seega ka vastutuse hämardamise põhivõimalusteks (Kasik 2006b: 26). Impersonaalsed protsessid on väljendatud enamasti umbisikulise tegumoega. Kuna lepingu üks eesmärke on fikseerida lepingupoolte õigused ja kohustused võimalikult täpselt ning umbisikuline tegumood täpsust ei soosi, siis on lepingute pealause te dominantseks tegumoeks siiski isikuline tegumood.

Pealause analüüs võimaldab tuua välja neli põhilist teemavaldkonda, mille puhul võib täheldada umbisikulise tegumoe sagedasemat kasutust: lepingu vastu eksimine / vaidluste lahendamine (73), lepingu koostamine/muutmine/lõpetamine (74), tööde esitamine/üleandmine (75) ja arveldamine (76). Kuigi üldistavalt võib öelda, et eksimused/vaidlused ja rahaasjad on delikaatsed teemad, mille puhul võiks tulla kõne alla soov agentit varjata või ähmastada, ei oleks selline taotlus kooskõlas lepingu objektiivse olemusega. Lisaks võib agentit sageli tuvastada kas eelneva/järgneva lause, laiema konteksti või jaotiste pealkirjade järgi. Näiteks eelneb lausele 73 lause, milles on öeldud, et vaidlused lahendatakse poolte läbirääkimiste teel, mistõttu on vaatlusaluse lause puhul arusaadav, kes ei suuda kokkuleppele jõuda ja peavad pöörduma ametlike instantside poole. Seevastu näitelause 74 puhul ei ole ei lausesiseste ega -väliste tunnuste põhjal võimalik välja selgitada, kes on lepingu koostaja – kas töövõtja, tellija, mõlemad koos või keegi kolmas osaline (nt jurist).

(73) Kokkuleppe mittesaavutamisel lahendatakse vaidlused Eesti Vabariigi seadusandlusega ettenähtud korras. (17.06.2008; 8.2)

(74) *Leping on koostatud kahes identses võrdset juriidilist jõudu omavas eksemplaris, millest üks jääb Töövõtjale ja teine Tellijale.* (08.06.2006; 8)

(75) *Töö antakse üle kas Tellija esindajale või saadetakse postiga Lepingus märgitud Tellija aadressile.* (25.02.2008; 2.2)

(76) *Viivist arvestatakse alates tasumise tähtajale järgnevast päevast kuni tasustamise päevani.* (10.06.2008; 7.2.1)

Agent jääb implitsiitseks ka modaliseerivat verbi *tulema* sisaldavates pealausetes (77). Kuna verb *tulema* on vaegpöördeline, esinedes modaalses tähenduses ainult ainsuse kolmandas pöördes, on ta juba oma grammatilise struktuuri tõttu impersonaalne, subjektita. Agenti võimaldab välja jätta ka modaalverb *võima* (78).

(77) *Muudatused Lepingus tuleb vormistada kirjalikult.* (10.06.2008; 4.1)

(78) *Nimetatud andmeid võib avaldada vaid teise Poole eelneval kirjalikul nõusolekul või otseselt Eesti Vabariigi seadusandlusest tulenevatel juhtudel.* (07.08.2008; 13.1)

Automaatsete toimumisprotsesside agendiks on iseeneslikud protsessid. Nende protsesside kohta pakuvad markantseimaid näiteid verbiga *toimuma* (79) väljendatud tegevused.

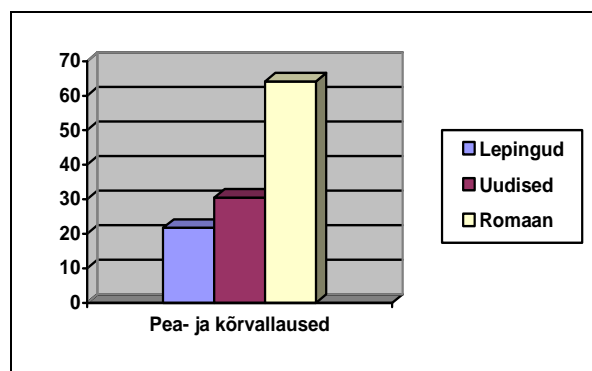
(79) *Tööde eest tasustamine toimub vastavalt ETTEVÕTJA poolt esitatud ning TELLIIJA poolt aktsepteeritud teostatud tööde aktile.* (12.08.2008; 5.1)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et enamik lepingus väljendatavast infost on paigutatud pealausesse, mistõttu on pealaused üle koormatud, sisaldades arvukalt mitmesuguseid sisestusi. Selliseid pealauseid, mis koosnevad üksnes subjektist ja predikaadist ning järgnevatest pikkadest, inforohketest kõrvallausetest, leidub vähe. Enamasti koosneb pindstruktuuri lause ühest pealausest, pealausevahelist rinnastust esineb harva (täpsemad andmed on pea- ja kõrvallausete võrdlusena esitatud järgmises alapeatükis). Kuna lepingus peavad mõlema lepingupoole õigused ja kohustused olema üheselt kirjas, siis on agent enamasti lepingutes väljendatud. Agendi tähistamiseks kasutatakse kokkuleppelisi nimetusi, nimeliselt on agent mainitud kindlates jaotistes.

5.2.2. Kõrvallaused

Vaatlusaluses materjalis on kõrvallauseid kokku 901, mis moodustab 6,8% propositioonide koguhulgast. Seevastu analüüsitud uudistes on kõrvallauseid 14% ja romaanis 20,2% propositioonidest (Kasik 2002: 202). Kõrvallausete tagasihoidlik esindatus lepingutes võrdluses teiste tekstiliikidega osutab kõrvallausete väikesele osatähtsusele info edastamisel.

Kui võrrelda pea- ja kõrvallausete koguhulka nende kolme tekstiliigi lõikes, ilmneb, et analüüsitud ilukirjandusteksti pea- ja kõrvallaused moodustavad 64,1% kõikidest propositioonidest, seevastu uudistekstide puhul on vastav näitaja 30,5% ja lepingute puhul 21,7% (joonis 10). Seega on analüüsitud romaani peamiseks infokandjaks just pea- ja kõrvallaused, muude lauselisuse tasandite (infiniit-, partitsiiparindite, nominaalisatsioonide ja predikaadita tarindite) esindatus jääb selgelt alla uudiste ja lepingute omale. Lepingute, samuti uudiste süvastruktuur sisaldab suurel hulgal seesuguseid elementaarlauseid, mis esinevad pindstruktuuris mitmesuguste sisestuste kujul, ja lubab arvata, et laused on seetõttu keerulised ja raskesti mõistetavad.

Joonis 10. Pea- ja kõrvallausete esinemus tekstiliigiti (%)

Seda, et lepingute süntaksi keerukus seisneb pindstruktuuri pea- ja kõrvallausetes olevate sisestuste rohkuses, mitte kõrvallausete keerukas hierarhiasüsteemis, kinnitab ka pindstruktuuri lausete analüüs lauseliikide kaupa. 58% pindstruktuuri lausetest on lihtlaused. Kuna praegune materjali esitus ei võimaldanud teha lihtlause sõnade

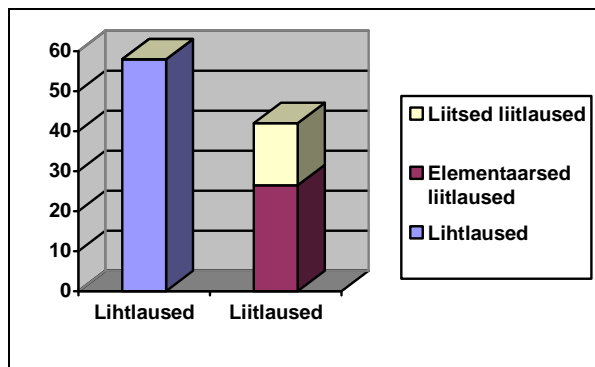
automaatloendust, siis puuduvad andmed sõnade keskmise sageduse kohta, kuid pindstruktuuris mitmesuguste sisestustena esinevate elementaarlausete koguhulga põhjal võib väita, et laused on pikad ja sisutihedad. 42% pindstruktuuri lausetest on liitlaused, seejuures esineb elementaarsete liitlausete kujul 26,5% liitlausetest ja liitsete liitlausete kujul 15,5% liitlausetest (joonis 11). Elementaarsetest liitlausetest domineerivad põimlaused (21% elementaarsetest liitlausetest), tüüpilisim on selline struktuur, mille puhul pealause eelneb kõrvallausele (80). Rindlaused moodustavad elementaarsetest liitlausetest 5,5% ja koosnevad enamasti kahest osalausest (81). Liitsed liitlaused on väga erineva struktuuriga, enim on levinud sellised lausestruktuurid, mille pealausele järgneb põimlausest kõrvallause (82) või mille pealause on rinnastatud põimlausest (83). Lepingutele on iseloomulikud peamiselt esimese astme kõrvallaused, teise astme lauseid on märksa vähem ja kolmanda astme omi mõni üksik.

(80) *Leping kehtib kuni 30.aprill 2008 kui lepingu pooled ei lepi kokku teisiti. (23.11.2007; 5.2)*

(81) *Otepää Vallavalitsus esitab advokaadile tema nõudmisel kõik lepingu punktis 1 nimetatud ülesande täitmiseks vajalikud dokumendid ning kindlustab ülesande täitmiseks vajaliku informatsiooni. (17.03.2008; 2)*

(82) *Lepingust tulenevate kohustuste täitmata jätmist või täitmisega viivitamist ei loeta lepingu rikkumiseks, kui selle põhjuseks oli vääramatu jõud, mis on ära märgitud vabariigi õigusaktides. (07.05.2008; 12.1)*

(83) *Vääramatu jõud muudab Lepingus toodud tähtaega perioodi võrra, mille jooksul Lepingu täitmine on mainitud tegurite tõttu katkenud ning lisandub periood, mille jooksul taastatakse endine olukord. (17.06.2008; 7.1)*

Joonis 11. Liht- ja liitlausete esinemus lepingute pindstruktuuris (%)

Kui uudistekstide kõrvallauseid esindavad eri liiki ja eri tasandi kõrvallauseid (Kasik 2002: 208), siis lepingute pindstruktuuri lauseliigianalüüs näitab, et lepingutes on ülekaalus esimese astme kõrvallauseid. Lisaks osutab pindstruktuuri analüüs ka sellele, et lepingute kõrvallauseid on liigivaesed, esindades peamiselt kaht kõrvallausetüüpi: relatiivlauseid, mille sidend on viiteseoses pealause elemendiga (u 45% kõrvallausestest), ja adverbiaallauseid hulka kuuluvaid tingimuslauseid (u 35% kõrvallausestest). Relatiivlause seos pealausega on vormistatud mingis käändes pronoomenite *mis/kes* ja proadverbide *kuhu/kus/kust* või *mil(lal)* abil. Vaatlusalused laused kuuluvad enamjaolt mitterestriktiivsete relatiivlauseid hulka: pealausest korrelaat puudub, mistõttu relatiivlauseid ei klassifitseeri ega identifitseeri sõna või fraasiga väljendatut, vaid üksnes väidavad midagi referendi kohta (EKG 1993: 312–313) (84). Tingimuslauseid on pealausega ühendatud sidendi *kui* või ühendi *juhu* *kui* abil ja väljendavad tingimusi (85). Kuigi Kasiku (2002) uurimus ei kajasta kõrvallauseid liigiti, võib arvata, et relatiivlauseid on iseloomulikud kõigile võrdlusalustele tekstiliikidele, kuid võttes arvesse tingimuslauseid suurt hulka, võib tingimuslauseid pidada ennekõike lepinguspetsiifiliseks tunnusjooneks.

(84) *Töövõtja saab tööde teostamiseks ajapikendust viivituste ja takistuste korral, mis on tingitud Tellijast või tema esindajatest või muudest Töövõtjast mitteolenevatest põhjustest, mille kohta esitatakse kirjalik õiend.* (23.07.2008; 4.7)

(85) *Lepingu kohustuste täitmata jätmisel või puudulikul täitmisel on õigus Poolel käesolev leping lõpetada 30 päevase etteteatamisega, kui eelnevatel läbirääkimistel ei ole saavutatud Pooli rahuldavat kokkulepet.* (21.11.2008; 9.3)

Kolmas kõrvallause tüüp, mis on lepingutes esindatud, olgugi et vähem dominantsel kujul, on komplementlauseid hulka kuuluv *et*-kõrvallause. *et*-kõrvallauseid moodustavad u 10% kõrvallauseid koguhulgast. Peamiselt laiendavad *et*-kõrvallauseid verbe tähendusega 'tegema nii, et soovitatav sündmus toimuks' ja informatsiooni edastamist/mitteedastamist väljendavaid verbe. Esimesse rühma kuuluvad sellised verbid või verbiühendid nagu näiteks *tagama*, *vastutama*, *hoolt kandma*, *rakendama* *meetmeid* (86, 87), mis osutavad lepingupoole kohustusele kindlustada, et teenuse lõpptulemus või teenuse osutamise tingimused vastavad nõuetele. Teise rühma tüüpnaide on verb *kinnitama*

(88). Näitelause 89 pakub nende kahe rühma sünteesi: verbiga *tagama* kohustub lepingupool järgima seadusi jm õigusakte ja täitma varasemate kokkulepetega võetud kohustusi, verbiga *deklareerima* kinnitab ta otsesõnu, et järgib kokkulepitud. Kuna lepingu allkirjastamisega kohustuvad pooled nagunii lepingus nimetatud kohustusi järgima, siis võib deklareerimist käsitada topeltkinnituse andmisena.

(86) Tellija tagab, et paigaldavate atraktsioonide aluspinnas oleks tasane, kivideta, kändudeta muru-, mulla- või liivapinnas. (09.07.2008; 5.7)

(87) Töövõtja vastutab, et tooted on vastavuses Eestis kehtiva standardiga EN-1176. (09.07.2008; 5.5)

(88) Töövõtja kinnitab, et on tutvunud nimetatud korraga ja tal ei ole selles toodud tingimuste, nõuete ja tähtaegade suhtes pretensioone. (25.07.2008; 6.6)

(89) Pooled tagavad ja deklareerivad, et Lepingu sõlmimisega ei ole nad rikkunud ühtegi kehtiva seaduse, põhikirja või muu normatiivakti sätet ega varem sõlmitud lepingute ja kokkulepetega võetud kohustusi. (27.11.2008_ Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 1.3)

Selliseid *et*-kõrvallauseid, mis laiendavad muud tüüpi sõnu või sõnaühendeid, eriti psühhosõnu (mentaalsõnu) on lepingutes vähem. Näiteks väljendab verb *arvama* arvamist-uskumist (90), verb *ootama* soovimist (91). Põhjust, miks *et*-kõrvallaused laiendavad lepingutes peamiselt tegevuse tagamisele ja verbi *kinnitama* näol ka informatsiooni edastamisele suunatud verbe, mitte niivõrd psühhosõnu, võib tinglikult otsida lepingu olemusest. Leping on õiguste ja kohustuste kogum. Lepingupooled kohustuvad teatud viisil toimima ja annavad selleks oma nõusoleku, mis kõige otsesemalt väljendub lepingu allkirjastamisena, kuid implitsiitsemalt ka lepingus toodud kinnituste, lubaduste jms kaudu. Hinnangut, tundmusi vms väljendavad sõnad ja sõnaühendid ei sobi lepingu konkreetsust ja objektiivsust taotleva laadiga kokku.

(90) Kui Tellijal on Töövõtja ees võlgnevusi käesoleva Lepingu alusel või muude OÜ Arhitektuuribüroo Helmi Sakkov ja Otepää Vallavalitsuse vahel sõlmitud lepingute alusel või kui Töövõtjal on pärast käesoleva Lepingu sõlmimist teatavaks saanud sellised asjaolud, mis annavad piisavalt alust arvata, et Tellija ei suuda Projekteerimistööde eest tasuda maksejõuetuse tõttu, on Töövõtjal õigus mitte anda valmis Projekteerimistööid üle enne kui Tellija on likvideerinud oma võlgnevused OÜ Arhitektuuribüroo Helmi Sakkov ees või tasunud Projekteerimistööde eest ette. (27.11.2008_ Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 7.2.2)

(91) *Vääramatu jõud on asjaolu, mida Töövõtja ei saanud mõjutada ja mõistlikkuse põhimõttest lähtuvalt ei saanud temalt oodata, et ta Lepingu sõlmimise ajal selle asjaoluga arvestaks või seda väldiks või takistava asjaolu või selle tagajärje ületaks. (10.06.2008; 4.6)*

Relatiivlauseid ja (*juhul*) *kui* tingimuslauseid, aga ka *et*-kõrvallauseid on lepingute domineerivad kõrvallausetüübid. Muud tüüpi kõrvallauseid on samuti esindatud (nt adverbiaallausestest ajalauseid ja kõrvutuslauseid, komplementlausestest eriküsilauseid), kuid need ei moodusta dominantseid rühmi, mis võimaldaks neid käsitleda lepingute erijoonetena.

Kui vaadata, mis protsesse kõrvallause predikaadid esindavad, ilmneb, et kaks levinuimat protsessiliiki on materiaalsed (92, 93) ja suhte protsessid (94). Kui pealauses väljendatud suhte protsesside puhul võis täheldada identifitseerivate ja possessiivsete suhete suuremat esinemust, siis kõrvallause puhul lisanduvad ka atributiivsed suhted (95). Muude protsesside kohta andmete esitamine nõuab praegusest üksikasjalikumast ja ulatuslikumast kvalitatiivset analüüsi.

(92) *Töövõtja kohustub maksma Tellijale viivist 0,01 % päevas p 3.1 tasumisele kuuluvast summast, kui ta rikub lepingu punktis 2.1 nimetatud tähtaegu. (09.07.2008; 6.2)*

(93) *(Töövõtja) Teavitab Tellijat koheselt objektiivsetest asjaoludest, mis takistavad hooldustööde nõuetekohast läbiviimist. (30.05.2007; 4.9)*

(94) *Kui hilinemine tuleneb hoolimatusest, võib Tellija nõuda viivist, mille suurus on maksimaalselt 0,5% Lepingu maksumusest kokkulepitud tähtaja ületamise eest päevas. (25.02.2008; 2.4.2)*

(95) *negatiivse otsuse puhul kohustub TÄITJA 2008.a. jooksul tegema KIKi käesoleva Lepingu objektiks olevasse projekti tasuta vajalikud täiendused, mis on vajalikud Töö uuesti esitamiseks KIKi samasse vooru. (11.03.2008_BIA_katlamaja; 12)*

Sama moodi nagu pealauses, on ka kõrvallausest agent enamasti elus, esinedes tekstis peamiselt individualiseeritud, harvem kollektiivselt (kokkuleppelised nimetused), kuid tema osakaal on agendiliikide lõikes vähenenud impersonaalse (umbisiku) (96), aga ka elutu (metafoorse) agendi (97) kasuks.

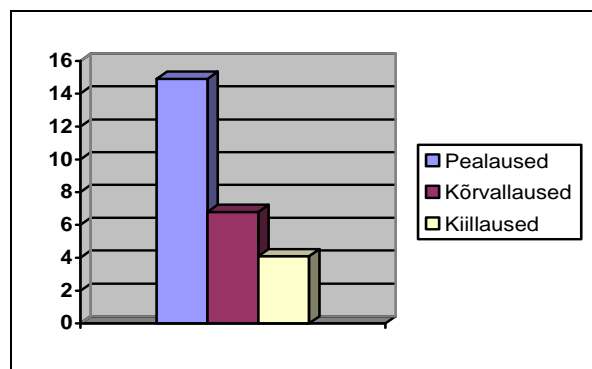
(96) *Töövõtja kohustub hoidma informatsiooni, mis tehti Töövõtjale kättesaadavaks seoses Lepingu täitmisega.* (10.04.2008; 8)

(97) *Ekspertiisiga seotud kulud kannab tellija juhul, kui ekspertiis kinnitab pretensiooni alusetust.* (07.05.2008; 7.4)

Kõrvallausete võrdlus pealausetele kinnitab pealausete kui põhilise infokandja rolli lausetasandil: kõrvallauseid on pealausetele võrreldes üle poole võrra vähem. Kõrvallaused on enamasti ühetasandilised, seega puuduvad keerukad hierarhiasuhted, mis võiksid raskendada lausest arusaamist. Lepingute kõrvallaused on peamiselt relatiiv-, tingimus- ja *et*-kõrvallaused. Tingimuslausete rohkus on lepingutele iseloomulik tunnus.

5.2.3. Kiillaused

Peale pea- ja kõrvallausete esindavad lausetasandit ka kiillaused. Neid võib pidada lepingute eripäraseks tunnuseks, sest näiteks uudiste ja romaani puhul need eraldi lauselise tasandina esile ei tõusnud (analüüsitud uudised ja ilukirjandustekst kas ei sisaldanud kiillauseid või oli neid seal nii vähe, et puudus tarvidus need eraldi välja tuua). Lepingutes moodustavad kiillaused 4,1% propositioonidest (545 propositiooni). Nende hulk on seda märkimisväärsem, kui võrrelda seda kõrvallausete omaga: kõrvallauseid oli vaid 2,7% võrra rohkem, andes tunnistust nende tagasihoidlikust rollist lepingu süntaksis ja märkides kiillausete tähtsust (joonis 12).

Joonis 12. Pea-, kõrval- ja kiillausete esinemus lepingutes (%)

Kiillaused võivad olla nii täis-, lünk- kui ka vaeglaused (EKG 1993: 102). Lepingutes on kiilud harva täis- või lünkklause kujul, sest lisatav pikem teave ei ole tavaliselt vormistatud mitte kiilu, vaid eraldi lausena. Näitelause 98 on täislauselise kiilu kohta, mis koosneb pea- ja kõrvallausest, seejuures sisaldab pealause omakorda kiilu. Selline mitmeastmeline kiillause on haruldane, enamasti on kiilud lühemad ja üheastmelised. Lünkklauseid esindavate kiilude puhul on tavaliselt jäetud lauses vormistamata verb *olema* predikaadina (99). Domineerivaks kiillausetüübiks on vaeglaused, mis esinevad sageli sõnavormi või (mitteverbaalse) fraasi kujul (100). Vaeglausete hulka kuuluvad ka sellised idiomatiseerunud kiilud nagu *kaasa arvatud...* ja *välja arvatud...* (101).

(98) *Tellija kohustub tasuma tellitud tööde eest vastavalt Töövõtja esitatud arvele (tunnihind on 169,- (üks sada kuuskümmend üheksa) krooni, mis sisaldab käibemaksu).* (28.05.2008; 5)

(99) *Põhjendatud pretensioonide korral võib hankija vähendada vastava kuu eest makstavat tasu kuni 15%, mis arvestatakse maha vastava kuu arvest (kolm hoiatust 10% neli ja enam hoiatust 15%)* (11.01.2008; 8.4)

(100) *Lepingu hinnaks ilma käibemaksuta on 354699,60 (kolmsada viiskümmend neli tuhat kuussada üheksakümmend üheksa krooni ja kuuskümmend senti)* (11.01.2008; 4.1)

(101) *Loetletud juhtudel (välja arvatud punkt 8.2.4) on Töövõtja kohustatud korvama Tellijale tekitatud materiaalse kahju.* (25.07.2008; 8.2.4)

„Eesti keele grammatika“ II osa (1993: 103) jagab kiillaused sisufunktsiooni järgi kaheks: kiillaused, mis väljendavad kõneleja suhtumist või kommunikatiivseid taotlusi, ja kiillaused, mis esitavad sisulisi kommentaare. Kuna esimest tüüpi kiillausete puhul on tegemist subjektiivsuse väljendusega – kiilud väljendavad tõenäosus- ja väärtushinnangut ning kommunikatiivmodaalset tähendust, osutavad suhtlussituatsioonile ja tekstiseostele (EKG 1993: 103–104) –, siis lepingu olemusest lähtuvalt on ootuspärane, et selliseid kiillauseid lepingutekst ei sisalda. Seevastu on jõuliselt esindatud sisulisi kommentaare lisavad kiilud, mis on sisu ja vormi poolest mitmekesised.

Kiillausetel on lepingutes sisufunktsioon, st et nende abil lisatakse lausesse täpsustusi-täiendusi. Analüüsitud materjali põhjal võib tuua välja järgmised kiillausete põhilised kasutusjuhud:

- 1) kokkuleppelised terminid: kiil on paigutatud tähistatava sõnavormi või fraasi järele (enamasti sulgudesse) ja algab sõnaühendiga *edaspidi nimetatud* või sõnaga *edaspidi*, millele järgneb kokkuleppeline termin:

(102) *Otepää Vallavalitsus*, mida esindab vallavanem Aivar Pärli isikus (edaspidi - **Tellija**), kes tegutseb põhimääruse alusel ja OÜ Vesilood, mida esindab juhatuse liige Avo Tarikas isikus (edaspidi - **Töövõtja**), kes tegutseb põhikirja alusel, sõlmisid omavahel käesoleva töövõtulepingu (edaspidi - **Leping**) alljärgnevas: (04.02.2008)

- 2) füüsilise/juriidilise isiku andmed (isikukood/registreerimiskood, aadress/asukoht, telefoni- ja faksinumber, e-posti aadress): paiknevad kiiluna nime järel (enamasti komade vahel):

(103) *Töövõtja kontaktisik on Marika Kool, tel/fax: 7 442 271, GSM: 5 001 162, e-post: marika@southestonia.info* (02.05.2006; 7.2)

- 3) summad/tähtajad/eksemplarid/protsendid numbri või arvsõnana: võltsimise vältimiseks on lepingutes summad, tähtajad jms kirjutatud numbriga ning seejärel esitatud sulgudes sõnana või vastupidi:

(104) *Tellija kohustub tasuma Lepingu objektiks oleva ning nõuetekohaselt teostatud Töö eest 4500.- (neli tuhat viissada) krooni kuus järgneva 10 (küümne) pangapäeva jooksul.* (30.05.2007; 5.1)

- 4) sisust tulenevad erijuhud:

(105) *Arhiivitarvikute (karbid, kaaned) kulud katab tellija* (10.04.2008; 5)

(106) *Lepingust tulenevate kohustuste mittetäitmist või mittenõuetekohast täitmist ei loeta Lepingu rikkumiseks kui selle põhjuseks oli ettenägematu ja väärnamatu jõud (force majeure).* (17.06.2008; 7.1)

(107) *Leping jõustub selle allakirjutamisest Osapoole poolt ja kehtib kuni Lepingus sätestatud kohustuste täitmiseni (heaks on kiidetud projekti lõpparuanne ning selle alusel on teostatud väljamaksed).* (02.05.2006; 2.1)

Hõlmavast lausest eraldatakse kiilud komade, sulgude või mõttekriipsudega. Lepingutes kasutatakse kiilu markeerimiseks enamasti sulge. Sulud on neutraalne marker, mis jätab nende vahele paigutatud teksti muu teksti suhtes tagaplaanile (Mäearu

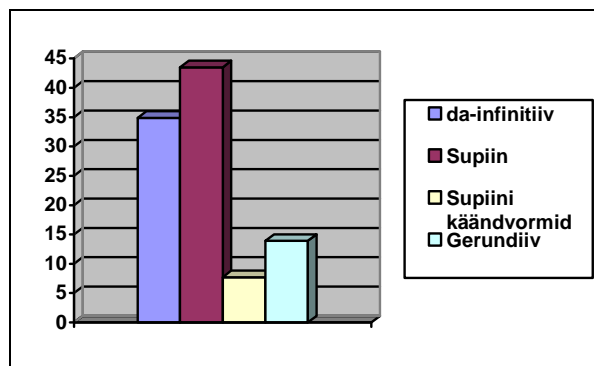
2000: 111). Seega on sulgude kasutamine lepingus kooskõlas kiilude funktsiooniga täiendada olemasolevat teksti sisuliste kommentaaridega, ilma et lisatav teave oleks sisu või vormi poolest esile tõstetud. Erandiks on kiilud, millega osutatakse kokkuleppelistele terminitele – nendes kasutatakse esiletõstevahendina poolpaksu kirja ja/või kirjutatakse terminid esisuurtähega (vt näitelause 102). Lepingutes markeeritakse kiile ka komadega, kuid need eraldavad kiilu muust lausest nõrgemini kui sulud. Seevastu mõttekriipse lepingutes kiilude markeerimiseks ei kasutata. Seda võib seletada sellega, et mõttekriipsudel on esiletõstefunktsioon – nad võrdsustavad kiiluna esitatava teksti muu tekstiga (Mäearu 2000: 111) –, kuid lepingutes ei soovita kiiluna lisatavat teavet esile tõsta, vaid täpsustava lisateabena tagaplaanile jätta.

5.2.4. Infiniittarindid

Infiniittarindid moodustavad 7,7% propositsioonide koguhulgast (1022 propositsiooni). Võrdlus uudiste ja romaaniga näitab, et lepingute infiniittarindite hulk on ligilähedane uudistekstide omale, kuid analüüsitud ilukirjandustekstis esineb infiniittarindeid mõnevõrra rohkem: uudistes moodustavad infiniittarindid 8,2% ja romaanis 10,4% propositsioonidest (Kasik 2002: 202). Kuigi infiniittarindite osakaal vaatlusalustes tekstides ei ole nii kontrastne nagu mõne muu lauselisuse tasandi puhul, võib infiniittarindite detailsema analüüsi põhjal teha siiski tekstiliigilisi üldistusi.

Infiniittarindite analüüs tarindiliikide kaupa annab järgmised tulemused: infinitiivitarindid – 356 propositsiooni (34,9%), supiinitarindid – 524 propositsiooni (51,2%) ja gerundiivitarindid – 142 propositsiooni (13,9%). Infinitiivitarindite koguhulk väljendab üksnes *da*-infinitiivi hulka, sest *vat*-vormi lepingutes ei esinenud. Supiinitarindid hõlmavad nii supiini kui ka selle käändvorme, seejuures moodustab supiin 43,5% ja tema käändvormid (*mast*- ja *mata*-vorm, teisi tekstis ei esinenud) 7,7% infiniittarindite koguhulgast. Seega moodustavad üksnes *ma*- ja *da*-tegevusnimi 78,4% infiniittarinditest, ülejäänud 21,6% on *ma*-tegevusnime käändvormid ja *des*-gerundiiv, millest osa on grammatiseerunud (nt *alates*, *arvates*) (joonis 13). Selline jaotus võimaldab leida sarnasusi uudistega ja erinevusi romaanist: ka enamik uudistekstides olevatest

infiniittarinditest on *ma-* ja *da-*tegevusnimed (u 85%), kuid ilukirjandustekstis on ülekaalus gerundiivid (Kasik 2002: 210).

Joonis 13. Infiniittarindite esinemus lepingutes (%)

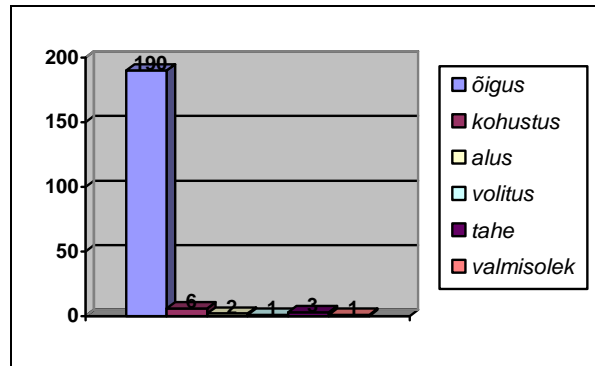
5.2.4.1. Infinitiivitarindid

Pindstruktuuris *da-*infinitiivide kujul olevad sisestused moodustavad 34,9% infiniittarindite koguhulgast. *da-*infinitiivide süntaktiline kasutusvaldkond on mitmekesine: u 94% analüüsitud *da-*infinitiividest talitleb mitmesuguste verbide ja substantiivide laiendina ja u 4,5% otstarvet väljendava kõrvallause predikaatverbina, ülejäänud 1,5% analüüsitud *da-*infinitiividest esineb mingis muus funktsioonis (perifraatilise verbi koosseisus, käsklause predikaadina).

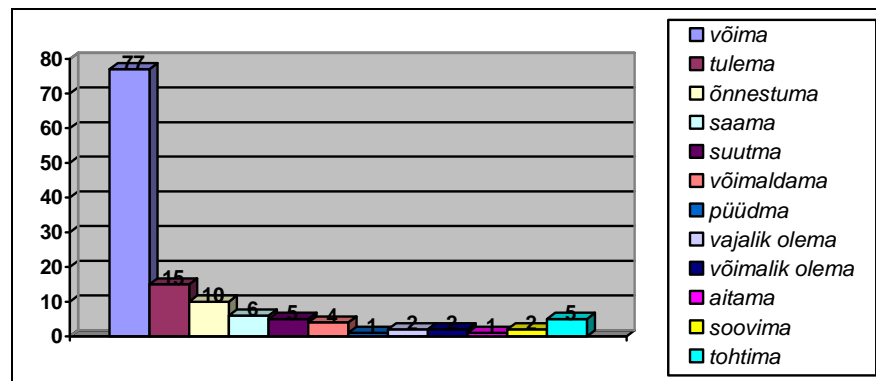
57% (203 propositsiooni) *da-*infinitiividest laiendab substantiive. 94% juhtudest on selleks substantiiv *õigus*, mis väljendab agendi võimalust sooritada infinitiiviga tähistatud tegevust⁹. Ülejäänud 6% substantiividest on sellised substantiivid nagu *kohustus*, *alus*, *volitus*, *tahe* ja *valmisolek*. 37% (130 propositsiooni) *da-*infinitiividest moodustavad ühendeid verbidega, mille hulgas domineerib modaalverb *võima*. Verbide *tulema*, *õnnestuma*, *suutma*, *võimaldama*, *püüdma*, *vajalik olema*, *võimalik olema*,

⁹ Lepingute kontekstis võiks substantiivi *õigus* ja *da-*infinitiivi konstruktsioone käsitleda ka lubatuse väljendamise vahendina, mis vastandub kohustuslikkust väljendavale verbi *kohustama* ja *ma-*infinitiivi konstruktsioonile. Praegusel juhul jään siiski võimalustähenduse juurde (võimalustähendusena tõlgendab substantiivi *õigus* ja *da-*infinitiivi konstruktsioone ka näiteks „Eesti keele grammatika“ II osa (1993: 243), Penjam 2008: 104).

aitama, *soovima* ja *tohtima* kohta on näiteid vähem. Joonistel 14 ja 15 on toodud sõnuti välja substantiivide ja verbide esinemus *da*-infinitiivi konstruktsioonides.

Joonis 14. Substantiivid, mida *da*-infinitiiv laiendab

Joonis 15. Verbid, mida *da*-infinitiiv laiendab

Infinitiiviga väljendatud tegevus omandab konkreetse tähenduse üksnes koos sõnadega, mille laiendina infinitiiv talitleb. Suurima esindatusega on sõnad, mis väljendavad võimalust või võimet sooritada infinitiiviga tähistatud tegevust: väliseid ressursse väljendatakse substantiividega *õigus* ja *alus*, sisemisi substantiiviga *valmisolek*. Võimalustähendus on infinitiiviga väljendatud tegevusel ka modaalverbi *saama* puhul. Enamasti fikseeritakse substantiivi *õigus* ja *da*-infinitiivi konstruktsiooniga lepingupoolte eriõigused, mis tulenevad kas pakutava teenuse eripärast (nt õigus kasutada silti, muuta liikluskorraldust, valida lumetõrjevahendid) või on üldist laadi (nt

õigus leping lõpetada, kontrollida töö käiku), harvem kasutatakse sellist konstruktsiooni mõlema lepingupoole ühisõiguste väljendamiseks. Enamik *da*-infinitiiviga väljendatavatest protsessidest on materiaalsed, mis viitavad osapoole võimalusele midagi teha (tegija roll) (108, 109). Teise suure protsessirühma moodustavad verbaalsed protsessid (ütleva roll), neist selge enamik väljendab nõudmist (110), muude ütlemisverbide kohta leidub näiteid vähem (111). Eitust kasutatakse substantiivi *õigus* ja *da*-infinitiivi konstruktsioonis harva, mis osutab sellele, et võimaluse puudumist tähistatakse lepingutes muude vahenditega või puudub selleks tarvidus.

(108) *Töövõtjal on õigus alustada tootmist kohe peale käesoleva lepingu allakirjutamist. (09.07.2008; 2.2)*

(109) *Pooltel on õigus mõlemapoolsel kokkuleppel Leping lõpetada mistahes staadiumis. (27.11.2008_Green Building Development; 8.2)*

(110) *Järevalvel on õigus nõuda Ehitajalt Ehitusprojekti Dokumentidele või nõuetele mittevastavate ehitustööde ümbertegemist ja tehtud ettekirjutuste täitmist. (17.06.2008; 5.1.10)*

(111) *Töövõtjal ja Tellijal ei ole õigust anda kolmandatele isikutele informatsiooni Lepingust sõlmimise käigus teatavaks saanud asjaolude kohta, välja arvatud seaduses sätestatud juhtudel. (31.10.2008; 11.1)*

Võimalust väljendatakse üksikjuhtudel ka substantiividega *alus* ja *valmisolek*: esimene neist viitab välisele ressursile midagi teha (112), teine sisemisele (113).

(112) *Kui Tellijal on Töövõtja ees võlgnevusi käesoleva Lepingust alusel või muude Green Building Development OÜ ja Otepää Vallavalitsuse vahel sõlmitud lepingute alusel või kui Töövõtjal on pärast käesoleva Lepingust sõlmimist teatavaks saanud sellised asjaolud, mis annavad piisavalt alust arvata, et Tellija ei suuda Projekteerimistööde eest tasuda maksejõuetuse tõttu, on Töövõtjal õigus mitte anda valmis Projekteerimistöid üle enne kui Tellija on likvideerinud oma võlgnevused Green Building Development OÜ ees või tasunud Projekteerimistööde eest ette. (27.11.2008_Green Building Development; 7.2.2)*

(113) *Pooled deklareerivad oma tahet ja valmisolekut suunata parimad jõupingutused Lepingust tulenevate kohustuste täitmisele, austades ja järgides teise poole seaduslikke ja Lepingust tulenevaid õigusi ja huve. (27.11.2008_Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 1.3)*

Agendi sisemine tahe avaldub ka soovimiskonstruktsioonide kaudu. *da*-infinitiiviga väljendatava tegevuse soovimist märgivad verbid *soovima* (114) ja *püüdma* (115) ning substantiiv *tahe* (116). Verbide *soovima* ja *püüdma* kohta leidub vaatlusaluses analüüsis vaid üks näide ning substantiivi *tahe* kohta kolm näidet, mis osutab, et lepingutes väljendatakse lepingupoole soovi, püüdlusi ja tahtet *da*-infinitiivi abil harva. Sellised subjektiivsed tahteavaldused, kuivõrd need on esindatud, on esitatud lepingutes muul kujul.

(114) *Kui Tellija soovib Lepingu tähtaega lühendada, teeb ta vastava ettepaneku kirjalikult Töövõtjale. (10.06.2008; 4.7)*

(115) *Lepingust tulenevad vaidlused püütakse lahendada Poolte läbi-rääkimistel. (01.04.2008; 8.1)*

(116) *Käesoleva Lepingu täitmisel tekkivad vaidlused lahendatakse lepingupoole vahel lähtudes heast tahtest täita käesolevat Lepingut ning vastastikusest lugupidamisest ja teineteisemõistmisest. (04.02.2008; 10)*

Võimalikkustähendus on *da*-infinitiivi ühenditel verbidega *õnnestuma* ja *suutma*, modaalverbiga *saama* ja ühendiga *võimalik olema*. Verbi *õnnestuma* ja *da*-infinitiivi konstruktsioonid esinevad üksnes (*juhul*) kui tingimuslausetes, seejuures on verb *õnnestuma* vormistatud eitavana, väljendades tegevusi, mida ei ole võimalik täita. Viide agendile puudub, kuid võttes arvesse, et kõik *da*-infinitiiviga väljendatud tegevused (lahkhelide/vaidluste lahendamine, kokkuleppe sõlmimine, ühise tahte kindlakstegemine) nõuavad kaht osalist, siis on impersonaalseks agendiks nii teenuse tellija kui ka teenuse täitja (117). Sama moodi nagu verb *õnnestuma*, on üksnes eitavas kõnes ka verb *suutma*, mis kätkeb endas võimetust sooritada *da*-infinitiiviga märgitud materiaalsel tegevust (118). Verbi *suutma* sisaldavate konstruktsioonide puhul on agent isikustatud, olles väljendatud kas kokkulepitud nimetuse või isikulise asesõnaga.

(117) *Juhul, kui lahkkelisid ei õnnestu lahendada eelnimetatud korras, lahendatakse vaidlus kohtus. (15.04.2008; 11.1)*

(118) *Töövõtja pole kohustatud lepingut täitma, kui looduslik takistus, tulekahju, streik, tööandja algatatud tööseisak, sõda, mobilisatsioon või muu selline takistus, mida Töövõtja ei suuda võita, takistab lepingu teostamist. (25.02.2008; 6.1)*

Kuigi modaalverbi *saama* abil on võimalik väljendada nii võimalikkust, tõenäosust kui ka kohustuslikkust, on verb *saama* lepingutes võimalikkuse väljendamise teenistuses (119). Modaalverb *saama* esineb koos *da*-infinitiiviga ka liitpredikaadi koosseisus (*teada saama*). Kuna näiteid võimalikkustähendusega modaalverbi *saama* kohta napib, siis mingeid üldistusi väljendatavate protsesside jm kohta teha ei anna. Niisamuti leidub vaid üksikuid näiteid ühendiga *võimalik olema* moodustatud konstruktsioonide kohta (120). Nende väike esinemus osutab sellele, et võimalikkuse väljendamiseks kasutatakse lepingutes muid vahendeid, sh muid modaalverbe ja modaliseerivaid sõnu.

(119) *Kui Töövõtja teade Tellijale on otstarbekohasel viisil edastatud (fax, e-mail, kiri), saab Töövõtja tugineda teatele, hoolimata selle hilinemisest, moonдумisest või mitte kohale jõudmisest.* (25.02.2008; 9.1)

(120) *Juhul kui üleskerkinud küsimust või probleemi ei ole põhjendatult või Tellijast olenematutel asjaoludel võimalik ülalmärgitud tähtaja jooksul lahendada, teatab Tellija sellest koheselt Käsundisaajale.* (07.08.2008; 4.5)

da-infinitiiviga väljendatud tegevuse võimalikkust annab edasi ka modaalverb *võima* (verbi *võima* loatähendusest on juttu lubatust väljendavate konstruktsioonide juures). Võimalikkuse väljendajana on modaalverb *võima* kasutusel peamiselt kõrvallauses, kus see on tavaliselt isikulises tegumoes ja jaatavas kõnes (121), kuigi leidub mõningaid näiteid verbi *võima* ('võimalikkus') kasutuse kohta ka pealauses (122). *da*-infinitiivid väljendavad modaalverbiga *võima* moodustatud konstruktsioonides mitmesuguseid tegevusprotsesse.

(121) *Lepingupool kohustub teist Poolt informeerima kõikidest olulistest asjaoludest, mis võivad mõjutada või takistada käesolevas Lepingus sätestatud kohustuste täitmist või õiguste realiseerimist.* (07.08.2008; 10.1)

(122) *Muudatused Ehitustöodes võivad kaasa tuua muudatuse kas Lepingu hinnas või tähtjas või mõlemas samal ajal.* (10.06.2008; 4.3)

Võimalikkustähendusele on lähedane võimaldamistähendus, mida väljendavad *da*-infinitiivide konstruktsioonid verbidega *võimaldama* (123) ja *aitama* (124). *da*-infinitiividega edasi antav tegevus on eranditult materiaalne (füüsiline), kuid nende verbide vähene esindatus *da*-infinitiivide konstruktsioonides ei võimalda lähemat analüüsi.

(123) tagab et Töövõtjale Ehitus- ja hooldustööde tegemiseks üleantavad pinnad on seisundis, milline võimaldab Töövõtjal alustada Ehitus- ja hooldustööde tegemist või nende korraldamist lepingus sätestatud tingimustel ja korras (16.04.2008; 7.3)

(124) Esitama Töövõtjale lisaks käesoleva lepingu dokumentides nimetatud lähteandmetele viivitamatult projekteerimistöode teostamiseks vajalikud täiendavad lähteandmed mis aitavad kiirendada käesoleva lepingu täitmist. (25.02.2008; 3.3.1)

Suure rühma moodustavad *da*-infinitiivi konstruktsioonides verbid, mis esindavad deontilist modaalsust: käsku, kohustust väljendavad modaliseeriv verb *tulema* ja substantiiv *kohustus*, lubatust aga modaalverbid *võima* ja *tohtima* ning substantiiv *volitus*. Tegevuse kohustuslikkus on *da*-infinitiivi ühendites vormistatud peamiselt verbi *tulema* kaudu. Kõikidel juhtudel on tegevuse agent jäetud nimetamata – see, kellele kohustus on suunatud, selgub eelnevatest ja järgnevatest lepingupunktidest. Verb *tulema* on *da*-infinitiivi konstruktsioonides alati jaatavas kõnes. Selline verbi *tulema* kasutus ei ole lepinguspetsiifiline, sest samalaadseid tulemusi (jaatava kõne ja agendita lausete ülekaal) on andnud verbi *tulema* analüüs ka muid valdkondi esindavate tekstide põhjal (vt Mandra 2007: 28, 39; Penjam 2008: 53, 181). Verbiga *tulema* kohustuslikuks muudetud tegevus esindab nii materiaalseid (125), mentaalseid (126) kui ka verbaalseid protsesse (127), ilma et ükski protsessiliik domineeriks.

(125) Kui Tellija esitab pretensiooni osale akteeritud Ehitustöödest, tuleb esitada ja tasuda arve akteeritud summa ulatuses. (10.06.2008; 5.2)

(126) Kahtluse korral tuleb väljendeid, millel võib olla rohkem kui üks tähendus, mõista viisil, mis sobib kõige rohkem Lepingu olemuse ja eesmärgiga. (07.08.2008; 11.4)

(127) Töö peatumise nõue tuleb Töövõtjale teatada kirjalikult. (16.04.2008; 7.3)

da-infinitiivide konstruktsioone substantiiviga *kohustus* esineb vaatlusaluses materjalis kuus korda (128). Sellist väikest esinemust võib põhjendada sellega, et kohustuslikku tegevust ei märgita mitte substantiivi ja *da*-infinitiivi ühendi, vaid verbide *kohustama* ja *kohustuma* ning *ma*-tegevusnime abil või on kasutatud selleks mõnda muud kohustuslikkust väljendavat verbi (nt modaalverbi *pidama*).

(128) *Lepingu ennetähtaegsest lõpetamisest on lepingupooltel kohustus teatada teisele osapoolele vähemalt kolm kuud ette.* (08.05.2008_ Tervisekaitseinspeksioon; 3.4)

Lubatuse väljendamise vahenditeks *da*-infinitiiviga moodustatud konstruktsioonides on modaalverbid *võima* ja *tohtima*. Kuigi verbil *võima* võib olla nii loa-, tõenäosus- kui ka võimalikkustähendus, tuleb analüüsitud materjali põhjal selgelt esile verbi *võima* kasutamine deontilismodaalses tähenduses: umbes 60% *võima*-konstruktsioonidest väljendavad tegevuse lubatust. Loatähendusega *võima* esineb peamiselt agendiga tegevusprotsesse väljendavates pealausetes (129), harvem impersonaalse agendiga pealausetes, kus agent on konteksti põhjal aimatav või lausest tuvastatav. Näiteks pole lauses 130 öeldud, kes teadet edastab, kuid varasemate lepingupunktide ja üldise konteksti põhjal võib aimata, et teate edastajaks on emb-kumb lepingupool. Lausest 131 aga ilmneb, et agendiks on lepingupooled, kes lepivad lepingu täiendamises, muutmises või katkestamises kirjalikult kokku. Deontilist tähendust kannab modaalverb *võima* ka oleviku eitavas kõnes (132).

(129) *Tellija võib nõuda ebakvaliteetselt tehtud töö tasuta ümber tegemist.* (30.05.2007; 6.1)

(130) *Informatsioonilist teadet võib edastada ka suuliselt või telefoni kaudu.* (17.11.2008; 5.3)

(131) *Lepingut võib täiendada, muuta või katkestada poolte kirjalikul kokkuleppel.* (09.07.2008; 7.1)

(132) *Lepingu tõlgendamise aluseks ei või olla ebaõige tähistus ega väljendusviis, mida Pooled kasutasid eksimuse tõttu.* (07.08.2008; 11.3)

Peale modaalverbi *võima* moodustab *da*-infinitiiviga ahelverbe ka modaalverb *tohtima*, mis esineb lepingutes üksnes eitavas kõnes (133). Ka *da*-infinitiividega konstruktsioonide analüüs ajakirjandus- ja ilukirjanduskeeles põhjal (Penjam 2008: 135) kinnitab modaalverbi *tohtima* eituslembust võrreldes teiste modalkonstruktsioonidega.

(133) *Täitja ei tohi käesolevast Lepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi üle anda kolmandatele isikutele ilma Tellija kirjaliku nõusolekuta.* (17.11.2008; 7.3)

Tegevuse sooritamiseks antakse agendile luba ka substantiiviga *volitus*. Substantiivi *volitus* ja *da*-infinitiivi konstruktsioone esineb tekstis üks kord (134), kuid ka verbiga *volitama* moodustatud konstruktsioone on vaid üks, mis viitab sellele, et *volitama* tegevusena ei ole lepingutele iseloomulik (õiguste andmist ei nimetata *volitamiseks*).

(134) *Lepingujärgne Töövõtja esindaja on Priit Kütt, Corrente Grupp OÜ projektijuht (tel nr 5273789), kellel on volitus kirjutada alla Tehtud tööde aktile. (09.07.2008; 2.2)*

Deontilise modaalsuse väljendusvahendite hulka kuuluvad mõned *da*-infinitiivi ja verbühendi *vajalik olema* konstruktsioonid (135).

(135) *Nimetatud tingimus ei laiene informatsioonile, mis on avalikkusele kättesaadav ning mida on vajalik avaldada Töö teostamiseks. (11.03.2008_BIA_temapark; 3.1.2)*

Peale selle, et *da*-infinitiiv moodustab konstruktsioone substantiivide ja verbidega, talitleb väike osa (4,5%) *da*-infinitiividest otstarvet väljendava kõrvallause predikaatverbina (136). 1,5% analüüsitud *da*-infinitiividest esineb perifrastilise verbi koosseisus (137), samuti talitleb *da*-infinitiiv käsklause predikaadi (138), aga ka alusena (139).

(136) *Teenus on käesolevas lepingus kirjeldatud kohustused, mida ehitusjärelvalve litsentsi omav isik täidab Tellija ülesandel, et tagada rekonstrueeritava ehitise vastavus ehitusprojekti dokumentidele, kehtivatele nõuetele ning heale ehitustavale. (17.06.2008; 2.2)*

(137) *Tellija annab objekti töövõtjale tööde teostamiseks üle pooltele teadaolevas seisundis, töö tegemise koht ja tingimused on töövõtjale eelnevalt teada. (07.05.2008; 4.1)*

(138) *Kokku tasuda summas 86 140.- (kaheksakümmend kuus tuhat ükssada nelikümmend). (10.06.2008; 1.5.1)*

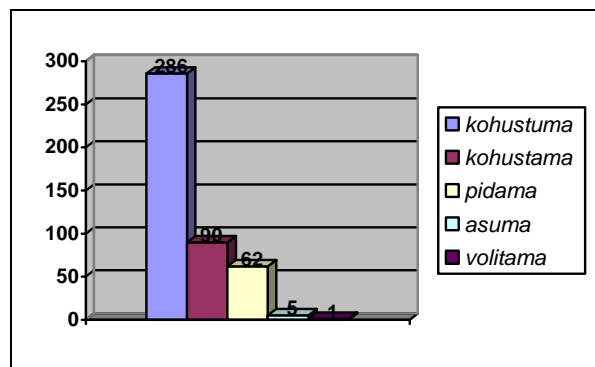
(139) *Lepingu eesmärgiks on reguleerida Poolte vahel Lepingu alusel ja sellega seoses tekkivaid õigussuhteid. (27.11.2008_ArHITEKTIBÜROO HELMI SAKKOV; 3.4)*

Kokkuvõtteks võib tuua välja, et *da*-infinitiiv talitleb lepingutes peamiselt substantiivide ja verbide laiendina. Üle poole *da*-infinitiivi sisaldavatest konstruktsioonidest on moodustatud substantiiviga *õigus*, umbes viiendik *da*-infinitiividest moodustavad

ahelverbi modaalverbiga *võima*. Sellisest proportsionaalsest jaotumusest tulenevalt väljendavad *da*-infinitiivi konstruktsioonid peamiselt lepingupoole võimalust sooritada tegevust või tegevuse lubatust.

5.2.4.2. Supiinitarindid

Supiinitarindid moodustavad 51,2% infiniittarindite koguhulgast (524 propositiooni). 43,5% supiinitarinditest esineb supiini, 7,7% supiini käändvormide kujul. Kui *da*-infinitiiv talitles nii substantiivide kui ka verbide laiendina, siis vaatlusalused *ma*-tarindid laiendavad üksnes verbe, milleks on peamiselt modaliseerivad verbid. *ma*-tarindite esinemus sõnuti on esitatud alloleval joonisel.

Joonis 16. Verbid, mida supiin laiendab

Nagu jooniselt näha, on enim konstruktsioone moodustatud verbidega *kohustuma* (64,4% juhtudest) ja *kohustama* (20,3% juhtudest). Verbide *kohustuma* ja *kohustama* suur esinemus on otseses seoses lepingu põhifunktsiooniga – reguleerida lepingupoole suhteid, määrates peale õiguste kindlaks ka nende kohustused. Verb *kohustuma* on suunatud tegijale endale: lepingupool võtab endale kohustuse midagi teha (140). Verb *kohustama* aga eeldab, et on öeldud, kes kohustas keda mida tegema, kuid lepingutes moodustab *kohustama* üksnes passiivkonstruktsioone, mille puhul jääb kohustaja isik selgusetuks. Näiteks ei ilmne lausest 141, kas kohustaja on seesama töövõtja, kellel on

õigus töövahendeid ja infot saada, või leping elutu agendina või hoopis kohus, kelle poole probleemide lahendamiseks võidakse pöörduda.

(140) *Töövõtja kohustub Tellijale üle andma KSH programmi eelnõu KSH programmi avalikustamiseks 25. jaanuariks 2009.a. (17.01.2008; 2)*

(141) *Tellijal on kohustatud andma Töövõtja käsutusse Töö teostamiseks vajalikud vahendid ja informatsiooni. (08.06.2006; 4)*

Peale verbide *kohustama* ja *kohustuma* kasutatakse supiini ka koos modaalverbiga *pidama* (13,9% juhtudest). Modaalverb *pidama* on lepingutes samuti deontilise modaalsuse leksikaalne väljendusvahend, märkides kohustuslikkust. Enamasti väljendab *pidama*-konstruktsioon materiaalsel (142) või verbaalsel tegevust (143), mida keegi on kohustatud tegema. Umbes pooltel juhtudel esineb agent individualiseeritult. Sageli kasutatakse modaalverbi *pidama* ka seisundilauses, et märkida esemete vms kohustuslike omadusi (144). Konstruktsiooni *pidama + olema + tud*-partitsiip sisaldavas lauses on agent impersonaalne – lauses puudub eksplitsiitne viide agendile (145). Ka ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide analüüsi põhjal ilmneb, et sageli välditakse *pidama*-konstruktsiooni puhul agendi nimetamist (Penjam 2008: 181).

(142) *Töövõtja peab Tööde lõpetamisel hankima töö üleandmiseks vajalikud load ja kooskõlastused ning koostama vajaliku täitedokumentatsiooni. (01.04.2008; 7.4)*

(143) *Teade edastamine toimub telefoni või e-posti teel, v.a juhtudel, kui teatakse Lepingu ühepoolsest lõpetamisest ja millest peab teatama kirja teel. (28.04.2008; 8.1)*

(144) *Pooltevahelised käesoleva Lepinguga seotud teated peavad olema kirjalikus vormis, välja arvatud juhtudel, kui sellised teated on informatsioonilise iseloomuga, mille edastamisel teisele poolele ei ole õiguslike tagajärgi. (17.11.2008; 5.1)*

(145) *Kõigi ülalmainitud infovahetuste puhul peavad lähetised olema saadetud allpool nimetatud või hiljem määratud teistele täievolilistele esindajatele. (13.05.2008; 7.3)*

Kohustuste seesugune esitusviis on kooskõlas nii registri (ametlik), valdkonna (lepinguõigus) kui ka kanaliga (kirjalik). Kui suulisele tekstile on iseloomulik käskivas kõneviisis väljendatud direktiivsus, siis lepingute puhul seda rakendada ei saa, sest

puudub otsene adressaat: leping on suunatud mõlemale lepingupoolele ja nad ise tingimustes kokku leppides kohustavad vastastikku teineteist. *da*-infinitiiv on küll kasutusel käsu väljendajana (EKG 1993: 245), kuid lepingutes (vt näide 138) ei kasutata sellist väljendusviisi mitte kategoorilise käsu väljendamiseks, vaid sellega osutatakse kohustustele, sest verb *tulema* on juurdemõeldav. Samuti ei ole õigustekstidele iseloomulik kasutada kaudseid kohustamisstrateegiaid (uurida agendi võimalust või soovi midagi teha) või pehmed kohustuslikkust (Trosborg 1991: 75, 87). Lepingutes väljendatakse kohustuslikkust otse: sõnaselgelt on pandud kirja, kes peab mida tegema.

Tegevuse lubatust väljendab verbi *volitama* ja supiini konstruktsioon (146), kuid nagu eespool märgitud, kasutatakse volitamist lubatuse väljendamise vahendina harva.

(146) *Otepää Vallavalitsus volitab advokaat Kalju Kutsarit esindama Otepää Vallavalitsust Tartu Halduskohtus haldusasjas nr 3-08-9 kohtulikult arutamisel kõigi seaduses sätestatud õigustega, välja arvatud õigus kaebus õigeks võtta ja/või sõlmida ilma täiendavate volitusteta kaebuse esitajaga kokkuleppeid asja kohtuväliseks arutamiseks. (17.03.2008; 3)*

Üks näide leidub ka alustamist väljendava verbi *asuma* ja supiini kooskasutuse kohta (147).

(147) *Hankija võib teha kirjaliku hoiatuse järgmistel juhtudel:
[---]
- pole asunud 48 tunni jooksul alates rikke avastamisest või sellekohase teabe saamisest lampide läbipõlemise põhjusi välja selgitama, vigu likvideerima või lampe vahetama (11.01.2008; 8.4.1)*

Supiini käändvormidest leidub vaatlusaluses materjalis *mata*- (78 propositsiooni) ja *mast*-vorme (2 propositsiooni). *mata*-vormid esinevad lepingutes tavaliselt atribuu-*di* (148) või sõltuvusmäärusena (149), harvem seisundimääruse (150) või predikatiivina (151). Grammatiseerunud *mata*-tarindid on moodustatud verbidega *hoolima* ja *vaatama* (152). *mast*-tarindit esineb tekstis kahel korral, mõlemal juhul koos negatiiv-implikatiivse verbiga *keelduma* (153). Enamik verbi laiendavaid *mata*- ja *mast*-vorme paiknevad tingimuskõrvallauses.

(148) *Viivis maksmata summalt on 0,5 % päevas. (25.02.2008; 3.2.1)*

(149) *Juhul kui TELLIJA jätab projektiplaani ja pakkumised õigeks ajaks esitamata, lükkub TÄITJA esitatava töö tähtaeg viivitatud päevade võrra edasi.* (11.03.2008_BIA_katlamaja; 4)

(150) *Juhul, kui Tellija ei ole teostatud tööde kvaliteediga rahul või leiab, et töö jäi tegemata, informeerib ta koheselt sellest Töövõtjat (tel nr 5331 1081).* (15.04.2008; 6)

(151) *Tellijal on õigus nõuda viivist null koma viis (0,5) % tähtajaks esitamata Projekteerimistööde maksumusest iga kalendripäeva eest, kui Projekteerimistööd või projektdokumentatsioon on ettenähtud tähtajaks Tellijale kohaselt üle andmata või koostamata.* (27.11.2008_Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 7.1.4)

(152) *Järevalvel on õigus käesolev leping ennetähtaegselt ühepoolselt lõpetada, teatades sellest Tellijale kirjalikult 5 (viis) tööpäeva ette, kui:*

[---]

Tellija ei täida kirjalikust meeldetuletusest hoolimata lepinguga sätestatud maksekohustusi. (17.06.2008; 7.3)

(153) *Kui Tellija keeldub tööde üleandmis-vastuvõtmisaktile alla kirjutamast, kohustub ta selle kirjalikult põhjendama hiljemalt viie kalendripäeva jooksul, vastasel korral loetakse akt allakirjutatuks.* (25.02.2008; 3.4.1)

Lepingutes domineerivad supiinitarinditena tarindid, mille peasõnaks on *ma*-tegevusnimi, mis talitleb üksnes verbilaiendina. Sagedasimad on verbi *kohustuma* ja *ma*-tegevusnime konstruktsioonid. Verbi *kohustuma* ja *ma*-tegevusnime ning substantiivi *õigus* ja *da*-tegevusnime konstruktsioonid moodustavad ligi poole infiniittarindite koguhulgast. Selline jaotumus on lepingute põhifunktsiooni – reguleerida lepingupoolte õigusi ja kohustusi – teenistuses. Ootuspäraselt on supiini käändvormide esinemus väike: käändelistest vormidest esineb vaid *mata*- ja *mast*-vorme, needki võrdlemisi tagasihoidlikul kujul. *mata*-vormidest väärib esiletõstmist grammatiseerunud vormide *hoolimata* ja *vaatamata* kasutus.

5.2.4.3. Gerundiivitarindid

Peale *ma*- ja *da*-tegevusnime moodustab infiniittarindeid ka *des*-gerundiiv (142 proportsiooni). Umbes 65% neist on moodustatud verbidega *algama*, *arvama*, *lähtuma*, *võrdlema*, *arvesse võtma* ja *arvestama* (154, 155) ning neid on õigem käsitleda

grammatiseerunud vormidena. Ülejäänud 35% *des*-gerundiivi tarinditest on juhuslikumat laadi, väljendades põhilause sündmusega samaaegset tegevust (156, 157). Tarindid, mille koosteosaks on grammatiseerunud gerundiivivormid *alates*, *arvates*, *lähtudes* ja *arvestades*, on suure esinemissagedusega (vahemikus 10–36 propositsiooni), ülejäänute esinemus on väiksem. Ka selliste grammatiseerunud vormide nagu *arvesse võttes* ja *võrreldes* kohta leidub vaid üksikuid näiteid. Verbi *arvesse võtma* asemel kasutatakse sagedamini samatähenduslikku verbi *arvestama*, kuid sõna *võrdlema* väike esinemus võib olla seletatav lepingu üldise laadiga: lepingutele pole komparatiivi jm grammatiliste ja leksikaalsete võrdlusvahendite kasutamine iseloomulik.

(154) *Eelpool nimetatud asjaoludest peab Töövõtja Tellijat kirjalikult informeerima viie (5) päeva jooksul alates asjaolude ilmnemisest*. (16.04.2008; 4.2)

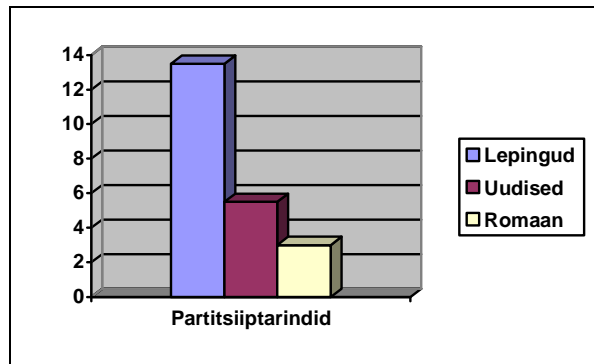
(155) *Müüja pole kohustatud täitma lepingut ka siis, kui see eeldaks ohverdusi, mis ületavad mõistlikkuse piirid võrreldes Tellijale lepingu täitmata jätmisest tuleneva kahjuga*. (25.02.2008; 6.1)

(156) *Kui üks pooltest ei täida käesoleva lepingu ja selle lisadega endale võetud kohustusi, omab teine pool õigust leping ennetähtaegselt lõpetada, teatades sellest kirjalikult teisele poolele 2 nädalat ette*. (08.05.2008_Ökopesa; 9)

(157) *Pooled võivad omavahelisel kokkuleppel lepingutingimusi muuta, vormistades need vastavalt kehtivale korrale*. (08.05.2008_Tervisekaitseinspeksioon; 3.2)

5.2.5. Partitsiiptarindid

Partitsiiptarindid moodustavad analüüsitava materjalis 13,5% propositsioonide koguhulgast (1802 propositsiooni). Nagu nähtub jooniselt 17, ületab lepingute partitsiiptarindite hulk uudistekstide oma rohkem kui kaks ja romaani oma rohkem kui neli korda: uudistekstis on partitsiiptarindite kujul 5,5% ja ilukirjandustekstis 3% propositsioonidest (Kasik 2002: 202). Kuna eesti keele grammatikas käsitletakse partitsiipe enamasti verbivormidena, siis esindavad partitsiiptarindid koos infiniit- tarindite ja järgmises peatükis käsitletavate nominalisatsioonidega põhilause sisestatud (materiaalsed, verbaalseid jne) protsesse. Seega sisaldavad lepingud peale põhilausega väljendatud protsesside ka hulgaliselt sisestustena esinevaid protsesse.

Joonis 17. Partitsiiparindite esinemus tekstiliigiti (%)

96% lepingute partitsiiparinditest esineb tekstis atribuudina ja nende funktsioon on anda edasi substantiivist põhjaga tähistatud isiku, eseme, nähtuse vms mõnd tunnust (käsitlen neid lähemalt allpool). 1,6%-l partitsiiparinditest on öeldistäite funktsioon. Omadussõnalise öeldistäitena talitlevad partitsiibid väljendavad subjekti referendi omadust (158). 2,3% partitsiiparinditest esineb lauses lokatiivse (159) või latiivse seisundimääruse (160) või sõltuvusmääruse kujul (161), seejuures moodustab partitsiip *alljärgnev* ligi kolmandiku muus kui atribuudi positsioonis esinevatest partitsiipidest, kuuludes 27 lepingu avalõiku. 0,1% partitsiipidest on sihitise koosseisus (162).

(158) Käesoleva Lepingu täiendused ja muudatused on kehtivad ainult juhul, kui nad on koostatud kirjalikus vormis ning allkirjastatud mõlema Osapoole poolt. (28.04.2008; 6.2)

(159) Käsundisaaja kohustub hoidma tsiviilvastutuskindlustus kehtivana kogu käesoleva Lepingu kehtivuse perioodi jooksul. (07.08.2008; 8.5)

(160) Lepingu tingimuste tõlgendamisel eelistatakse tõlgendust, mis muudab Lepingu tingimuse seaduslikuks või kehtivaks. (07.08.2008; 11.4)

(161) *Otepää Vallavalitsus*, (edaspidi nimetatud Tellija), keda esindab ja **OÜ Vivocard Plus**, (edaspidi nimetatud Töövõtja), keda esindab juhatuse liige Andrus Look, sõlmisid käesoleva lepingu alljärgnevas: (09.07.2008)

(162) Kui viivitused on tingitud Tellijast mitteolenevatel põhjustel, kohustub Töövõtja tegema kõik endast sõltuva selle takistuse kõrvaldamiseks. (25.07.2008; 4.7)

Analüüsitud lepingute suurima atribuutivsete partitsiiparindite rühma moodustavad *tud*-partitsiibid (48% partitsiiparinditest), millele järgnevad 5,5% vahega *v*-partitsiibid (42,5% partitsiiparinditest). *tav*- ja *nud*-partitsiipe on vähem: vastavalt 6,3% ja 3,2%. Partitsiipide esmane analüüs protsessiliikide kaupa võimaldab tuua välja umbisikulise tegumoe partitsiipide seose materiaalse (füüsilise) protsessiga: atribuutarindi peasõna on tavaliselt materiaalsel protsessi väljendava partitsiiparindi objektiks, mistõttu kasutatakse selle iseloomustamiseks umbisikulist *tud*- või *tav*-partitsiipi. Sageli on materiaalsel tegevust edasi andvad partitsiibid moodustatud verbidest *teostama*, *tegema* ja *esitama* (nt *teostatud projekteerimistööd*, *tehtud tööd*, *esitatud aktid*), kuid esindatud on ka väga mitmesuguseid spetsiifilisi tegevusi edasi andvaid verbe (nt *dokumenteeri-tavad ehitustööd*, *hangitud materjalid*, *ehitav ehitis*, *tarnitavad seadmed*, *tähtud kiri*). Seevastu partitsiiparindi suhtes subjektilise peasõnaga atribuutarindite kohta leidub näiteid vähe (nt *takistav asjaolu*, *töö jätkamist kindlustav otsus*).

Materiaalsete protsesside kõrval moodustavad teise suure rühma suhte protsessid. Olemist ja seisundit väljendatakse nii isikulise kui ka umbisikulise tegumoe partitsiipide abil, kuid esmane analüüs ei võimalda täpsemat jaotumust partitsiipide liikide kaupa esitada. Mõlemat liiki partitsiipide esinemus aga osutab sellele, et atribuutarindi peasõna on suhte protsessi väljendava partitsiiparindi puhul kas selle objekt või subjekt. Kui pea- ja kõrvallauses väljendatakse suhet sageli verbi *olema* abil, siis partitsiiparindite puhul on verb *olema* moodustusalusena küll esindatud (nt *tellijä käsutuses olev informatsioon*, *lepingu objektiks olev teenus*), kuid ei tõuse teiste suhteverbide hulgast esile. Suhteverbide rida on esinduslik (nt *vastastikusel mõistmisel põhinevad läbi-rääkimised*, *lepingu täitmisega seotud teated*, *töövõtjat puudutavad andmed*, *käesolevas lepingus sisalduvad töövõtu-, tarne- ja maksetingimused*, *töövõtjast mitteolenevad põhjused*). Moodustusalusena on ka verb *kuuluma*, millega tavaliselt väljendatakse füüsilist kuuluvussuhet, kuid lepingutes peamiselt tegevust, mis vajab teostamist (vrd 163 ja 164). Sellist väljendusviisi peetakse kantseliitlikuks (vt nt Sieberk 2009; Ametniku... 2003). Ülekantud tähenduses väljendab kuuluvussuhet verbist *omama* moodustatud *v*-partitsiip lepingutele omases lõpulauses (165).

(163) Käesoleva Lepingu esemeks on Otepää vallale kuuluva Lipuväljak 13 haldushoone, avaliku WC ja külastuskeskuse (edaspidi – Objekt)

hooldustööde teostamine perioodil 01.01.2008-31.12.2008 (edaspidi - Töö)
vastavalt käesolevas Lepingus toodud tingimustele. (04.02.2008; 2.1)

(164) *Tellija tasub Töövõtja eest Tasult maksmisele kuuluva tulumaksu, töötuskindlustusmaksu ja pensionikindlustusmaksu. (08.06.2006; 3)*

(165) *Leping on koostatud eesti keeles kahes võrdset juriidilist jõudu omavas eksemplaris, millest kummalegi poolele jääb üks eksemplar. (01.12.2007; 7.2)*

Kui pea- ja kõrvallausete esmane analüüs näitas eksistentsiaalsel protsessi väljendavate verbide väikest osakaalu, siis partitsiipide puhul on need mitmekesiselt esindatud. Kuna eksistentsiaalsus väljendub millegi olemasolus või juhtumises, on atribuutarindi peasõna partitsiipitarindi subjektiks. Väljendusvahenditena kasutatakse *nud-* ja *v-* partitsiipe (nt *tekinud ebakõlad, kehtiv Eesti Vabariigi seadusandlus, käesoleva lepingu täitmisel tõusetuvad vaidlused, ilmnunud puudused ja vastuolud, garantiiajal selgunud puudused, lisanduvad dokumendid*). Verbaalseid protsesse väljendatakse lepingutes aga peamiselt *tud-*partitsiibi abil, seega on atribuutarindi peasõna partitsiipitarindiga väljendatava verbaalse tegevuse objektiks. Moodustusalaustena domineerivad verbid *mainima* ja *nimetama* eri variantides (nt *ülal ja pöördel mainitud tehingu tingimused; ülalnimetatud teostatavus- ja tasuvusanalüüs, nimetatud tingimus, eelnimetatud summa*). Mentaalsete protsesside puhul aga ei saa esmase analüüsi põhjal mingeid dominantseid rühmi välja tuua, kasutatud on nii isikulise kui ka umbisikulise tegumoe partitsiipe (nt *mõjuvad põhjused, töövõtja poolt eeldatav viis, aktsepteeritud summa*).

Eraldi partitsiipide rühmana võib tuua välja leksikaliseerunud partitsiibid. Need on tähenduslikult läbipaistmatud, st nad saavad tähenduse üksnes kindlat tüüpi konstruktsioonides. Leksikaliseerunud partitsiibid on eemaldunud lähteverbist ka süntaktiliselt, sest nad ei seo endaga verbi reksioonilisi laiendeid. (Kasik 2008: 52) Lepingute tüüpnäiteks on partitsiip *käesolev*, mis moodustab u 15% kõikidest täiendilistest partitsiipidest. Partitsiip *käesolev* esineb tavaliselt koos substantiiviga *leping* (harvem täpsustatud nimetusega *töövõtuleping* või *käsundusleping*). Muude substantiivide kohta leidub vaid üksikuid näiteid (*käesolev tehing, käesolev punkt, käesolev säte*). Sõna *käesolev* sagedus viitab lepingu koostaja soovile määrata või täpsustada, et juttu on sellest samast lepingust (166). Nii täidab partitsiip *käesolev*, aga ka sellised partitsiibid nagu näiteks

antud, nimetatud, alljärgnev ja vastav eesti kirjakeeles artiklile lähedast rolli (varem mainitud entiteedi identifitseerimine) (Argus 2005). Selliste stampväljendite vohamist soosib traditsioon: seda peetakse ametlike dokumentide keelepruugiks. Lisaks kasutatakse lepingute jm dokumentide koostamisel juba olemasolevaid vorme, mis kinnistavad sõnastusstampe ja muudavad teksti seeläbi monotoonseks.

(166) *Ühe Poole poolt käesoleva sätte rikkumisel käsitletakse teise Poole saadetud teadet käesolevas Lepingus fikseeritud aadressile või faksile kohasel viisil saadetud teatena.* (07.08.2008; 10.4)

Partitsiipidega seonduv teine kantseliidi ilming on *poolt*-tarindid. Võrdlus teiste lauselisuse tasanditega (pea- ja kõrvallausete ning nominalisatsioonidega) näitab, et partitsiipitarindid on kõige altimad *poolt*-tarindeid moodustama: 61% *poolt*-tarinditest on seotud partitsiipidega (167, 168), 31% nominalisatsioonidega (169) ning 8% pea- ja kõrvallausete (170). Agendi paigutamine *poolt*-tarindisse on tingitud vajadusest väljendada subjekti ja objekti korraga. Partitsiipitarindite puhul on atribuuttarindi peasõna partitsiipitarindiga väljendatava protsessi objektiks, nominalisatsioonide puhul on aga objekt paigutatud genitiivtäiendi positsioonile. Kuna objekt on fookustatud, kasutatakse agendi väljendamiseks *poolt*-tarindit. Näitelause 171 on sõna *poolt* abil väljendatud nii nominalisatsiooni kui ka partitsiipitarindi agenti. Lauset on keeruline lugeda ja mõista, sest see sisaldab peale põhilausega väljendatava tegevuse ka rohkelt sisestatud tegevusi: käsundisaaja osutab tellijale lepingu alusel teenuseid, tellija aktsepteerib akti, käsundisaaja annab teenuse üle, tellija võtab teenuse vastu, käsundisaaja koostab arve, käsundisaaja esitab arve (lisaks on grammatiseerunud gerundiivivorm *arvates* moodustatud verbist *arvama*). Pea- ja kõrvallausetes esindab *poolt*-tarindiga väljendatud agent tegijamäärust.

(167) *Maksmine toimub Tellijal poolt kinnitatud Tehtud tööde akti alusel koostatud arve järgi 20 tööpäeva jooksul.* (01.04.2008; 5.3)

(168) *(HANKIJA KOHUSTUB:) tasuma kokku lepitud tasu õigeaegselt Töövõtjale käesolevas Lepingus kokku lepitud mahus ja korras vastavalt Hankija poolt kinnitatud teostatud tööde aktidele ja arvetele.* (11.01.2008; 6.1)

(169) *Leping kuulub täitmisele Poolte õigusjärglaste poolt samadel tingimustel.* (11.03.2008_BIA_teemapark; 2.5)

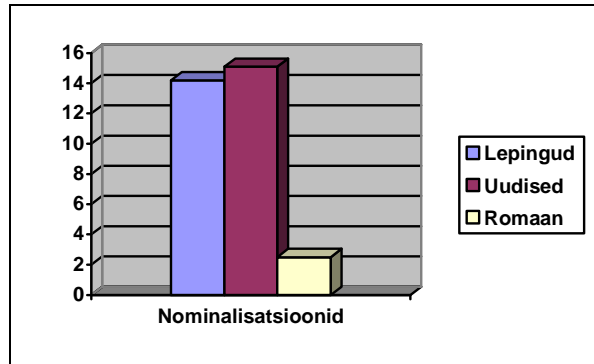
(170) *Ühe lepingupoole esitatud taotlus käesoleva lepingu tingimuste muutmiseks vaadatakse teise poolt läbi ühe kuu jooksul alates vastava taotluse esitamise päevast. (08.05.2008_Tervisekaitseinspeksioon; 3.1)*

(171) *Tellija tasub Käsundisaajale tema poolt Lepingu alusel osutatud Teenuste eest 7 (seitsme) kalendripäeva jooksul arvates Tellija poolt aktsepteeritud Teenuse üleandmise-vastuvõtmise akti alusel koostatud arve esitamist Käsundisaaja poolt. (07.08.2008; 5.3)*

Nagu ka näitelausest 171 ilmneb, on lepingute laused partitsiiparindite poolest rikkad, kuid partitsiiparindite rohkus, samuti pikkus toob kaasa keerulise lausestruktuuri (eriti kombinatsioonis nominalisatsioonidega), mistõttu on tee lause tuumani sageli vaearikas.

5.2.6. Nominalisatsioonid

Pindstruktuuris nominalisatsioonide kujul esineb 14,2% süvastruktuuri elementaarlausetest (1891 propositsiooni), mille koguhulk on predikaadita tarindite ja pealausete järel suuruselt kolmas. Tekstiliigiline võrdlus osutab lepingute ja uudiste sarnasusele ning lepingute ja romaani erinevusele: uudiste puhul moodustavad nominalisatsioonid 15,1% ja romaani puhul 2,5% propositsioonidest (Kasik 2002: 202) (joonis 18). Selline nominalisatsioonide jaotumus annab kinnitust erinevast tekstistrateegiast. Kuna olulisim info esitatakse tavaliselt iseseisva lausena, sekundaarne info aga alistatu või sisestatuna, siis kinnitavad nominalisatsioonide (samuti partitsiiparindite ja predikaadita tarindite) vähene esindatus ja pealausete rohkus pealausete kui põhilise infokandja rolli ilukirjandustekstis. Seevastu lepingutes ja uudistekstides on nominalisatsioonide ja pealausete hulk umbes samas suurusjärgus, mis osutab pealausete väiksemale osatähtsusele nendes tekstiliikides. Pealausete tähtsust infokandjana vähendab lepingute puhul ka muude sisestatud konstruktsioonide (infiniit- ja partitsiiparindite, predikaadita tarindite) suur esinemus.

Joonis 18. Nominalisatsioonide esinemus tekstiliigiti (%)

Nagu analüüsi lähtekohti tutvustavas alapeatükis ka osutasin, ei käsitle ma nominalisatsioonidena üksnes *mine*-tuletisi, vaid ka teiste tuletusliidetega moodustatud substantiive. Siiski esineb umbes 85% analüüsitavatest nominalisatsioonidest *mine*-tuletiste kujul, teiste liidetega tuletised moodustavad heterogeense rühma. Süntaktiline funktsioon on neil üks: väljendada tegevust (protsessi).

Halliday (2004) protsessiliigitusest lähtuvalt võib välja tuua, et nominalisatsioonidena väljendatavad protsessid on lepingutekstides enamikus materiaalsed, seejuures domineerivad füüsilised protsessid: midagi muudetakse, täidetakse, teostatakse, kasutatakse, korraldatakse jne (172, 173). Dominantse protsessiliigina võib tuua välja ka mentaalsed protsessid, mis eespool vaadeldud lauselisuse tasandite puhul nii selgelt esile ei tõusnud (174). Muude protsesside kohta andmete esitamine nõuab detailsemat kvalitatiivset analüüsi.

(172) *Kõik Lepingu täitmisest, muutmisest, lõpetamisest või vastutuse kohaldamisest tulenevad vaidlusküsimused lahendatakse Poolte vaheliste läbirääkimiste teel.* (07.08.2008; 11.1)

(173) *Töövõtja kohustub kasutama ja tagama Projekteerimistöõde teostamisel vajaliku kvalifikatsiooniga tööjõu kasutamise.* (27.11.2008_ Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 3.2.3)

(174) *Kumbki Pool ei tohi käesolevast Lepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi üle anda kolmandatele isikutele ilma teise Poolte kirjaliku nõusolekuta.* (04.02.2008; 11.1)

Nominaliseeritud protsessi agent võib olla tekstis väljendatud mitmeti. Üks võimalus on genitiivatribuut (174, 175), kuid enamasti on genitiivatribuudiks siiski lähtelause objekt (vt 172, 173). Sellist tendentsi võib seletada transitiivsete ehk sihiliste verbide suure esinemusega, sest nende puhul on just objektiline genitiivtäiend keeleomane (Kasik 2006b: 30). Näitelause 175 on nominaliseeritud verb *alla kirjutama* küll sihiline, kuid kuna objekt (leping) on tõstetud pealause subjekti positsioonile, siis võimaldab see nominalisatsioonifraasi koosseisus esitada ka lähtelause subjekti. Kui selline vangerdus ei ole võimalik, ja enamasti see ei ole, siis vajaduse korral seotakse agent nominaalfraasiga *poolt*-tarindi abil (176, 177).

(175) *Leping jõustub mõlema osapoole allakirjutamise päevast.*
(03.01.2008; 5.1)

(176) *Leping loetakse lõpetatuks pärast tööde vastuvõtuakti allkirjastamist Tellija ja Töövõtja poolt.* (25.07.2008; 8.1)

(177) *Lepingu objektiks on Töövõtja poolt Tellijale teenuse (edaspidi nimetatud Teenus) osutamine, mis seisneb Otepää Vallavalitsuse allasutuse Otepää Gümnaasiumi majandustegevuse erakorralises revideerimises.*
(21.11.2008; 1)

Subjektilise genitiivtäiendi ja *poolt*-tarindi puhul on nominaliseeritud protsessi agent protsessiga grammatiliselt seotud, kuid agent võib paikneda ka mujal lauses. Seda nimetatakse agendi taustalejätmiseks (Kasik 2006b: 30). Agent võib sel juhul olla põhilause subjekti positsioonil (178), kuid nominaalfraas võib paikneda ka kõrvallausel, nominaliseeritud tegevuse agent aga pealause ja vastupidi (179). Leidub ka lauseid, kuhu on nominalisatsioonidena sisestatud eri subjektidega tegevusprotsesse. Näitelause 180 sisaldab seitset *mine*-tuletist, millega väljendatud transitiivsete protsesside agendiks on kas töövõtja, kes annab projekteerimistööd ja projektdokumentatsiooni üle, või tellija, kes vormistab üleandmise allakirjutamisega ja võtab projekteerimistööd ja projektdokumentatsiooni vastu ning kellel on õigus esitada pretensioone, intransitiivse protsessi puhul aga tähtaeg. Lisaks võib agent olla põhilause ka muus kui subjekti vormis, näiteks alaleütlevas (*tellija* näitelause 177) või alaltütlevas käändes habitiv-adverbiaalina (181).

(178) *Lepingujärgsete kohustuste täitmisel juhinduvad Pooled alljärgnevatest Lepingu dokumentidest.* (07.08.2008; 2.1)

(179) *Töövõtjal on õigus katkestada Leping ennetähtaegselt, kui Töö lõpetamine on võimatu Tellija süül.* (31.10.2008; 8.3)

(180) *Projekteerimistöde, samuti projektdokumentatsiooni üleandmise vormistamiseks esitab Töövõtja pärast p 4.2.7. nimetatud pretensioonide esitamise tähtaja möödumist Tellijale alla kirjutamiseks üleandmise-vastuvõtmise akti.* (27.11.2008_Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 6.1)

(181) *Kooskõlastamine käesoleva Lepingu mõistes tähendab Tellijalt kirjalikku taasesitamist võimaldavas vormis nõusoleku saamist.* (27.11.2008_Arhitektibüroo Helmi Sakkov; 3.2.6)

Agent võib olla tekstist ka taandatud. Taandatus korral lause agenti ei sisalda, kuid kuna lepingutes on agendiks tavaliselt emb-kumb lepingupool või mõlemad korraga, siis võib konteksti põhjal aimata, kes on deverbali väljendatud tegevuse agent. Näiteks pole lauses 182 küll öeldud, kes alla kirjutavad, aga kuna keegi teine peale lepingupoolte (või konkreetsemalt nende esindajate) seda teha ei saa, siis on agent konteksti põhjal üheselt tuvastatav. Niisamuti saab konteksti põhjal tuvastada selle, kes peab töid teostama: tellija ülesanne on maksta tasu, töövõtja ülesanne on teha tööd, mistõttu on tööde nõuetekohase teostamise kohustus just töövõtjal (või alltöövõtjal, kui töövõtja peaks alltöövõtuteenust kasutama, olgugi et tekstis sellele otsesed viited puuduvad). Kuigi nominalisatsioon on iseenesliku protsessiverbi ja impersonaali kasutuse kõrval üks peamisi viise, mis võimaldab agendi tekstis välja jätta ja seega ka vastutust hämmardada (Kasik 2006b: 26), ei kasutata nominalisatsioone lepingus kindla eesmärgiga taandada agent ja vähendada vastutust. Nominalisatsioonid pakuvad pigem võimalust lülitada ühte tegevusse teine tegevus, mille agent selgub kontekstist.

(182) *Leping jõustub allkirjutamise momendist ja kehtib kuni tööde nõuetekohase teostamiseni.* (30.05.2007; 9.1)

Nominalisatsioonid on lepingute lausestusele etteheidetava keerukuse üks peamisi põhjuseid. Kuna nominalisatsioonide hulk jääb alla vaid predikaadita tarindite ja pealausete omale, kinnitab see nominalisatsioonide osatähtsust muude, vähem esindatud lauselisuse tasanditega võrreldes. Sageli ei piirduta vaid ühe nominaliseeritud protsessi sisestamisega lausesse, vaid laused võivad sisaldada mitmeid nominaalfraase, seejuures

on rohkelt nominalisatsioonid lepingu objektiks olevate tööde loeteludes (183). Lisaks on nominalisatsioonid suhteliselt pikad (184).

(183) *Vastavalt Lepingu tingimustele Töö koosseisu kuulub:*

1) elektrisüsteemi korrasoleku tagamine ja hooldus;

2) valgustite korrasoleku tagamine ja hooldus;

3) uste ja akende korrasoleku tagamine ja hooldus;

4) vallavalitsuse mööbli korrasoleku tagamine;

5) sanitaarsüsteemide ja küttesüsteemide korrasoleku jälgimine ja pisi-remonttööd;

6) infostendide, viitade ja tulekustutite korrasoleku tagamine;

7) riigilipu heiskamine ja langetamine tähtpäevadel. (04.02.2008; 2.2)

(184) *Käsundisaajal on õigus nõuda ehitusettevõtjalt kasutatud ehitustoodete ja paigaldatud seadmete vastavusdeklaratsioonide ja/või -sertifikaatide (tunnistuste) ja muude vajalike dokumentide, nagu näiteks garantiikirjad, hooldus- või kasutusjuhendid, originaalide ja koopiade esitamist. (07.08.2008; 3.13)*

Eeltoodust ilmneb, et lepingute lausetesse on nominalisatsioonidena sisestatud mitmesuguseid (peamiselt materiaalseid) tegevusi. Agent on enamasti kas lausest taandatud või paikneb mujal lauses, mitte nominaalfraasi koosseisus. Kui näiteks ajakirjandus- ja poliitikatekstide puhul tavatsetakse agendi taustale- ja väljajätu käsitleda agendi varjamise või vastutuse ähmastamisena, sest agendi asemel on fookustatud tegevus, siis lepingute puhul pole lähtelause agendi taustale- ja väljajätt vastutuse ähmastamisega seotud. Protsessiosialised on enamasti needsamad lepingu-pooled, mistõttu võimaldab kontekst (eelkõige kindel rollijaotus) lähtelause subjekti hõlpsalt tuvastada. Suurem probleem on nominalisatsioonide rohkus ja nominaal-fraaside pikkus: ühte lausesse on sageli sisestatud mitu nominalisatsiooni, millel võib olla mitmeid argumente. See raskendab teksti mõistmist.

5.2.7. Adverbialisatsioonid

Adverbialisatsioonid moodustavad 2,3% propositsioonidest (303 propositsiooni). *It-* adverbidena väljendavad nad mingi tegevuse toimumis- või sooritusviisi (Kasik 2004: 176). Umbes 90% neist on tuletatud adjektiividest, mille hulgas domineerivad *ne-* (nt *pahausksest, visuaalsest, otseselt*) ja *lik-*liitega adjektiivid (nt *tegelikult, ametlikult,*

tähelepanelikult), kuid adverbe on tuletatud samuti *line-* (nt *süüliselt, elektrooniliselt, faktiliselt*) ja *tu-*liitelistest adjektiividest (nt *viivitamatult, erapooletult, tähtajatult*), üksikuid näiteid on *kas-*adjektiivide kohta (nt *hoolikalt*).

Adjektiividest tuletatud adverbide puhul väärrib esiletõstmist kaks asjaolu. Esiteks, kõige rohkearvulisema adverbialisatsioonide hulga (27% adverbialisatsioonide koguhulgast) moodustab adverb *kirjalikult* (185). Selle sagedast esinemust võib põhjendada lepingupoolte sooviga tagada, et kõik see, milles lepitakse hiljem kokku (nt lepingu muudatused, töö tingimuste kooskõlastused) ja/või mis võiks lepingu täitmist mõjutada (nt probleemid, pretensioonid, lepingu ennetähtaegne lõpetamine), oleks kindluse ja ühese arusaadavuse tagamiseks vormistatud kirjalikult. Teiseks väärivad lepingutele jm ametitekstidele iseloomulike tunnustena esiletõstmist ajamääruslikest sõnaühenditest saadud adjektiivide edasituletised (nt *igapäevaselt, igakordselt, õigeaegselt*) (186), samuti sellised adverbid, mis on tuletatud substantiivi- ja abisõnatüve liitmisel saadud adjektiividest (nt *ennetähtaegselt*). Sellised adverbid on kantseliidi ilminguks – soovitava on jääda sõnaühendite (nt *iga päev, õigel ajal, enne tähtaja lõppu*) juurde.

(185) *Lepingu muutmise teatatakse teisele lepingupooltele kirjalikult vähemalt seitse päeva ette.* (30.05.2007; 9.2)

(186) *(Täitja kohustub:) Esitama Hankijale tööde vastuvõtuaktid kinnitamiseks igapäevaselt, puhkepäevadel tehtud tööde kohta puhkepäevadele järgneval tööpäeval.* (03.01.2008; 2.1.2)

Teise rühma (umbes 10% adverbialisatsioonidest) moodustavad partitsiipidest tuletatud adverbid. Enamiku tuletusaluseks on *v-*partitsiip (nt *püsivalt, piisavalt, eelnevalt*), harvem on vaatlusaluses materjalis adverbe tuletatud *tud-*partitsiipidest (nt *põhjendatult, motiveeritult*). Adverbe saab moodustada ka tuletamata adjektiividest, mille näiteks on adverb *selgelt*, kuid selline moodustusviis on lepingutele ebatüüpiline.

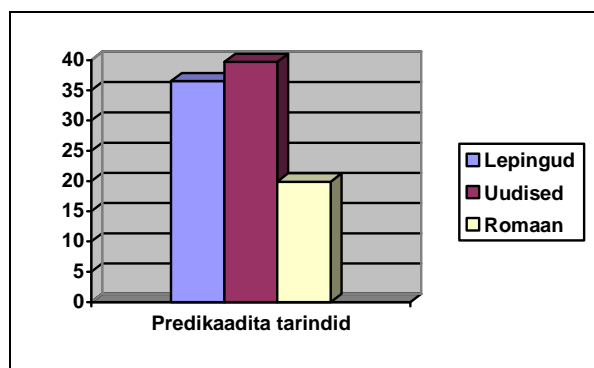
Nagu ka eeltoodud näidetest nähtub, on adverbialisatsioonide hulgas ülekaalus ühesõnalised konstruktsioonid, laienditega adverbe leidub vaatlusaluses materjalis alla 5% (187, 188). Ühesõnalisus on üks tunnusjooni, mis eristab adverbialisatsioone teistest sisestatud konstruktsioonidest.

(187) Kui käesolev Leping lõpetatakse enne täiskuu möödumist, arvutatakse tasumisele kuuluv summa ümber proportsionaalselt tegelikult hooldatud ajale (11.01.2008; 4.3)

(188) Tellija annab Järevalvele kõik Ehitusprojekti Dokumente puudutavad muudatused, täiendused ja kokkulepped üle samaaegselt nende üleandmisega Ehitajale. (17.06.2008; 5.2.2)

5.2.8. Predikaadita tarindid

Predikaadita tarindid moodustavad lepingu propositatsioonide suurima hulga – 36,5% propositatsioonidest (4863 propositiooni). See näitaja on ligilähedane uudiste omale, kuid erineb romaani omast märkimisväärselt: uudistes moodustavad predikaadita tarindid 39,7% propositatsioonidest, romaanis aga 19,9% (Kasik 2002: 202). Selline ligi kahekordne erinevus annab tunnistust tekstide erinevast laadist. Romaani fraasid pole infoga üle koormatud, info edastamisel on panustatud pigem pea- ja kõrvallausetele ning infiniittarinditele. Lepingute lausetes seevastu on n-ö õhulisust vähem, sest laused sisaldavad pikki, mitmesuguste laienditega fraase, mis esinevad sageli ka rinnastatud kujul, muutes lause tihedaks. Predikaadita tarindite jaotust tekstiliigiti on kujutatud alloleval joonisel.

Joonis 19. Predikaadita tarindite esinemus tekstiliigiti (%)

Kuigi lepingute ja uudiste predikaadita tarindite hulk jääb samasse suurusjärku, erinevad need kaks tekstiliiki teineteisest tarindiliikide poolest. Meediatekstide analüüs

näitab, et uudiste tüüpilisim predikaadita fraas on (erineva pikkusega) lisandifraas, mida kasutatakse peamiselt nimepidi nimetatud üksikisikute karakteriseerimiseks (Kasik 2002: 215). Lepingutes seevastu on lisandifraas predikaadita fraaside hulgas tagasihoidlikult esindatud. Lisandifraaside tüüpiline kasutusvaldkond on nimelised üksikisikud, kes tuuakse välja esindajate ja kontaktisikutena. Fraasid on lühikesed, tavaliselt on piiratud üksnes ametinimetustega, nt *vallavanem Aivar Pärli*, *abivallavanem Kristjan Rõivassepp*, *vallavanema asendaja Aare Matt*, *juhatuse esimees Alar Meltsov*, *advokaat Kalju Kutsar*, *heakorraspetsialist Urmas Kuldmaa*, *tegevjuht Andrus Look*, *juhataja Veiko Aasmaa*. Ametinimetused on harilikult esitatud eelisandina, kuid jaotises, milles tuuakse välja kontaktisikud, on ametinimetused paigutatud ka järelisandi positsioonile – nii on fookus isiku nimel (189). Kuna ametinimetused väljendab lepingutes nimeliselt individualiseeritud isikute funktsiooni piisavalt ja lepingupoolel on avalõigus, kontaktandmetes või mujal selgelt välja toodud, puudub otsene vajadus lisada ametinimetusele institutsiooni nime. Seetõttu on ametinimetuse ees ettevõtte/ asutuse nime kasutatud harva, erandiks on juhud, mille puhul pole nime varem mainitud (190). Niisamuti on peetud tarbetuks osutada vallavalitsuse töötajatele ka kohanimega, kui mõned erandid välja arvata (191).

(189) *Tellijat esindab Lepingust tulenevates ja sellega seotud õigustes ja kohustustes: Kristjan Rõivassepp, abivallavanem tel 5348 8688 (27.11.2008_Green Building Development; 9.1)*

(190) *Käesolev leping on sõlmitud Otepää Vallavalitsuse esindaja vallavanema Aivar Pärli (edaspidi Tellija) ja Tervisekaitseinspektsiooni peadirektori Tiiu Aro (edaspidi Täitja), kes tegutseb põhimääruse alusel, vahel alljärgnevas: (08.05.2008_Tervisekaitseinspektsioon)*

(191) *Tellija poolt on valmis töö vastuvõtjaks Otepää vallavanem Aivar Pärli, telefon 7664800, e-mail: aivar.parli@otepaa.ee (17.01.2008; 5)*

Harvem on nimeliselt väljendatud isiku tähistamiseks kasutatud nimetust *esindaja*, mis viitab lepingust tulenevale isiku funktsioonile (vt näide 190), ettevõtlusvormi tähistavat nimetust *füüsilisest isikust ettevõtja* (192) vm. Lisandite hulka kuuluvad ka ettevõtlusvormi tähistavad lühendid (*AS*, *MTÜ*, *OÜ*, *FIE*), mis paiknevad nimede ees või järel.

(192) *Otepää Vallavalitsus registrikood 75001566 (edaspidi Tellija), keda esindab vallavanem Aivar Pärli, kes tegutseb Otepää Vallavalitsuse põhimääruse alusel, ühelt poolt ning füüsilisest isikust ettevõtja Ülle Kübarsepp isikukood (edaspidi Töövõtja), teiselt poolt, sõlmisid lepingu alljärgnevas: (15.04.2008)*

Muid kui isikuid laiendavate lisandite esinemisjuhud on juhuslikumat laadi ja need esinevad mitmesugusel kujul (193, 194).

(193) *Otepää vallavalitsus (edaspidi nimetatud Tellija), keda esindab põhimääruse alusel vallavanem Aivar Pärli ja FIE Ülle Kübarsepp (edaspidi nimetatud Töövõtja) asukohaga Lipuväljak 13, Otepää vald, edaspidi koos nimetatud Pooled, sõlmisid töövõtulepingu (edaspidi nimetatud Leping) alljärgnevas: (30.05.2007)*

(194) *Tellija annab ja Töövõtja võtab endale nimetatud objekti rekonstrueerimise kohustuse vastavuses Tellija poolt korraldatud hanke Otepää küla katlamaja rekonstrueerimine edukaks tunnistatud ja vastuvõetud pakkumusega, käesoleva Lepinguga ja kehtivate ehitusnormidega. (25.07.2008; 1.2)*

Lepingutes domineerivad predikaadita sisestustena genitiiv- ja adjektiivatribuudid. Kuna subjektiline (nt *tellija tegu, poolte valmisolek, tellija nõudmine*) ja objektiline genitiivatribuut (nt *hooldustöö teostamine, akti allakirjutamine*) esinevad tegevust väljendava põhja laiendina, olen neid vaadelnud nominalisatsioonide koosseisus (v.a tegijanimi, nominalisatsioonide kohta vt lähemalt ptk 5.1). Predikaadita tarinditena kvalifitseeruvates konstruktsioonides esinevad lepingutes genitiivatribuutidena peaausjalikult adverbiaalsed genitiivatribuudid (nt *töövõtja honorar, talihoolde tingimused, projekteerimistöõde maht, inseneri töötund, raamatukoguruumide sisekujundus, töövõtja kogemused, valla katlamaja, panga arveldusarve, hoone osa*). Adjektiivatribuutide hulgas moodustavad suurima rühma adjektiivid, mis žanrile kohaselt paiknevad põhja suhtes neutraalses eesasendis (nt *identne informatsioon, vahetu teostaja, lepingulised kohustused, parim äranägemine, õigeaegsed pretensioonid, materiaalne kahju*), kuid ka pronoomenitest adjektiivatribuudid on arvestataval hulgal ja liigirikkalt esindatud (*mõlemad osapooled, mis tahes asjaolu, selline olukord, iga päev, muu normatiivakt, oma otsus, kogu informatsioon*). Muude adjektiivatribuutide, st substantiivi käändvormide (nt *sularahata arveldamine, kvalifikatsiooniga tööjõud*), adverbide

(nt *valmis töö, eraldi arve*), järgarvsõnade (nt *esimene osamakse, kolmas isik*) kohta leidub näiteid vähem. Predikaadita tarindite hulka kuuluvad ka järgarvudega ühendid (nt *11. jaanuar, 2008. aasta*).

Peale genitiiv- ja adjektiivatribuutide on substantiivi laiendamise funktsioon ka adverbiaalatribuudil. Selle atribuudiliigi esindatus lepingutes on ootuspäraselt väike. Näidetena võib tuua välja sellised adverbiaaltribuute sisaldavad substantiivifraasid nagu *viivis päevas, muudatused lepingus, mõju lepingu hinnale ja tähtajale*.

Kuna lepingutes fikseeritakse ka makstavad summad, makse- jm tähtjad, siis moodustab ühe arvestatava predikaadita tarindite rühma kvantorfraasid. Kvantoriks on põhiarvsõnad (nt *kolm kalendripäeva, kakskümmend kaheksa tuhat kaheksakümmend neli krooni, üks kuu*). Sageli on arvsõnale vastav number märgitud arvsõna järel sulgudesse ja vastupidi. Kuna kvantiteedisubstantiive (nt *tükk, ivake, rühm, hulk, viil*) ja -adverbe (nt *palju, pisut, rohkesti*) lepingutes ei esine või esineb vaid üksikjuhtudel ning kvantorina domineerivad põhiarvsõnad, osutab see soovile/vajadusele väljenduda võimalikult täpselt, ühtlasi ka tekstiliigilistele erinevustele.

Kuigi predikaadita tarindite seas puudub mingi tarindiliigi märkimisväärne ülekaal, mida võiks lepinguspetsiifilise tunnusena esile tuua, seisneb predikaadita tarindite osatähtsus nende rohkuses. Genitiiv- ja atribuuttarindid kombineerituna partitsiipide ning subjekt- ja objektatribuutidega moodustavad pikki substantiivifraase, mis raskendavad tekstist arusaamist. Keerukust lisab fraaside ühendamine või mitme pika substantiivifraasi kasutamine ühes lauses. Näiteks jääb genitiivatribuutide rohkuse tõttu näitelausest 195 ebaselgeks, mis mida laiendab. Näite 196 puhul paikneb aga substantiivifraasi põhi predikaadist kaugel, mistõttu on mõtet raske jälgida. Lause 197 pakub näidet kahe pika fraasi kooskasutuse kohta.

(195) *(Töövõtja kohustub:) tagama, et Ehitustööde teostamisega ei rikuta Ehitise ning seoses Ehitustööde tegemisega Töövõtja valdusse antud, Ehitise asukoha maaiüksuse ning seda ümbritseva maa-ala ja teede heakorda ja ohutust ümbruskonnale* (09.05.2008; 8.8)

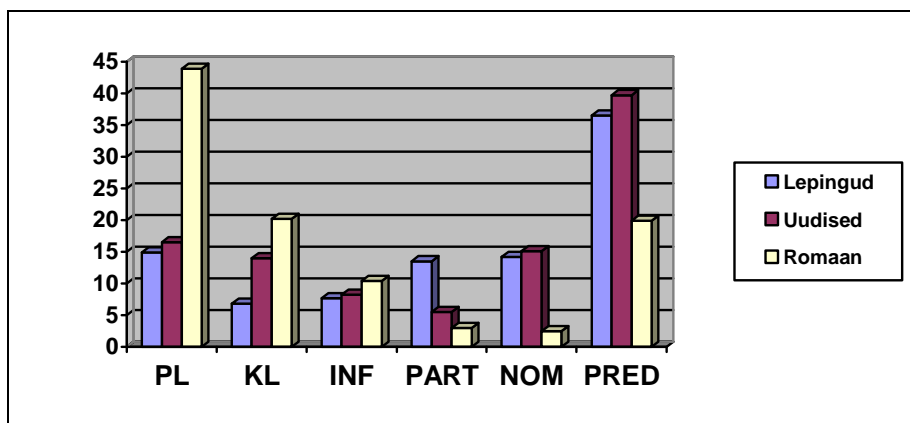
(196) *Töövõtja kohustub tegema Tatra-Otepää-Sangaste mnt Otepää linnas/vallas asuval lõigul Hurda tn teerist - Alajaama elamurajoon kergliiklustee rajamisel välisvalgustuse rekonstrueerimistööd.* (01.04.2008; 1.1)

(197) TELLIJAJ kohustub maksma ETTEVÕTJALE töö allakirjutatud lepingudokumentide kohase teostamise eest kõiki sissearvatud hindu ja määratletud kulutusi hõlmava kogusummalise maksumuse (600 000 EEK) (kuussada tuhat krooni). (13.05.2008; 3.1)

Eeltoodu põhjal võib välja tuua, et predikaadita tarindid moodustavad oma hulga poolest kõige esindatuma lauselisuse tasandi. Tüüpilisimateks predikaadita tarinditeks on lepingutes genitiiv- ja adjektiivatribuudid ja kvantorid. Lauses on genitiiv- ja adjektiivatribuudid põimunud ka partitsiipide ning subjekt- ja objektatribuutidega, moodustades sisutihedaid, sageli ka kohmakaid fraase. Fraaside omavaheline kombineerumine on lepingute süntaksi keerukuse peamisi põhjuseid.

5.3. Lepingute lausestruktuuri põhijooned

Lepingute lausestruktuuri põhijooned avalduvad kõige selgemalt võrdluses teiste tekstiliikidega (vt joonis 20). Kui analüüsitud romaani puhul on peamisteks infokandjateks pea- ja kõrvallaused, siis lepingutes ja uudistes on nende osatähtsus märksa väiksem. Uudiste pealaused on lühikesed, koosnedes üldjuhul üksnes subjektist ja predikaadist, põhiinfo antakse edasi mitmesuguste kõrvallausetega. Lepingute pealaused seevastu on pikad ja keerulised, kõrvallaused aga enamasti ühetasandilised ja liigivaesed. Kuigi infiniittarindite hulk ei erine tekstiliigiti märkimisväärselt, ilmneb põhierinevus infiniittarindite liikides. Nimelt on enamik lepingute ja uudiste infiniittarinditest *ma-* ja *da-*tegevusnimed, kuid romaanis on ülekaalus gerundiivid. Lepingute üks eriomaseid tunnusoone on partitsiipitarindite rohkus: lepingutes on partitsiipitarindeid üle kahe korra rohkem kui uudistekstides ja üle nelja korra rohkem kui analüüsitud ilukirjandustekstis. Nominalisatsioonide hulk lepingutes ja uudistes on ligilähedane, kuid nende kasutuse eesmärgis võib täheldada erinevusi: erinevalt uudistest ei kasutata lepingutes nominalisatsioone agendi varjamiseks või vastutuse ähmastamiseks. Predikaadita tarindid moodustavad nii lepingute kui ka uudiste puhul kõige esindatuma lauselisuse tasandi, romaanis on predikaadita tarindite hulk tunduvalt väiksem.

Joonis 20. Lauselisuse tasandite võrdlus tekstiliigiti (%)

Lepingute pealaused on pikad ja sisutihedad, sest enamik lepingus väljendatavast infost on paigutatud erinevate sisestustena pealausetesse. Enamasti koosnebki pindstruktuuri lause ühest pealausest, esinedes seega lihtlause kujul. Rindlauseid on teiste lauseliikidega võrreldes vähe.

Pea- ja kõrvallausete koguhulga võrdlusest ilmneb, et kõrvallauseid on pealausetega võrreldes üle poole võrra vähem. Needki on enamasti lihtsa struktuuriga, esindades peamiselt esimese astme kõrvallauseid. Seega puuduvad lepingute pea- ja kõrvallausete tasandil keerukad hierarhiasuhted, mis võiksid raskendada teksti mõistmist.

Lepingud on toimingutel põhinevad tekstid, mistõttu on neile iseloomulikud materiaalsed protsessid. Kuigi lepingute pea- ja kõrvallausete esmane analüüs ei näita materiaalsete protsesside märkimisväärset ülekaalu võrdluses teiste protsessiliikidega, annavad materiaalsete protsesside koguhulka olulise panuse nii infiniit- ja partitsiipitarindid kui ka nominalisatsioonid. Seetõttu võib materiaalseid protsesse pidada lepingute olemuslikuks tunnusjooneks.

Lepingutes on peamiseks agentideks needsamad lepingupooled, kes kokkuleppe sõlmivad. Kuigi nad esindavad enamasti kollektiivset isikut (asutust, ettevõtet), tähistatakse neid individualiseeritult – ainsuslike kokkuleppeliste nimetustega. Vormilt kollektiivsena väljendatakse lepingupooli ühisõigusi ja -kohustusi esitavates lepingupunktides. Toimija või muu rollis võib olla ka umbisik, kuid kuna lepingupoolte

funktsioonid on selgelt piiritletud, on enamasti üheselt arusaadav, kellele umbisikuliselt esitatu on suunatud.

Kuigi pea- ja kõrvallausete hierarhiline struktuur on üldjuhul lihtsakoeline, takistavad teksti sujuvat lugemist kiillaused. Kiillausete abil lisatakse lepingusse sisulisi täiendusi või täpsustusi. Sulgude, harvem komade vahele vormistatuna jääb kiiludes esitatav teave muu teabe suhtes tagaplaanile.

Infinitiivi- ja supiinitarindeid kasutatakse lepingutes peamiselt koos sõnadega, mis osutavad tegevuse kohustuslikkusele, lubatusele või võimalikkusele. Kohustuslikkuse-lubatuse skaala kohustuslikkust väljendavas otsas paiknevad kõige tugevamat käsku väljendavad verbid *kohustama* ja *tulema* ning substantiiv *kohustus*, millele järgnevad modaalverb *pidama* ja modaliseeriv verb *kohustuma*, lubatust väljendavas otsas troonib aga substantiiv *õigus* koos modaalverbidega *võima* ja *tohtima*. Skaala keskpaika võib paigutada kindla kõneviisi vormid, sest needki esindavad kohustuslikku tegevust: kui on öeldud, et keegi teeb midagi, siis tuleb seda lepingute puhul võtta kohustusena. Harva reguleeritakse lepingupoolte tegevusi keeldude (eitava kõne) abil, seejuures pole kordagi kasutatud otsest keeldu väljendavat verbi *keelama*.

Lepingute süntaksi üks erijooni on atributiivsete partitsiiptarindite rohkus. Koos adjektiiv- ja genitiivatribuutidega moodustavad partitsiibid sageli pikki substantiivifraase, mis annavad edasi fraasi põhjaga tähistatud asja/nähtuse/isiku mõnd tunnust (nt tegevust või suhet). Partitsiibid talitlevad justkui ühenduslülina, võimaldades üheks tervikuks kokku liita mitu substantiivifraasi ja tekitades seeläbi pikki atributiivseid sõnajadasid. Lausele lisab keerukust ka partitsiiptarindi lähtelause subjekti väljendamine *poolt*-tarindi abil.

Lepingutes antakse tegevusi sageli edasi ka nominalisatsioonide kaudu, mistõttu on laused tugevalt nominaalsed. Nominalisatsioonide hulgas domineerivad *mine*-tuletised, mis võivad lauses esineda mis tahes nominaalse lauseliikmena. See võimaldab ühes lauses kasutada erineval hulgal nominalisatsioone, harvad pole ka juhud, mil nominalisatsioonid on lükitud üksteise järele ritta. Selline nominalisatsioonide ületarvitus muudab laused kuivaks ja puiseks.

Nominalisatsioonid on impersonaalsete protsesside (midagi tehakse) ja automaatsete toimumisprotsesside (miski toimub) kõrval agendi varjamise või vastutuse vähendamise

üks põhivahendeid (vt nt Kasik 2006b). Samas pole ükski keelevahend puhtideoloogiline. Nominalisatsioone kasutatakse sageli küll selleks, et agenti varjata või vastutust ähmastada, kuid neid kasutatakse näiteks ka siis, kui agent pole teada, kui ta on tuvastatav konteksti või üldiste teadmiste põhjal või kui fookus on teistel osalejatel. Teksti tuleb analüüsida kontekstis, sest ainult siis on võimalik tuvastada, kas sotsiaalset tegelikkust püütakse moonutada või mitte. (Van Dijk 2008: 823–827) Kuna lepingutele kui õigusvaldkonna tekstidele pole varjatud strateegiad omased, ei saa nominalisatsioonide rohkust põhjendada teksti koostaja sooviga varjata agenti või ähmastada vastutust. Lepingutes on agendiks enamasti emb-kumb lepingupool või mõlemad koos, mistõttu võimaldavad nende selgepiirilised funktsioonid, varasem kontekst ja üldised teadmised nominalisatsiooni lähtelause agenti hõlpsalt tuvastada. Lisaks on nominalisatsioonide kasutamine seotud ametlikule tekstile iseloomuliku kalduvusega tegevusi terminilaadselt nimetada.

Adverbialisatsioonid on oma koguhulga poolest küll kõige tagasihoidlikumalt esindatud lauselisuse tasand, kuid *lt*-adverbid paistavad oma rohkuse, samuti tarbetu kasutuse poolest siiski silma.

Lepingute laused on rikkad predikaadita tarindite poolest, mis moodustavad kõige rohkearvulisemalt esindatud lauselisuse tasandi. Predikaadita tarindite rohkust võib seostada kõrvallauseste vähesusega: kedagi või midagi ei iseloomustata mitte kõrvallauseste, vaid adjektiiv- ja genitiivatribuutide kaudu. Sellise esitusviisi tõttu on laused vähe liigendatud ja substantiivifraasid üle koormatud.

Pikad ja keerulised laused ning nominalisatsioonid on jooned, mida tuuakse iseloomulike tunnustena välja ka näiteks ingliskeelsete lepingute puhul (vt nt Woods 2006, Tiersma 2006, Trosborg 1991). Samas kajastavad lepingute struktuur, sõnavara ja lauseehitus ka kultuurierinevusi. Kultuurisidusateks tunnusteks on ingliskeelsetes dokumentides näiteks arhailised sõnad ja väljendid (Tiersma 2006: 30) ning kirjavahe-märkide vähene kasutamine (Woods 2006: 95), mis on seotud pikaagegsete kultuuritavade ja millest harjumuse tõttu kas ei peeta vajalikuks või ei soovita loobuda. Lisaks raskendab dokumentide mõistmist sõnaohtrus: juristid püüavad hõlmata käsitletava teema kõiki aspekte, mistõttu sisaldavad õigustekstid sageli pikki loetelusid (Woods 2006: 95). Kui tegu on kultuuriga, mis on täis ebausaldatavust, pole sõnaohtrus

paha – nii välditakse tekstis olevaid auke, mida võidakse kurjasti ära kasutada (Tiersma 2006: 37). Inglise õigusdokumentide raskesti mõistetavus on küll seotud kultuuritavadega (harjumus väljendada end kindlal viisil), kuid selle taga võib näha ka õigusspetsialistide soovi kaitsta oma positsiooni: krüpteeritud keel muudab tavainimesed nende teenustest sõltuvaks (Woods 2006: 85). Õigustekstide keerulisus tuleb probleemina iseäranis selgelt esile nende tekstide puhul, mis mõjutavad tavainimeste õigusi kõige rohkem (nt lepingud, testamendid), sest nende tekstide sisu jääb eripärase väljenduslaadi tõttu inimestele sageli ligipääsmatuks (Tiersma 2006: 31–32).

Ka eestikeelsete lepingute keel väljendab seotust tavadega: väljakujunenud struktuuri- ja lausevormide ning väljendite kasutamine tagab järjekindluse, kinnistades seeläbi traditsioonilist väljendusviisi. Nii säilitab lepingukeel oma konserveeritud, tardunud oleku. Samas ei ole lepingutele omane väljendusviis tingitud teksti koostaja soovist luua elitaarset teksti, pigem on tegu suutmatusega väljendada end teisiti.

Kokkuvõte

Viise, kuidas tekste analüüsida, on mitmeid – nii keelekesksemaid kui ka -kaugemaid. Üks võimalus selleks on žanrianalüüs, millest on viimase kümmeaasta jooksul kujunenud lingvistilise tekstianalüüsi peamisi uurimissuundi. Magistritöö pakubki ülevaadet žanriteooriast ning selle keelekesket rakendust töövõtu- ja käsunduslepingute analüüsina.

Kuigi tekste on keeleteaduses žanriteks liigitatud juba pikka aega, on see toimunud eri alustel. Funktsionaalse žanriteooria viljelejad on seadnud lähtekohaks teksti eesmärgi, kuid seda eesmärki mõistetakse ja nimetatakse erinevalt. Erinevusi võimendab ka žanri seotus kultuurikontekstiga, sest kultuuriti võib üks ja sama tekst täita erinevad eesmärgid. Kuna žanr liigitusalusena on alles kujunemisejärgus ja mõiste sisu on avar, käsitavad žanriuurijad žanrit eri abstraktsusetasandi kategooriana. Kõige abstraktsemal tasandil on žanri mõiste lähedane tekstitüübi mõistele, seejuures võib ühel tekstil olla mitu eesmärki. Näiteks on kasutusjuhendite põhieesmärk instrueerida toote kasutajaid, kuid peale instrueerimise võidakse kasutusjuhendeid kasutada ka toote reklaamimiseks või üldisemalt kasutaja informeerimiseks. Konkreetsemal tasandil on žanri eesmärk seotud otseselt situatsiooniga, mille tarbeks tekst on loodud (nt arvutitarkvara, tolmuimeja või lauamängu kasutusjuhend).

Kommunikatiivsest eesmärgist kui žanri olemuslikust tunnusjoonest lähtuvad tekste analüüsides teiste hulgas (ja ennekõike) John Swales ja Vijay Kumar Bhatia. Kuigi nende analüüsimeetodites võib täheldada mõningaid erinevusi, mis avalduvad näiteks žanrianalüüsi ülesehituses, jagavad nad üldjoontes ühist arusaama žanrist, mistõttu on nende analüüsimeetoditel ka ulatuslik kokkupuuteala. Nad on seisukohal, et kuigi žanrianalüüsi raames võib uurida teksti leksikaalseid-grammatilisi tunnuseid, jääb selline analüüs pinnapealseks ega ava žanri olemust. Žanri tuuma ehk kommunikatiivse eesmärgini jõudmiseks tuleb uurida teksti ülesehitust ning sisu- ja vormivalikute põhjuseid. Neid põhjuseid on võimalik mõista üksnes siis, kui võtta arvesse teksti konteksti.

Magistritöö keskse osa moodustab lepingute analüüs. Allikmaterjaliks on Otepää Vallavalitsusega sõlmitud 39 töövõtu- ja käsunduslepingut. Juriidilise isikuga sõlmitud lepingud pärinevad 2008. aastast, füüsilise isikuga sõlmitud lepingud 2006., 2007. ja 2008. aastast.

Kuulumine õigusvaldkonda ja otsene seotus võlaõigusseadusega (lepingupunktide sõnastamisel on osaliselt kopeeritud ka võlaõigusseaduse sõnastust) määravad kindlaks analüüsitud töövõtu- ja käsunduslepingute põhijooned. Nagu teistelki õigusvaldkonna tekstidelt, eeldatakse ka lepingutelt täpsust, lakoonilisust ja neutraalsust. Nendele nõuetele peavad muu hulgas vastama ka lepingute üld- ja lausestruktuur.

Üldstruktuuri analüüs näitab, et lepingute struktuur on küll standardne, kuid mitte jäik: olenevalt vajadusest varieeritakse lepingu sisu ja seega ka lepingu ülesehitust. Vormilises struktuuris kajastub lepingute puhul ühtlasi ka kognitiivne struktuur, mis väljendab lepingute kommunikatiivset eesmärki. Kuna õigusraamistik kammitseb sisuga seotud valikuid, on lepingute kommunikatiivsete eesmärkide kogum piiratud, seejuures ei rakendata lepingutes varjatud strateegiaid. Lepingute eesmärk on instrueerida lepingupooli lubatud, kohustuslikest ja keelatud tegevustest ning informeerida neid tagajärgedest, mis kaasnevad lepingu rikkumise või muuga. Töövõtu- ja käsunduslepingute erinevused on eelkõige sisulised ning nende aluseks on võlaõigusseaduses sätestatu.

Lepingute lausestruktuuri dominantseim tunnusjoon on lause keerukus. See ei ole tingitud mitmetasandilisest kõrvallausete süsteemist, sest enamik lauseid esineb lepingutes lihtlause kujul, ka on liitlausete hulgas liitheid liitlauseid elementaarsete liitlausetega võrreldes vähe. Nendegi puhul on enamasti tegu esimese astme kõrvallausetega. Lepinguid on raske lugeda ja mõista seetõttu, et laused sisaldavad hulgaliselt mitmesuguseid sisestusi – nii infiniit- ja partitsiiptarindeid, nominalisatsioone, adverbialisatsioone kui ka predikaadita tarindeid. Kui kõrvallausete abil lause liigendamine võimaldab hajutada edastatavat infot pea- ja kõrvallausete vahel, siis kõrvallausete puudumisel püütakse info ühte lausesse kompaktselt kokku suruda. Nii tekivad pikad fraasid, mis omavahel põimudes raskendavad teksti vastuvõtmist. Lisaks takistavad teksti sujuvat lugemist kiillaused. Kiilud, olles paigutatud komade või sulgude vahele, pakuvad mitmesugust taustateavet, kuid kuna laused on infost niigi küllastunud,

muudab igasugune lisanduv info – eriti selline, mis ei ole muu lausega grammatiliselt seotud – lause veel kohmakamaks ja raskesti mõistetavamaks.

Üks lepingutele iseloomulikke tunnusoone, mis ühtlasi raskendab lausest arusaamist, on tegevuse edasiandmine muu kui predikaadi abil. Võimalusi selleks pakuvad nii infiniit- ja partitsiipitarindid kui ka nominalisatsioonid. Kuna lepingud väljendavad lepingupoolte õigusi ja kohustusi, siis on sageli lause predikaadiks verb, mis üksi või sõnaühendis osutab, kas infinitiivi või supiiniga edasi antav tegevus on lepingupoolte jaoks kohustuslik, lubatud või võimalik. Žanrile omaselt kasutatakse otsest direktiivsust – öeldakse otsesõnu, mida lepingupool kohustub tegema või mida tal on õigus teha –, ilma et huvitutaks, kas ta parasjagu seda soovib, oskab või tahab. Käskiv kõneviis on direktiivsuse väljendajana küll astme võrra rangem, kuid kuna lepingu koostajad on ühtlasi ka lepingu adressaatideks, ei saa käskiva kõneviisi abil teineteist kohustada (seevastu näiteks kasutusjuhendite või retseptide puhul ei ole teksti koostaja ja vastuvõtja üldjuhul üks ja sama isik, mistõttu on käskiv kõneviis instruksioonide edastamiseks asjakohane viis).

Peale infiniititarindite antakse tegevusi edasi ka partitsiipitarindite ja nominalisatsioonidega. Partitsiipitarindid on oma rohkuse poolest lepingute üks iseloomulikemaid tunnusoone. Üheskoos nominalisatsioonide, samuti predikaadita tarinditega moodustavad partitsiipitarindid keerulisi fraasistruktuure. Nominalisatsioonid on lepingutes ootuspäraselt palju, kuid valdkonnast ja registrist tulenevalt ei püüta nende abil agenti varjata või ähmastada, vaid nimetada tegevusi terminilaadselt.

Kuna lepinguid koostatakse sageli arvutis juba olemas olevale põhjale, on lepingukeel visa muutuma – on nii muutustele kui ka muutmisele vastupidav. Varasemate lepingute eeskujul kanduvad uutesse lepingutesse ka mitmesugused sõnastus- ja lausestusstambid. Levinud on arusaam, et kindlaks kujunenud väljendusviisid struktureerivad teksti ja tagab selle ametlikkuse. Teksti asjalikkust, aga ka täpsust püütakse saavutada selliste stampsõnade ja -väljendite abil, mille tähendus on tegelikult lai või ebamäärane ja mis seetõttu toovad kasu asemel pigem kahju. Levinud on määruslikest sõnadest või sõnaühenditest lähtuvad *lt*-määrsõnad (nt *koheselt*, *eelnevalt*; *õigeaegselt*, *igapäevaselt*), *vastavalt*-tarindid (nt *vastavalt lepingule*) ja semantiliselt tühjad atributiivsed partitsiibid (nt *käesolev*, *antud*, *nimetatud*). Lause tasandil ilmneb

nominaalstiil eelkõige tühiverbi ja konkreetse tähendusega verbist tuletatud substantiivi kooskasutuses (nt *summa kuulub tasumisele, tasustamine toimub vastavalt aktile*), seejuures ei esine tühiverbid üksnes pea- ja kõrvallausete predikaadina, vaid need on imbunud ka partitsiiptarinditesse (nt *tasumisele kuuluv summa, teostatava töö teostamine*) ja nominalisatsioonidesse (nt *asjaolud takistavad tööde läbiviimist, tellija kohustub tasuma tööde teostamise eest*). Nominaalstiil ei võimalda agenti sageli esitada tarindi koosseisus, mistõttu liidetakse agent partitsiiptarindi või nominalisatsiooniga *poolt*-tarindi abil. Sama lausestus- ja sõnastusmallide kordumine lepingust lepingusse loob arusaama millestki püsivast ja kinnistab seeläbi tekstiliigitavasid.

Kirjandus

- Ametniku...* = Ametniku keelekäsiraamat: õigusaktide ja muude dokumentide koostaja abiline 2003. 2., täiendatud trükk. Koost. K. Alasi, U. Liivaku, A. Vettik. Tallinn: Juura.
- Argus, Reili* 2005. Kui sõna ei tähenda, vaid ainult teeb. – Õpetajate Leht 25. nov, nr 42.
- Askehave, Inger* 1999. Communicative purpose as genre determinant. – *Hermes*, No 23, pp. 13–23; http://download2.hermes.asb.dk/archive/FreeH/H23_02.pdf.
- Askehave, Inger, John Swales* 2001. Genre identification and communicative purpose: a problem and possible solution. – *Applied Linguistics*, vol 22, No 2, pp. 195–212.
- Beaugrande, Robert-Alain, Wolfgang Dressler* 1981. Introduction to text linguistics. London, New York: Longman.
- Bakhoff, Liisi* 2008. Eesti kirjakeele kujunemisstaadiumis kaassõnadest. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Bhatia, Vijai Kumar* 1993. Analysing genre: language use in professional settings. New York: Longman.
- Devitt, Amy* 2004. Writing genres. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dijk, Teun A. van* 2008. Critical discourse analysis and nominalization: problem or pseudo-problem? – *Discourse Society*, vol 19 (6), pp. 821–828.
- EKG II = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Eggins, Suzanne, James Robert Martin* 1997. Genres and registers of discourse. – Discourse as structure and process. *Discourse studies: a multidisciplinary introduction*. Volume 1. Ed. T. A. van Dijk. London: Sage Publications, pp. 230–256.
- Fairclough, Norman* 2003. Analysing discourse: textual analysis for social research. London, New York: Routledge.
- Firth, John Rupert* 1968. Selected papers of J. R. Firth, 1952–1959. Ed. F. R. Palmer. Bloomington, London: Indiana University Press.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood* 2004. An introduction to functional grammar. Third edition. London: Hodder Arnold.

- Halliday, Michael Alexander Kirkwood* 2007. Language and society. The collected works of M. A. K. Halliday. Ed. J. J. Webster. London, New York: Continuum.
- Hatim, Basil, Ian Mason* 1997. Discourse and the translator. London, New York: Longman.
- Ingo, Rune* 1993. Täysien lauseiden ja upotusten käyttö eri kielissä. – Emakeel ja teised keeled. Toim. R. Pool, J. Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 13–24.
- Kasik, Reet* 2002. Uudiste süntaks. – Tähenusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet* 2004. Eesti keele sõnatuletus. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet* 2006a. Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustusvõttena. – Keel ja Kirjandus nr 2, lk 122–134.
- Kasik, Reet* 2006b. Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005), lk 21–37.
- Kasik, Reet* 2006c. Meediauudiste agent. – Lähivertailuja 17. Toim. A. Kaivapalu, K. Pruuli. Jyväskylä: University of Jyväskylä, lk 155–165.
- Kasik, Reet* 2007. Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet* 2008. Infojaotus uudistekstides: partitsiiparindid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007), lk 48–63.
- Keevallik, Leelo, Külli Habicht, Ilona Tragel* 2006. Keele muutumine kasutus-kontekstis. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 609–625.
- Kerge, Krista* 2002. Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. Toim. R. Kasik. Tartu: Tartu Ülikool, lk 29–46.
- Kerge, Krista* 2003. Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.
- Kerge, Krista, Hille Pajupuu, Rene Altrov* 2007. Tekst, kontekstuaalsus ja kultuur. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 624–637.
- Kukk, Inga* 2002. Eesti kirjakeele seisundi uuring. Õiguse ja halduse keele valdkonnauuringu aruanne; <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=3990>.

- Kull, Irene* 1999. *Lepinguõigus I*. Tallinn: Juura.
- Kull, Irene, Martin Käerdi, Villu Kõve* 2004. *Võlaõigus I. Üldosa*. Tallinn: Juura.
- Lassen, Inger* 2006. Is the press release a genre? A study of form and content. – *Discourse Studies*, vol 8, pp. 503–530.
- Léon, Jacqueline* 2007. From linguistic events and restricted languages to registers. Firthian legacy and corpus linguistics. *Bulletin of the Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas*, No 49, pp. 5–26.
- Lepingute...* = *Lepingute sõlmimise, täitmise ja lõpetamise põhialused* 2006. Koost. T. Õunapuu. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Lindström, Liina, Liisi Bakhoff, Mari-Liis Kalvik, Anneliis Klaus, Rutt Läänemets, Mari Mets, Ellen Niit, Karl Pajusalu, Pire Teras, Kristel Uiboaed, Ann Veismann, Eva Velsker* 2006. Sõnaliigituse küsimusi eesti murrete korpuse põhjal. – *Keele ehe. Toim. E. Niit*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 30. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 154–167.
- Mandra, Katrin* 2007. Deontiline modaalsus eri tekstiliikides. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool; <http://hdl.handle.net/10062/2866>.
- Martin, James Robert* 1984. *Language, register and genre. – Children writing: reader*. Ed. F. Christie. Geelong: Deakin University Press.
- Mereste, Uno* 1996. Pilk seadusloomele sotsiolingvistika vaatevinklist. – *Akadeemia* nr 1, lk 3–37.
- Mäearu, Sirje* 2000. *Kaasa arvatud ja välja arvatud. – Keelenõuanne soovitab II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 111–116.
- Penjam, Pille* 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raidve, Heli, Mari Rask* 2010. *Töölepingu seadus praktikas. I raamat*. Tallinn: Äripäev.
- Rätsep, Huno* 1978. *Eesti keele lihtlause tüübid*. Tallinn: Valgus.
- Sieberk, Eda* 2009. *Kõnekeelest ametikeeleni*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Shore, Susanna, A. Mäntynen* 2006. *Johdanto. – Genre – tekstilaji*. Toim. A. Mäntynen, S. Shore, A. Solin. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 9–41.
- Swales, John* 1990. *Genre analysis: english in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Swales, John 2004. Research genres: exploration and application. Cambridge: Cambridge University Press.

Zhu, Yunxia 2000. Building knowledge structures in teaching cross-cultural sales genres. – *Business Communication Quarterly*, vol 63 (4), pp. 49–68.

Tiersma, Peter Meijes. 2006. Some myths about legal language. – *Law, Culture and the Humanities*, vol 2, pp. 29–50.

Tikk, Eneken 2002. Lepingutest IT valdkonnas. – *Arvutimaailm* nr 8, lk 22–23.

Toledo, Piedad Fernández 2005. Genre analysis and reading of english as a foreign language: genre schemata beyond text typologies. – *Journal of Pragmatics*, vol 37 (7), pp. 1059–1079.

Trosborg, Anna 1991. An analysis of legal speech acts in english contract law. – *Hermes*, No 6, pp. 65–90; http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/H06_05.pdf.

Truija, Uido 2002. Võlaõigusseadus ja selle rakendamine. Käsiraamat. Tallinn: Estada K.

Varul, Paul, Irene Kull, Villu Kõve, Martin Käerdi 2006. Võlaõigusseadus I. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura.

Veismann, Ann 2008. Eesti kaassõnade tähenduse kirjeldamise probleemidest. – *Keel ja Kirjandus* nr 5, lk 335–352.

Werlich, Egon. 1976. A text grammar of english. Heidelberg: Quelle und Meyer.

Whittaker, Rachel, Luisa Martín Rojo 1999. A dialogue with bureaucracy: register, genre and information management as constraints on interchangeability. – *Journal of Pragmatics*, vol 31 (2), pp. 149–189.

Woods, Nicola 2006. Describing discourse: a practical guide to discourse analysis. London: Hodder Arnold.

Normatiivmaterjal

Tsiviilseadustiku üldosa seadus. 27.03.2002. – RT I 2002, 35, 216.

Töölepingu seadus. 17.12.2008. – RT I 2009, 5, 35.

Võlaõigusseadus. 26.09.2001. – RT I 2001, 81, 487.

Summary

This master's thesis provides an analysis of contracts for services and authorisation agreements from the aspect of genre. Its purpose is to sort out the genre-specific characteristics of such contracts.

In the first chapter, I provided an overview of genre theory and analysis, based on the works of various genre researchers. Since the nature of genres is understood in various different ways, the theory of genre presented in this thesis too can only amount to a sketch of the outlines of a genre. It is widely understood that a genre is a culturally specific way of language use, the definition of which must take into account its communicative purpose in addition to its linguistic attributes. In their analyses of texts, both Vijay Kumar Bhatia and John Swales proceed from communicative purpose as a determinant of a genre, and their methods of analysis are summarised in the theoretical chapter. The basic premises of their analytic methods comprise, in a suitably modified form, the framework for analysing contracts.

In the second chapter I focussed on contracts as transactions under rights of obligation, and on their types. Because of the source material chosen, the interest of this thesis lies on contracts for services and authorisation agreements. Since linguistic attributes only acquire significance in context, presenting the context of the subject matter under analysis helps to understand and clarify the background for the choice of linguistic means and thereby the purpose of the text.

The central part of the thesis (chapters 3, 4 and 5) consists of practical analysis. For the purposes of this thesis I analysed 39 contracts for services and authorisation agreements entered into by the Otepää rural municipality government. Although the essence of a genre is also reflected in the vocabulary, in case of contracts primarily in legal terminology, I have left the lexical level out of direct analysis, and focussed on the general and sentence structure of the contracts instead. The analysis of general structure reveals that the structure of contracts is standardised, but not rigid. The formal structure also conveys cognitive structure, thereby expressing the communicative purpose of the

contracts. Due to the register (formal register) and the domain (legal domain), the set of communicative purposes of the contracts is limited, and no hidden strategies are used. The context-specific purpose of contracts is to shape social reality: contracts have a regulatory impact on all the spheres of life that make use of them. The textual communicative purpose is manifested in the formalisation of the relationship between the contracting parties: with the employment of instructive means of expression, the rights and obligations of the contracting parties are fixed.

The boundaries of a genre are determined by a quantitative analysis of sentence structure. An in-depth analysis of sentences indicates that contracts are difficult to read and comprehend because of the length and complexity of sentences. In order to specify the rights and obligations of contracting parties, as well as other terms and conditions with utmost precision, as much information as possible is assembled into a single sentence with the use of inserted, co-ordinated and subordinated relationships. Thus sentences include numerous participle constructions, nominalizations and constructs without predicates. Parenthetic clauses also characterise contracts, which are used to include substantial clarifications, and this further complicates sentence structure. Furthermore, contracts are encumbered by officialese characteristic of official documents (unnecessary nominalizations, superfluous *-lt* adverb derivations, empty words, *poolt*-constructions etc.). The characteristics of a genre can be delineated by comparing it with other genres.